

A' TERMÉSZET' MUNKÁIBOL.
VÉTETETT
ERKÖLTSI
ELMÉLKEDÉSEK

Mellyeket Német Nyelven írt, és,
ki-botsátott.

JOHANN GEORG
SULZER.

A'

*Berlini Királyi Gymnasumban Ma-
thésist tanító Professor.*

Most pedig

Kedves Nemzetének, a' Teremtő Felség'
esmeretében léjendő épülésére, és
Erköltseinek azon tökéletes pél-
da zerént való formáltatá-
sára, Magyarra fordított

SOFALVI JOSEF.

KOLO'SVÁRATT.

Nyomt. a' RÉFOMATUM KOLL. Betűivel 1776

; 08-20

Imprimatur.

Cibinii Anno 1776. Die 25. Novem.

ANTONIUS BIRO

m. p.

Actuarius Commissionis
Libr. Censoriae.

3729
F. 27. II.

Tekintetes Nemes
SZERENTSI FERENTZ
URNAK

Nemes Máramoros, és Aba Ujj-Várme-
gyék' Igazság Szerető érdemes hi-
tes Adfessorának,

és Kedves élete Párjának.

Tekintetes Nemes,

B Á R T Z A I

B Á R T Z I K R I S T I N A
A S Z S Z O N Y N A K,

Valóságos Keresztyéni Virtusokkal ékeske-
dő Uri Párnak,

Tölem mind végig mélylységes Tisztele-
tet érdemlő kegyes Pátronusom-
nak, és Pátróna Ázsfonyomnak

Alázatosan Ajánlom.

§ 2

A.F.

Zon kegyes indulatnak, és való-
sággal különös gráziának,
mellyet az Urak mind N. b. e. édes
Atyámhoz és egész Házához, mind pe-
dig nevezetesebben az én érdemetlen
femélyemhez mutatni méltóztattak,
meg gondolása, régtől-fogva ösztönöz en-
gemet arra, hogy annak a' háládatossá-
nak, mellyet az Urakhoz viselek, nyil-
vánságos próbáját adjam. Mellyet mi-
dön ezen Munkátskának az Urak grázi-
ájába való ajánlásával némi-némü-képen
véghez vinni igyekezem: erős remény-
séggel vagyok az aránt, hogy jó indu-
latomat fokott kegyességek fzerént ked-
vesen fogadják, és ez által a' köz-jóra
tzélozó fándékomat nagyobbaknak pró-
bálására serkengetik. A' Tudományok-
nak terjesztésére, és a' vastag tudatlan-
ság' fetét homályának el-öztására leg
bizonyosabb és leg fükségesebb eszköz
a' könyveknek olvasása. De ha a' mi

A J Á N L O L E V É L.

Hazánknak állapotját meg-tekintjük, fájdalommal kell azt szemlélünk, hogy a' mi Magyar nyelvünkön iratott Könyveknek kevés volta miatt, Nemzetünknek nagy része meg fojtatik az erre a' nemes és valósággal hasznos tzelra vezető eszközöktől. Erre nézve mind a' Filozófiai, mind pedig a' Keresztény Éthikának regulái fzerént köteleztetik arra minden, valakinek ideje, és alkalmazósága vagyon, hogy a' maga Hazafiai között ezen nemes végnek elérését, a' Tudományok által való meg-frisfeltetését könnyebbé tegye; szorgalmatoskodván a' körül ki ki a' maga állapotja, és környül álló dolgaihoz képest; nem különben mint hajdon a' fzent Sátorak fel-állittatását munkálkodták vala az Izrael Fia, ki ki a' maga tehetségéhez képest vivén arra ajándékot, némelly aranyot, ezüftöt, rezet, más pedig felymet, fonalat, és ketske fzőrt. Azt mindazáltal meg-kell vallanunk, hogy a' hasznos Könyvek' terjedésének nem kis hátra maradására vagyon az Olvasóknak kevés fzáma, melly miatt mind a' munkás a' fá-

A J Á N L O L E V É L.

a' fáradságot, mind pedig a' nyomtató a' költséget kételkedve fordítja a' közhaszonra. És épen ezt az unalmat igyekeztem el-kerülni, midön a' böltő Auctornak A' TERMÉSZET' SZÉPSÉGEIRŐL VALO BESZÉLLGETÉSEIT, és ezeket a' *Terméket Munkáiból vétetett Erköltsi Elmélkedéseket* választottam a' fordításra; reménylvén, hogy egy felöl a' fokok előtt kedves rövidség, más felöl pedig az elmés Auctornak mélly tudománya mellett minden munkáiban egy aránt uralkodó kellemetes írásának módja, a'ki annyira tudja *utile miscere dulci*, a' hasznos dolgokat kedvesebbekké, és kíváncsiabbakká tenni, talám többeket fog az olvasásra fel indítani. A' mi kevéfben el-távoztam a' Német nyomtatástól, a' *Sectio*kat fámokkal meg-külömböztetvén, és a' hol fűkségesnek láttam, világosításnak okáért némelly jegyzéseket tévén a' leveleknek allyára, azt nem tartom fűkségesnek bővön le-írni. Ha ez a' Munka az eredeti nyelven nyert közönséges kedveségét az én általam kéfittetett Magyar öltözetben el-nemvefzi, ez nagy öröömre fog fzolgalni;

A J Á N L O L E V É L.

ha pedig ellenkező módon fog esni a' dolog, azt az én hibámnak, nem a' bölt's Auctor Munkájának fogom tulajdonítani. Továbbá, midőn T. Uramnak 's T. Affzonyomnak, az Egeknek mindennemű áldásaival bővölködő, unalom nélkül folyó tsendes és hořfű életet buzgó fívemből kívánnék, magamat pedig ennek utánna-is esmért grátiájokba ajánlám, maradok mind végig

T. Uramnak 's Affzonyomnak

Leydában. 1775.

16-dik Octobris.

alázatos Szolgájok:
SOFALVI JO'SEF.

A. F. W. SACK URAMNAK

a' Felsőges Prussiai Király Udvari Papjának
és Consistoriális Ecclesiasticus Con-
liáriusának, e' Könyvre íratott

E L Ö L - J Á R O

B E S Z É D E,

leg főbb valóságnak, és a'nak tökéletességeinek esmérere, minden kétség kívül leg nemessebb esméret, a' mellyre juthat egy értelemmel bíró teremtes, mint-hogy az minden lehetséges gyönyörűségnek, minden lehetséges tsendességnek, minden lehetséges jó Rendnek, és Virtusnak fundamentoma, az emberek között. Egy véghetetlen Hatalom, véghetetlen Böltsefség, és véghetetlen Jóság, tsak magokban gondoltatván is leg-méltóságosabb tzéljai az értelemnek, a' melyekről soha se gondolkodhatik úgy, a' józan Okosság, hogy azok által kellemetes álmélkodással bé-ne teljék. És az em-

§ 3

beni

ELÖL-JÁRÓ BESZÉD

beri természetnek mivólta férént, soha se lehet másképen nyugodalma a' fívnék, hanem egyedül tsak az ISTENnek azon tökéletességeinek esmérere által, a' mellyekre mint állandó fundamentomra, minden féle állapotban, bátorságosan vetheti a' maga vizsgálással tellyes reménységét; és a' melly nélkül tsupán tsak nyughatatlansággal 's minden vizsgálástól megfoztatva gyötretetnék az emberi elme. E'ből azért világos ez, hogy egy Mindenható, Minden-tudó, és mindenek felett való jóságú Valóságnak esmérere, olyan érzékenységeket gerjeszt, és táplál, az embernek fívébe, ha tsak kevésse elmélkedik is a'ról, a' mellyek a' Virtushoz, és a' jó rendhez való fzeretetet munkálódják az emberi Társaságban.

Minden emberi Tudományok között leg hasznosabbak tehát azok, a' mellyek minket az Istenségnek ezen nemes esméretére vezérelnek, és azt illendő világosságban adják elő. És ezen tekintetre nézve a' *Physicának*, vagy a' Termézet vizsgálásáról való Tudománynak, minden más Tudományok felett való méltóságát, épen

ELÖL-JÁRO BESZÉD.

nem lehet jó fundamentummal el-tagadni. Az ISTEN ki-nyilatkoztatott akararját magában foglaló, minden tiszteletre méltó Könyv, a' mellyben a' leg főbb Valóság, önnön magát az embereknek ki-jelentette, tulajdon képen két részekből, vagy darabokból áll; mellyek között az első a' TERMESZET a' második a' Szent Irás; és ez az útolsó, fűntelen az elsőbbnek olvasására igazít, és int bennünket. Mind a' kettőt egy forma figyelmetességgel kell azért olvasni. Már pedig az *első Réfőnek Abécéje a' Physica*, a' melly nélkül a' Teremtőnek ezen munkáját, nem lehet megérteni; ez viszontag ismét olyan *Abécé*, a' melly nélkül az ISTEN ki-jelentetett akararja' *Második Réfőnek*, úgy mint a' SZENT IRASNAK, valóságos értelmét, fok tekintetben meg-nem lehetne fogni. A' *Physica* mint egy lajtorjává tézi a' teremtetett dolgokat, a' mellyen egészen a' Teremtőnek esméretére juthat a' mi értelmünk; és ez által egy olyan *Theatrummá* léfzen ez a' Világ, a' mellyen ezen leg felsőbb, és véghetetlen Valóság' imádásra méltó tökéletességeinek, nyilvánságos nyomai, és bizony

ELÖL-JÁRO BESZÉD.

bizonyosági, minden felől tündökölnék a' mi fêmeink előtt. Mert a' fzerént nem csak közönségesen az egész Világ alkotványában; hanem különöfön a'nak magános részeiben is esmértefsé léfzen, hogy mindenek kibefélhetetlen hatalommal, böltsefséggel, és jósággal kézfirtettek. Meg-mutatja az, a' mi értelmünknek épen a' bámúlásig való tsúdájára, a' jó rendnek azt az állandó régüláját, a' melly fzerént teremt, és igazgat mindeneket, ez a' leg föbb Valóság, és a' melly fzerént gondot visel az, nem külömben a' részeknek mint fzíntén az egésznek tökéletességére. A' *Phyfica*, e' fzerént valóságos fzeme az értelemnek, a' melly által a' hatalmas Teremtőt minden felé látjuk; és a' melly által a'nak minden teremtfése, a' leg kissebb füvetske, fzíntén úgy mint a' leg nagyobb Égi-tes-tek, az ő ditsöfséges tulajdonságinak prédikátori léfznek. Ezokáért, a' leg nagyobb emberek-is, a' kiket a' végre teremtet, és rendelt az Irgalmas Teremtő, hogy az ISTEN munkáinak ezen Könyvének olvasására tanítsanak-meg bennünket, a'-
ból

ELÖL-JÁRO BESZÉD.

ból fzerzették magoknak azokat a' nemes tulajdonságokat, a' mellyek által a' több emberek felett a'nyira fel-emelték magokat. NEUTON, ROBERT BOYLE, KLARK, BÖERHAVE, és mások, az önnön magok val-lás tételek fzerént, a' Teremtő imádásra méltó nagysága felől, a' *Phyfica* által kerestt esméreteknek közfönhatték, az ő elméjek-nek azon nagyságát, az ő lelkeknek azt az állandó tsendefségét, az ő fzíveknek azon nemes érzékenységeit, és az ő egész életekbéli magok vifeleteknek azon tíf-tességét, a' mellyet tsúdált ő benne a' világ.

Az Isteni gond-viselés nagy kegyelmes-ségének tarthatjuk azért, hogy a' közelebb való időkben, az elébbeni ferétség alól fel-fzabadittatott, a' régi vízfzás ítéletektől, és hibás vélekedésefektől meg-tífztittatott, és naponként lassan-lassan olyan világos-ságban helyhezttetett, ez a' nemes Tudomány a' *Phyfica*, hogy a'nak fényénél a' Mindenható Teremtőnek lételét, és tulajdonságait fokkal tífztáiban, és tellyefebb meg-gyözödéffel fzemlélheti már ma az embe-

ELÖL-JÁRO BESZÉD.

emberi elme, mint e'nek előtte. Német Ország nevezetesen bódognak tarthatja magát, hogy LEIBNITIUS, és VVOLFIUS a' *Filozófiai* tudományoknak nagyobb világosságba lett helyheztesztések által, (a' mellyet ő nékiek soha eléggé meg-nem lehet közfönni) utat nyitottak a'nak lakosinak-is e're a' világosságra.

Oh vajha az, ezen Tudományt tanító Munkák, a' mellyek már ma bövségefen, és külömbb-külo'mbb féle Nyelveken találtnak, nevezetesebben pedig azok, a' mellyek a' természeteki Hístóriának külömbözö rézeit világosítják, és a' mellyeket akárki könnyen meg-érthet, többeknek kezeiben forognának, és gyakrabban olvasatnának. E' bizonyára a' mái időben, a' midőn majd minden, a' Könyvek olvasásában foglalatoskodni, és sokat olvasott ember akar lenni, akár melly más Könyvek olvasásánál jobb, és hasznosabb lenne; ugyanint a' mellyből, sokkal jobb fundamentomon épült elő-menetel fázmaznék, mint sok ezer más féle Könyvekből, a' melyek gyakran nem egyebet, hanem vagy tellyes-séggel

ELÖL-JÁRO BESZÉD

féggel haszontalan gondolatokat, vagy pedig mind az értelemnek, mind pedig az erköltsöknek meg-veztegetődését hagyják magok után. A' midőn, ellenben a' Termézet munkáinak esmérésére vezérlő Könyveknek, forgalmatos és gondolkodva való olvasása, valósággal szép, és magos gondolatokkal nevelheti az értelmet, nemes érzékenységekkel töltheti-bé a' szívet, be-tsületes, és szerezetre méltó erköltsökre szoktathatja az ő egész maga viselkedésében az embert, és ezt az életet sokkal kedvesebbé, és gyönyörűsegefebbé teheti; a' midőn a' Termézet munkáinak illendő esmérete, és vizsgálása által ez a' föld-is, a' mellyen lakunk, a' mig a' mi kézűletünkre rendeltetett estendeink el-folynak, minden emberre nézve merő azon Paraditsomá válik, a' mellyben minden felé ki-bezélhetetlen szépségeket rakott a' kegyelmes Teremtő, de a' mellyek el-rejtetve maradnak a' tudatlan és gondatlan fizek előtt.

De sokkal hasznosabb még a' természet tudománya, ha az egyfeszimind egybe köt-tetik

ELÖL-JÁRO BESZÉD.

retik az *Ethikával*, vagy erköltsöket tanító tudománnyal. Ezért mindenkor ohajtottam azt, hogy valamikor egyfzer e'ben a' részben-is tökéletes munkát, adna minékünk egy ilyen Munkára alkalmas kéz. És valamikor gondolkodtam a'ról, mindenkor nagyon tsudálkoztam azon, hogy az már ez előtt régen meg-nem esett; holott a' testes, és a' lelkes világ között való hasonlatosságot, olyan könnyen észre lehet venni; és az erköltsök országában lévő Virtust, és jó rendet, az olyan Fundamentumokból 's gondolatokból lehet nevezetesebben által látni, a' mellyeknek tudására a' *Physica* vagy a' Termézet esmérete által lehet járni. E' jelen való Munkátska, a' mellynek irom ezt az Elöljáró Beszédet, igen szép kezdése az én kívánságom bé-telleyesedésének. E'nek mint egészen új Munkának, minden *Physica Matériákról* való Írások felett ez a' *praerogatívája* vagyon, hogy ez, a' Termézet dolgoknak meg-gondolása által, nem tsak közönségesen vezérli az Isteni tökéletességek esméréteré az értelmet; hanem

ELÖL-JÁRO BESZÉD.

nem e' mellett más erköltsi igazságokra is jutattatja, a' mellyek a' fundamentumul vettetett, és meg-magyaráztatott természet Hístóriájából, egyenesen következnek. És mint-hogy ezen kívül igen világosan, és kellemetesen íratott, ennek-okaért méltán ditsérhetem ezt, mint egy valószággal hasznos Könyvet, a' mellyről minden más Olvasótól-is hasonló ítéletet várhatok.

Íratott Berlinben. 1745-ben. Böjt más Havának első Napján.

E' ÖK.

E' KÖVETKEZENDŐ
ELMÉLKEDÉSEK'
L A I S T R O M A.

ELSŐ ELMÉLKEDÉS.

A' Teremtetett dolgok rendéről közönsé-
gesen. - - - - §. I. XVII.

MÁSODIK ELMÉLKEDÉS.

A' Plánták között lévő fép rendről.
- - - - §. XVIII. XXXI.

HARMADIK ELMÉLKEDÉS.

Az élő-állatok között lévő fép rendről.
- - - - §. XXXII. LIV.

NEGYEDIK ELMÉLKEDÉS

E' Világ' alkotványának Nagyságáról.
- - - - §. LV-LXXVIII.

ÖTÖDIK ELMÉLKEDÉS.

A' Földön lenni láttató némelly fínes
rendeletlenségekről. - §. LXXIX-CII.

HATODIK ELMÉLKEDÉS.

A' Terméket Titkairól, §. CIII-CXVIII.

E L S Ö.

ELMÉLKEDÉS.

A' TEREMTETETT DOLGOK,
RENDÉRÖL.
K Ö Z Ö N S É G E S E N. (*

I.

Tegy a' Termézet' Tudománya, és ne-
vezetesebben annak ez a' réze,
a' melly Termézet Históriájának nevezte-
tik, a' leg-főbb és leg-hažnosabb Tudomá-
nyok közzül való légyen; régen meg-esmér-
ték azt azok, a' kik a' Tudományokat meg-
tudják ítélai. Erre nézve annyira is el-köre-
lezett engemet ez a' Tudomány gyermeksé-
gemtől fogva a' maga érzelmére; hogy ele-
itől fogva fok időmet fordítottam arra. Ezt
A tar-

(* Iratott 1740-dik Eférendőben.

tartom mindazáltal, hogy abból csak egy émpillantás se vezet-e el hibába, ha meg-gondolom, melly nagy hasznot tett az énnékem. Ha el-halगतom-is azt, melly nagy gyönyörűséget tapasztalok a' Teremtő nagy Munkáinak tsupa észléésében: (az a' haszon csak ugyan mindenkor meg-marad, hogy a' Bölts Teremtő Ditsőségének sokkal nagyobb es-méretére és Felségének mélységefebb aláza-tofsággal való tisztelgetésre vezérelnek azok en-gemet, és ennek felette sok olyan Filozófiai, és erköltsökre tartozó Igazságokra tanítanak, a' mellyekről másképen soha se gondolkodtam volna. Ezen próbákból, a' mellyeket olyan tzeállal ajánlok a' K. Olvasónak, hogy azok által a' Felséges Teremtő ditséreteire, és a' Virtusokban való öregbedésre serken-gessém meg-ítélhetik, hogy valyon nem na-gyobbra emelem-é én a' Termézet vi'sgálá-sából észmazni szokott hasznot, mint sem va-lósággal vagyom? Az én Elmélkedésemet egyedül csak a' nagyon mutató üveg (*Microscopium*) által fel-találtatott tapasztalásokon fun-dálom.

II. A' fáradhatatlan Termézet-vis-gáló LÖVENHUCK ANTAL vette észre leg-elsőben, hogy az Ember fogai között lévő fehér ma-téri-

tériában sok apró állatok vagynak. (* Melly-nek igazságát én-is meg-akarván próbálni, egy olyan *Microscopium*at készíttettem, a' melly-nek *Diametere*, az-az a' közepén által menő Linéája csak olyan kicsiny vólt, mint egy *Parisi Lineának* negyed része, a' melly tézen egy *Parisi* ujjnak (*Digit*i *parisien*is $\frac{1}{48}$.) 48 tzed részét. (Mint hogy egy parisi ujjban vagyom 12. Linéa.) Ezen *Microscopium*mal olyan formán néztem azt a' fehér Matériát mint LÖVENHUCK, a' melly az eledelről a' fog-hoz ragad, akár mitsoda tisztán tartsa azt az Ember. És nem csak mind azokat igazaknak találtam lenni, a' mellyeket irtt ez a' Tudós Ember ezen állatotskáknak formájokról; ha-nem ennek felette, ezek közül a' leg-kissebbik állatotskának-is mind teste állását, mind pe-dig nagyságát, a' mellyeket LÖVENHUCK meg-nem határozott vólt, sok próbák által ki-talál-tam. (** Az ő Testeknek nagyobbik fele göm-

A 2

bolyú,

(* Lásd. *Arcana Naturae detecta* ab ANTON. LÖVENHUCK. p. 42. 46. 335. 337.

(** Sokan tagadták ezt a' mit én tapasztaltam, és mint-hogy azok magok nem látták ezen apró állatotskákat, úgy vélekedtenek, hogy én talám meg-tsalatkoztam tapasztalásomban. Ezen gondolkodás-ba estem vólt-is egy kevésbé; de már most nagy öröömömre vagyom, midőn értem, hogy az én ta-pa-
paz-

bölyü, a' mellyhez egy rövid fark vagyon ragadva, úgy hogy az ő egész testek állata egy olyan forma, mint a' tojásból nem régen ki-bujt béka fiaké, mellyeket a' tóba látunk. A' nagyságok pedig annyinak tettzettem, mint egy leg-kissebb féle puska porém, a' mellyet pallérozott puska-pornak hívnak.

Mint-hogy pedig az én *Microscopium*om egy millionzor az-az, tiz-éáz ezerhez nagyobbak mutatja a' testet, mint sem való-sággal vagyon; innen világosan ki-tettzik, hogy egy fém puska-pornyó nagyságú tágos-ságban egy millio, az az, tiz-éáz ezer ilyen kis állatotskák férnének-el. Épen olyan igaz ez, a' minémü hitel felett valónak láttzik némelleyek előtt.

III. Tzéломra fíetek már, és mitso-da gondolatok fordúltak-meg ezen alkalmatossággal az én elmémben elő beféllem. A' midőn, azt mondom-meg elsőben, mit gondoltam akkor a' Termézet Munkáiról; annak utánna

paftalásomat egy forgalmatos és femes Termézet vizsgáló jó Barátom-is, a' Berlińi Frantzia Pap GUALTIERI Uram, a' maga próbájával, meg-erősítette. Ő Kegyelme egy derekafon kézfűlt Lieberkühnianum *Microscopium*mal élt enek szemlélésében.

utánna pedig, mitsoda erköltsöket illető elmélkedéseket formáltam azokból.

IV. A' mikor ezen apró állatotskák-ról gondolkodom, legottan fémem eleibe tűnik a' Termézet Munkáiban lévő bámúlásra méltó nagy külömbség. *Fól látom, hogy olly' sok féle képen, és olly' gyakran éla' Termézet a' maga mesterségeivel, a' mennyihez tsak lehetőséges.* Tekintsük-meg a' Termézet három Országait, a' Kövek a' Plánták és az Élő-állatok' Országát, melly tsudálkozásra méltó sok külömb külömb féle Teremtések, vagynak a' zokban. Hány éáz, sőt hány ezer féle Só nemeket találunk, a' kövek országában, a' mellyek közzül mindeniknek maga különös Neme és Formája vagyon? Melly igen nagy a' Kövek, értz-nemek, és egyebb Minerálék közt való külömbség? Ha által mégyünk a' Plánták' Országára, még fokkal inkább nevededik mi bennünk a' tsudálkozás. Alig vagyon éáz Éztendeje, a' miolta forgalmatoson gyakoroltatik a' Plántákról való Tudomány, még-is, már eddig többet irtanak-le a' Bótánikusok 30000. egy-mástól külömböző Plánta nemeknél, a' mellyeknek száma naponként inkább-inkább nevededik. Sőt a' kinek valami kevés esmérte vagyon ebben a' Tudományban, könnyen meg-engedi

azt nékem, hogy minden eddig tudva lévő Plánták, tsak kevés részét tézik, az egész Plánták Országának. Hát még az Élő - állatokról mit mondjak? A' melly. Érgalmatosságot fordítottak a' Tudósok az Élő-állatok vizsgálására, az ugyan ingyen sem éri el ezt a' nagy fáradozást, a' mellyet a' Plánták körül vittek véghez: mindazáltal itt is tsudálva lehet észlelni a' Termézet nagyságát, és észlelségét. Tudva vagynak már a' Bogaraknak egy néhány ezer nemei, hogy azokat a' Éma nélkül való apró állatotskák a' mellyet *Microscopium* nélkül nem láthatni, ne-is emlitem. Hát még a' Tengeri-állatoknak nagy külömb-ségén ki-ne bámulna?

Világos mindazáltal, hogy az egész Termézethez képest ezek mind együtt vétetve is tsak olyanok mint a' semmi. Hát még ha a' Plánták között, az Élő-állatokban, és egyéb dolgokban lappangó Bogarakat egy ártalan észlelnők, mit fognánk akkor látni? Vagy ha a' mély Tenger fenekét fel-nyitva láthatnók, mennyivel nevedednék nagyobbra mi bennünk a' bámulás? vagy ha a' mi Földünkről más Plánétába által mehetnénk? Mit mondhatunk azokról a' külömb-külobb féle fok helyekről, a' holott mutogatja a' Termézet

mézet a' maga Mesterségeit? Nem vethetjük olyan helyre észmeinket, a' hól Élő-állatokat, vagy Plántákat ne látnánk, és az e' félékkel kétség kívül a' levegő Ég-is teli vagy; sőt ugy látjuk, hogy ezt némelly tapasztalások egészen bizonyossá tézik. Következésképen, a' mit fel-tettem, elég erős fundamentomon vagyon épülve.

V. Azt néztem ki ebből továbbá: *Hogy minden Dolgokban sok féle hasznokra néz a' Termézet, a' mellyek mind együtt vétetvén, végezetre ismét egy Fő haszon fármazik azokból.* Ugyan azon Éa, a' melly által a' mi Testünk tápláltatására Éükséges eledleket magunkhoz vészük, ugyan aza' nyelv, a' melly az eledleknek le-nyelését segiti, arra-is foglálnak, hogy a' mi Éíveinknek gondolatir másokkal közöljük. De ugyan ezek a' Testnek ékességére-is vagynak, és ennek felette Éámtalan sok állatotskáknak lakó helyek és mint egy kis világok. Illyenek a' Termézetnek minden munkái. A' miképen egy termézet Machina olly' Éámtalan sok apróbb machinából áll, hogy azoknak sokaságának egy ember se mehet végére: azonképen az a' Fő haszon-is a' melly vagyon minden Teremtésekben

sekben éámntalan fok más haſznokból ſzerkez-
tetterett öſve.

VI. Látom harmadſor, *hogy igen kes-
keny határok által különbözteti-meg a' Termé-
ſet a' maga munkáit egy-máſtól.* Olyanok azok,
hogy a' benne levő tökéletesség igen kitsiny
és éſre nem vétethető gráditsokon lépik eléb-
elébb. (* Kezdjük leg-alól ennek vizſgálását.
A' Teremtett dolgok között, minden ké-
tség kívül leg alsók azok, a' mellyek élet-
tel nem birnak, mint a' Föld és a' Kövek.
Ez a' Rend (*Claffis*) éámntalan fok élet nél-
kül való Teremtéſekkel vagyon teli, de a'
mellyek a' benne levő Tökéletességre néz-
ve, olyan éép rendel követik egy-máſt, hogy
minden egy-más után leg közelebb követke-
ző két nemek-között, felette igen kitsiny, és
majd éſre ſem vétethető légyen, a' különb-
ség. De ez a' Tökéletesség, éámntalan fok
gráditsokon addig mégyen elébb-elébb, hogy
végezetre ezek az élet nélkül való dolgok,
éinte olyan Tökéletések léſznek, mint az
élettel, és maga erejéből mozogható testel
bíró dolgok között, a' leg-alsó. Tekintsük-
meg tsak, az élet nélkül való dolgoknak leg-
fel-

felsőbb némeit, u. m. a' Sót, és más rendes
formájú köveket; veſsük öſve azokat a' Plán-
táknak, leg-alsóbb nemével: (* igen kitsiny-
nek találjuk a' kettő között lévő különbsé-
get. Amazokban igen éép és bizonyos
Régula ſzerént kéſült formát látunk, de min-
den belső okból éármazott mozgás, vagy
élet nélkül; ezekben lehet valami kevés je-
lét éſre venni annak a' mozgásnak; és ugy
látrzik, hogy a' Kövek és Plánták között en-
nél ſzorósabb határt nem vethetett a' Ter-
méſet; vagy leg-alább olyan keskeny az,
hogy nehéz légyen meg-mondani, hol vége-
ződik a' Kövek Orſzága, és hol kezdődik a'
Plánták Orſzága. Tsak a' gyakor tapasztalás
és ſokſzori próbák győznek-meg arról bennün-
ket, hogy némelly Testek a' mellyeket
minden Köveknek lenni gondolna, valóſágos
igaz Plánták légyenek.

VII. Ha a' Plánták Orſágára figyelme-
zünk, ottan-is haſonló éép rendet találunk,
a' Plánták között a' leg-elsőbb nemek, nem
ſokkal nagyobb tökéletességgel láttatnak bir-
ni, mint a' Köveknek leg-tökéletesebb nemei.
De ez, az igen kitsiny részben levő tökéle-

A 5

teſség-

(* Lásd. BONNET, *Contemplation de le Nat.* Tom.
I. Par. II. Cap. XII. XIII. és Part. III. IV.

(* *Libophyta*, az-az kö forma Plánták. BON-
NET, ugyan ott Tom. I. Part. III. Cap. V. VI.
VII. p. 35. 38.

teség, fok ezer gráditsokon előbb-előbb menvén, e' érént nevededik, hogy a' fellyebb lévő grádus, mindenkor igen kevésbé különbözzék az alatta lévőtol, mind addig, mig a' Plántákban lévő tökéletesség annyira mégyen, hogy az élő-állatok között lévő leg-alsó nemhez, hasonlónak lenni láttasék. Ebben különböznek pedig a' Plánták az élő-állatoktól, hogy amazok érzékenységgel, és egy helyből más helybe mozdúlható reherséggel, nem birnak, a' mellyek ellenben minden élő-állatokban, fel-találtatnak. De óh melly igen éorosz határok ezek! A' midőn látunk olyan Plántákat (* a' mellyek érzékenységgel birni; és ellenben olyan állatokat, (** a' mellyek érzékenység nélkül valóknak lenni láttatnak. Ezt a' dolgot leg jobban erőfíti az a' találmány a' mellyet tett M. *Jussieu* a' Corállumok (*klárisok*) körül. Az előtt minden azt hitte, hogy

(* Illyen természetiek: *Mimosa*. (*Impatiens*, a' mellyre tartozik az-is, a' mellyet neveznek, *Noli me tangere*, az-az, ne bánts engem'. Ne illess engemet, és mások. De leg-nevezetesebben az a' Plánta, mellyet egy *Ellis* nevű Anglus 1769-be tett, esméretesé, és *Dionaea Muscipulanak* nevezett; a' mellyekhez ha hozzá ér az ember, el-vonják magokat.

(** *Zoophyta* az-az, Plánta forma állatok. BONNET.

hogy ezek a' tengeri termések Plánták legyenek. Már ma pedig az, újabb találmányok urán, az élő-állatok közzé éámláltatnak. A' mi eddig virágnak tartatott, valóságos állat. Lehet-e tsak képzelni-is ennél éoroszabb határt, ezen két Országok között?

VIII. Hasonlatosképen az élő-állatok között-is, fok grádusokon mégyen fellyebb-fellyebb a' tökéletesség, az emberig, a' kit a' józan okofság különböztett meg a' több állatoktól. De melly igen keskeny határok vagnak ezek között-is, a' midőn látunk olyan embereket, a' kik majd minden józan okosság nélkül lenni; és ellenben olyan okatlan állatokat, a' mellyek józan okossággal birni, láttatnak? (* Ugy hágnak a' teremtetett dolgok fellyebb-fellyebb a' tökéletességre,

(* Alig lehet éfze venni azt a' határt, a' hol a' Majmoknak leg-felsőbb neme az embertől meg-külömbözik. Vagnak ugyan-is olyan féle Majmok, a' mellyek olyan simák mint az ember, a' mellyek mindenkor két lábon járnak, és mind a' két kezekkel munkálkodnak, mint éintén az emberek. Lásd LINNEUST in *Praefatione Faunae Svecicae*. Azon két AÉfonyok ellenben, a' mellyeket a' Cárthágobéli *Hannó* Áfrikában az Atlas hegye körül lévő partokon fogott vólt, keveset különböztek a' Majmoktól. Lásd. *Periplus Hannonis*. pag. 71. 75. Edit. in 12.

re, hogy azt a' határt, a' melly a' nagyobb tökéletességgel bírót, a' kevésbé tökéletestől meg-választja, alig lehet ki-találni. Sőt lehet úgy gondolkodni, hogy ezek a' keskeny határok, még véghetetlenül szorosabbak lennének, a' midőn azok között, sok ezer más világokból való Teremtések, járúlnak. Így mutatja a' Terméket minden felől a' véghetelenséget, mint a' maga Felséges Alkotójának meg-esmértető bélyegét.

IX. Menjünk által továbbá a' látható dolgokról, a' láthatatlanokia. Így vagynak a' földi látható dolgok, a' mint elő becélttem; ilyen sokféle dolgok vagynak a' legalább való Teremtéstől fogva, az emberig. De emelkedjünk fellyebb immár, és vizsgáljuk azt a' véghetetlen távolságot, a' melly vagyon mi tőlünk fogva, a' leg-felsőbb valóságig. Oh melly nagy Ditsóséget, melly igen nagy tökéletességet találunk ottan! Egy olyan láthatatlan új világot, a' melly teli vagyon ditsóséggel, és fényességgel; és a' melly olly' éám-talan külömb-külobbféle tökéletességekkel bíró Lelkekkel hövölködik, a' mellyekhez képest minden földi dolgok, csak semminek lenni láttatnak. A' Földi Teremtéseknek minden ékessége, minden ditsósé-

tsósége, minden tökéletessége, csak olyan ehez a' láthatatlan világhoz képest; mint egy tsepp víz, a' feneketlen Tengernek minden vizeihez képest.

X. Nem az emberi Nemzeten kezdette a' Terméket a' maga munkáját, hanem annak előtte éám-talan sok Teremtéseken próbálta mesterségét; de nem-is azon éünt-meg, mert olly' igen sok különböző formákban mutatja a' maga Bőltességet, a' mennyiben csak lehet; és olyan szép rendel mégyen a' teremtetett dolgok sorában, nagyobb-nagyobb tökéletességre, hogy leg-kiisebb hiánosság se találatsék abban. Melly éám-talan sok nemes Teremtéseknek kell még lenni, a' mellyek tökéletességre nézve, sokkal fellyül haladnak bennünket? Mi tőlünk fogva a' véghetetlen valóságig, felette igen nagy távolság vagyon.

*A' Serény gondolat sebessen futása,
Mellyhez képest az Hang, 's az Idő forgása,
A' Földet be-járó felek furvállása,
Sőt a' Nap fénynek-is, lassu ő járása.
E' nagy Távolságban magát el fáraftja,
'S Végét futásának soha se várhatja.*

Avagy üressen maradott-e ez a' nagy távolság? semmiképen nem. A' mint-hogy

az emberek között, nem tsak Királyok és Koldusok, az Oktalan-állatok között, nem tsak Oroslánok és Férgek vagynak: azonképen az okos Teremtések-is, nem tsak erővel 's hatalommal bíró Angyalokból, és erőtelen emberekből állanak Teli vagyon okos lelkekkel az-az egész nagy Tágasság. Ezek közül a' leg-alsó, keveset különbözik mi tőlünk emberektől, a' leg-felsőbbek pedig, olly' igen közel vagynak a' véghetetlenhez, a' mennyire tsak lehetséges járulni egy Teremtésnek, a' maga Teremtőjéhez. E' két végső határok között pedig, fámatlan fok Rendekre vagynak oőolva, ezek a' tökéletes lelkek, a' melyek között egyik Rend, valamivel mindenkör tökéletesebb, a' másiknál.

*Illyen a' Terméket bőségen nyúló lántza,
Mellynek, az Ég és Föld, két felől a' Sántza.
Ő maga az Isten, ebben a' leg-felső,
Az Angyali Sereg utánna az első.
A' Mennyeieket Földiek követik,
Kik között leg-elöl az Ember tétetik.
Azon alól látod, a' Vad állatokat,
A' Majmot, Oroslánt, 's más egyéb Barmokat.
Ezeket tul vagynak a' Halak, Madarak,
Férgek, 's láthatatlan apró kis Bogarak.
Nints*

*Nints annyi ereje a' Perspectivának,
Hogy végét mutassa e' nagy Tágasságnak,
A' véghetlentől fogva az emberig,
Rajta alól pedig, a' tsupa semmi-ig.*

XI. Ugy képzelem én ezeket az ezernyi ezer tökéletes Lelkeket, mint valamelly fok száz ezer különböző Tártságokat, melyek között mindenik, ugyan azon egy végre, t. i. a' Felsőges Teremtő esméretére, és egy más között való ártatlan magok gyönyörködterésére, igyekeznek. Mi-is Emberek, ő vélek egyetemben, ugyan ezen végre rendeltettünk. De óh melly igen sokkal elébb valók azok, mi nálunknál! Melly igen sok dolgok vagynak, azokban a' tökéletes Lelkekben ollyanok, a' melyeket nem adhatott minékünk a' Termézet, abban a' Remdben, és állapotban, a' melly jutott minékünk, a' több teremtetett dolgok között. Adott ollyanokat minékünk, a' melyeket meg-vont az Oktalan-állatoktól; de ellenben sokakra méltóztatta, ezeket a' felettünk lévő tökéletes Lelkeket, a' melyek nélkül el-kell lenni minékünk. Nagyobb esmérettel, nagyobb értelemmel, és nagyobb böltsésséggel bírnak azok, mi nálunknál. A' midőn a' mi Testünk ött egy-mástól különböző

böző forma eszközökkel ruháztatott-sel, a' mellyek által a' külső dolgokat érezzük; akkor azoknak két vagy három annyival is több, vagy leg-alább sokkal jobb módjok vagyon, a' külső dolgok meg-esméréseben. A' mit mi egész éztendő alatt-is, nagy bajjal alig tanulhatunk-meg; azt ök egy első tekintettel-is által látják. A' véghetetlen görbe Linéáknak számtalan fok tulajdonságait, (*Infinitas proprietates curvarum*) a' mellyeket az emberek között, a' leg-magólsabban járó elemék-is fok unalmas szám-verés és munka után találhatnak-ki; ezek a' nemesebb Lelkek minden e' féle eszközök nélkül, rövid okoskodás után által látják. Melly magófsan járó értelemmel, melly nagy böltsefséggel kell hát birni, ezen nemes Lelkeknek.

XII. A' Virtus a' Böltsefségen fundáltatik. Melly nagy tehát azokban a' Virtus, a' kik minket Böltsefséggel ennyire fellyül haladnak. Gondoljunk akár melly nagy dolgot, a' mellyet vittek valaha véghez az emberek, mind azok csak gyermeki játék ö előttök. Oh melly ditsőfséges Munkákat fog-nánk mi tsudálni, ha az ö viselt dolgaiknak Krónikáját olvashatnók! De nem mehetek itten tovább; mert ezen nemes Lelkeknek mind

mind azok a' tulajdonságai, a' mellyekkel minket fellyül haladnak, ketség kívül olyanok, a' mellyeket tsupa vélekedéssel semmi emberi értelem fel-nem érhet, nem lévén mi bennünk, semmi ahoz hasonlatos, a' melly minket arra vezérelhetne.

XIII. De térjünk visszontag mi magunkban, és fontoljuk-meg, melly nagy háznót érez ez az Elmélkedés minékünk.

Ha meg-gondolom azokat, a' mi feletünk lévő számtalan fok rendbéli, véghetetlen lelkeket; olly' méltóságos gondolat érzomozik az által én bennem az Istennek Felségéről, és nagyságáról, hogy abban, mintegy tsep vizetske, a' mély tengerben, tellyefséggel el-vezti magát az én elmém. Olly' fok ezernyi ezer lelkekből álló, nagy sereget látok itten, mellyek között a' leg-alsó-is sokkal méltóságosabb, mint sem képzelhetné azt az ember. Melly sokkal nagyobbak kell-még lenni, annak a' tökéletes léleknek, a' melly mind ezeket teremtette, és olly ditsőfséges tulajdonságokkal fel-ruházta? Melly igen nagy az a' *Monarcha*, az a' felső hatalmatság, a' melly előtt, olly számtalan fok nemes lelkek méllységesen le-borúlnak, hogy ötet i-

mádják, és ditsöitsék? Ugy tettzik, hogy nagy kívánságot érek arra magamban, hogy ezen tökéletes lelkeknek példáját követvén, én-is ö vélek egyetemben, ezen nagy Hatalomság előtt magamat meg-alázzam; és hogy azoknak, avagy csak ez egyben tárfok lehetek, azt méltán leg-nagyobb ferenstémnek tartom.

XIV. Bizonyára, nagy tisztességére-is vagy az, az emberi nemzetnek, hogy ez a' Mindenható nagy Felség, nem csak a' mi nálunknál olly fokkal nemesebb, és méltóságosabb Mennyei Karokat, hanem minket-is, fokkal kifsebb, és alább való lelkeket, a' maga tisztületére teremteni méltóztatott. Nem csak azokat, a' kiknek hiba nélkül való Virtusait, kegyelmes szemekkel tekinti, és a' kiket, a' magával való fíorossabb egyeségre fel-venni méltóztat; hanem én-is alaton teremtett állat, élhetek ezen kegyelemmel; engemet is fegény erőtelen embert kedvell, ez a' Mindenható Király, méltóztata engemet-is, a' maga barátságára, meg-engedi nékem-is ötöt Atyámnak nevezni, meg-segit engemet minden veszedelmekben, sőt öröktől fogva gondja vólt én rólam. Oh nagy Isten! val-

lyon

lyon mitsoda az ember, hogy meg-émlékezel ő róla, és mitsoda az embernek Fija, hogy gondod vagy az ő réája? Olly sok ezernyi ezer ditsóséges Lelkeknek teremtetések által, nem tettél-e eleget a' Te véghetetlen jóságodnak? Méltónak ítéltél-e, egy illyen alá-való nemzetet-is, a' Te fíerelmedre? Ha illyen írgalmas vagy Te, bizonyára az én fíolgálatomat-is, ámbár igen hibás légyen az, kedvesen véved én tőlem.

XV. Oh vajha, avagy csak ebben követhetném az én Teremtőmet, hogy minden teremtetéseket fíeretnék, még a' mellyek kifsebbek, és alább valók-is én nálamnál! Melly igen kevés okom vagy az én-nékem arra, hogy magamat mások felett fel-emeljem, és mi lehet indító ok, már ezután én előttem a' kevésységre? Ugy képzeltem eddig, hogy az Isten leg-nemesebb teremtetéseinek fíama közzül való vagyok én; de jól látom már most, melly igen nagyon meg-tsaltam magamat. Csak kevés híja, hogy én a' leg-alsó nem vagyok, és ezzel ha ditskedhetem, hogy valami kevésfel előbb való vagyok, az oktan-állatoknál. És bár csak ez vólna minden részben igaz! de sok tekin-

tetekre nézve olyan tehetségei vagynak azoknak, a' mellyekkel én nem bírok. De más felől, olly igen sok nemesebb lelkeket látok magam felett, hogy azoknak lámát az én elmém meg nem foghatja. Ha éintén minden emberek között, én vólnék-is legnagyobb, de ugyan csak ezekhez nem-is hasonlíthatnám magamat. Kárhoztatom már most a' Kevélységet, mint a' vastag tudatlanságnak gyümölsét, és lámom azokat a' bódogtalanokat, a' kiket az meg-vakitott. Ugy vélekedtem ez előtt, a' midőn valami éük-ségem történt, hogy az egész Termézetnek meg-kell változni, hogy nékem segítségem legyen: de már most meg-hunnyázkodott háládatossággal tudálom, hogy annyira-is tekint réám az Isten, a' mennyire tapasztalom.

*Illő-e hogy ez a' fűp rend meg bomoljon,
'S érted, bitván fűreg miatt, el-romoljon?
Oh nagy éftelenség, nagy fel-fuvalkodás!
Isten ellen való vétkes káromkodás.*

XVI. Kevély szemekkel néztem ez előtt a' fűp tsillagos eget, így gondolkodván magamban: bizonyára nemes teremtés vagy te, hogy ilyen dolgok teremtetek, a' te gyönyörköd-

teté-

tetéfedre, és hogy a' Te éolgalatodra az egész Termézetnek kézen kell állani. Én vagyok egyedül, így gondolkodtam, az én tudatlan és balgatag kevélységemben, én vagyok, a' kinek kedvéért teremtetted, és rendbe fedte az egész világ alkatványát, a' Teremtő. *Egy főval, a' roppant termézet minden ő ditsőséget és ékes-ségét csak a' végre kéfitette, hogy azzal a' Te hozzád való nagy ferelmét mutassá ki.* De már most bizonyos vagyok abban, hogy azon lámatalan sok teremtések között, a' mellyeknek hasznára, és gyönyörüségére kéfitetett ez a' világ, én a' leg-kisfebbek között való vagyok. Sőt ha a' teremtésből egészen ki maradt volna-is az emberi nemzet, talám ugy sem fokot különböznék a' mostanítól, e' világ' formája. Egészen meg-aláz ez a' gondolat engemet, és minden kevélységemet lerontja én-nékem.

XVII. Más felől ellenben, olyanra talállok, a' melly egészen meg-vigaftal engemet, és valóságos nemes nagyra vágyodást indít én bennem. Ez az, tudnillik, hogy mind ezek a' tökéletes lelkekből álló sok ezer társaságok, idővel talám mind egyé léfnek, a' mellynek feje az Isten, én pedig egy tag-

B 3 ja

ja lélek. (* E' végre, arra fordítom hát minden igyekezetemet, hogy ezen ditsőséges társaságra illendőképen készítsem magamat, mellynek Ura azért helyheztetett engemet ebbe az állapotba, hogy itten oda kézfülhessek. Ha leg-elsőben mindjárt oda tett volna engemet, mimódon illetem volna én abban a' ditsőséges társaságban? Igen tisztára, és sorfom felett való állapot lett volna ez énnékem, a' mellyhez képest én tisztátalan, és alkalmatlan lettem volna.

De hogy kell már oda jó móddal készülni énnékem? Nem másképen lehet az, hanemha föntelen igyekezem azon tulajdonságokra, és fő-tökéletességekre nézve, a' mellyekkel fellyül haladnak engem, ezek a' nemes lelkek, jobban-jobban nevedekni: tsak e' légyen hát minden én foglalatosságom, valameddig tettzik az én Teremtőmnek, ebben a' próba iskolába hagyni engemet. Szüntelennevelem az én értelmemet, és eszmérete-met, a' mellyek által a' Virtus-is föntelen nevededik én bennem.

MÁ-

(* Tsak eddig a' vigasztalással tellyes találgatásig, vagy gyanakodásig, vihet minket a' józan okosság. De ezen gyanúságot egészen bizonyossá teszi minékünk a' fönt Irás. *Éfés. 1: 10.*

M Á S O D I K.

E L M É L K E D É S.
A' PLÁNTÁK KÖZÖTT LÉVŐ
SZÉP RENDRÖL. (*)

XVIII.

Olyan részében vagyunk most az estendőnek, a' mellyben, egy természet munkáit kedvellő ember, sokkal több gyönyörűséget találhat magának, mint akár melly más időben. Néked kedves barátom Városon lévén lakásod, a' nyughatatlan világnak fok zürzavarai között; és e' mellett fámtalan fok a'féle foglalatosságoktól terheltetvén, mellyeket a' Falusi élet nem esmér: mind ezek nem engednek időt arra, hogy a' tavaszi Időnek kellemetességéről gondolkozhassál, a' mellyet a' te Városod falain belől tsak észre venni-is alig lehet. Én ellenben, ezzel az előttetek meg-vettetett szerentsével élek, hogy az én mezei életemben, a' természet szépségét.

B 4

(* Az Auctornak egy jó Barátjához íratott 1742-dik Éftend. Pünkösdi Havában.

gét szemlélhetem; a' melly egy olly nagy szerentse, a' minéműt, semmi földi hason nem adhat. Avagy nem illendő-e hát, hogy ezen szerentsémből tégedet-is részeltessék? Nem azok közül, a' mellyek látni nem tudó, avagy annál-is inkább azon meg-vakított emberek közül való vagy te, a' kik ezt a' szerentsét nem esmérk, vagy pedig meg-utálják. Tudom én azt, hogy velem bizonyoson egy társaságba lennél, ha a' te hivatalod magával nem hozná, hogy föntelen a' Városba maradj.

Egy néhány Elmélkedéseket terjeszték e' végre elődbe, a' mellyek nekem nagy gyönyörűségemre voltak lenni, valamenyízer a' természetben lévő szép rendnek meg-gondolása e'embe juttatja azokat. A' Plántáknak szélesen ki-terjedet, és igen pompás orzága az, a' mellyben egy kevésbé meg-állapodom.

XIX. Ha mind kettőnknek ez a' szerentsénk lehetne, hogy most velem együtt, az én Falusi lakó helyembe mulass, meg-látnád, mimódon kezd most minden némű Plánta levelezni, virágozni, és a' termékeny gyümölcsözésre, mindeneket keletekorán készíteni. Mind tsuda az, valamit a' körül lehet látni; minden

azt

azt a' véghetetlen bőséfséget és követhetetlen nagy mesterséget mutatja, a' mellytől vette azok közül mindenik a' maga formáját, s testének állását. De mind azon sok tsudák között-is, semmi se szerzett én bennem olly éamos erkölcsi elmélkedéseket, mint annak a' szép rendnek meg-gondolása, a' mellyet arra az időre nézve követ a' Termézet, a' mellyben mindeniknek Kamaráját ki-nyitja, hogy egy mással öze párosodhassanak. Mint regentén, a' földön el-áradott közönséges romlottság miatt következett nagy veszedelem után, minden némű állatok páronként jöttek-ki a' Nőé Bárákjából, hogy az magok nemével ismét be töltsék az el-puštított földet: hasonló szép rendbe hozza elő a' Termézet az ő tsemetéit, minekutánna a' tél kegyetlensége, csak nem az egész Plánták orzágar el-puštította volna. Az e'ftendőnek kezdetétől fogva, annak végéig, föntelen ujjabb-ujjabb nemek állanak egy más után elő a' *Theátumra*, a' néző helyre, ebben a' nagy országban. Az egyik el-nem hagyta még a' gyermek ágyat, (* a' midőn már második, az-

B 5

után

(* Ez az *Allegoria*, hasonlatosság szerént való föllásnak formája, azon fundáltatik, a' mit az ujjabb

után harmadik, és így hasonló szép rendel mind több-több következik. A' míg egy rendbéliék az ő gyümölcsöknek nevelésekben, és érlelésekben foglalatoskodnak; az alatt másokat indít-fel a' Termézet a' párosodásra, hogy ezeknek gyümölcsök készüljön-el akkorra, a' midőn az elsőbb rendbéliék el-érték már a' magok végeket.

XX. E' képen egész éztendőn által gyümölcsöket, 's virágokat ad minékünk a' Termézet, úgy hogy az ő munkáitól, csak egy nap se maradjon üressen. Az éztendőnek egyik végétől fogva a' másikig, minden meg-élnés nélkül dajkálkodik a' Plántákkal. Minekelőtte tökéletességre vitte volna az elsőbbeket, már másokhoz nyúlt, a' mellyekkel foglalatoskodik, midőn az előbbeniékkal való dolgát el-végezte. Még a' tsikorgó télnek idején sem nyugzik; hanem akkor-is a' tsendes erdőknek gyenge homályú árnyékában, olyan kertet készít, a' melly nagy gyönyörűségére vagyon a' föld gyomra titkos lakóinak. (*

XXI.

ujjabb időben a' Plánták nemeiről, 's egybe párosításokról találtak-fel, a' Termézet vizsgálók.

(* Sok a'féle Bogaraknak, a' mellyek a' télben nevedezni szokott földi gombákból, 's mohából élnek.

XXI. Ha meg-akarod azt tudni, kedves Barátom, miért vagyon a' Termézet egész éztendőn által, éntelen való foglalatossághban; figyelmezzél csak arra a' házra, a' melly annak fáradhatatlan munkálkodásából származik. Mert ha ezt ki találod, akkor bizonyosan által látod, a' Teremtőnek végét. A' Plánták orzága, az emberek, 's okatlan állatok háznokra szolgál; amazoknak ráplálatásokra és egyfersmind gyönyörűségekre-is, ezeknek pedig csak eledelekre. Ebben fekszik az egész titok. Ha ezen mondásomat helybe hagyod; ebből mind azoknak, valamelyeket a' Termézet meg-élnés nélkül való munkálkodásáról szóllok, okát adhatod. De nem értem ezen, a' Természeti okokat; nem azt akarom meg-magyarázni tenéked, mitsoda ok tselekedje ezt, hogy egyik fa idején, a' más későbbre gyümölcsözzék. Mind ezek ugyan igen szép dolgok volnának, de ezek nem tartoznak az én mostani fel-tételemre, tsupán csak a' vég okokról (*de causis finalibus*) akarván előtted befélleni.

XXII. Mind eledelére, mind pedig maga gyönyörködterésére éükséges dolgokat, akart adni, a' jól-tévő Teremtő, az embereknek. Megparantsolta e' végre a' Termézetnek, hogy

azon

azon egy időben, ne hozzon elő mindenféle Plántákat, hanem egy-más után lassan-lassan, mert különben az említett végek között, egyiket se lehetne el érni. Hogy lehetne elegendő idejek az embereknek, a föld gyümölteinek bétakarításokra, ha mindenek azon egy időben érnének-meg! hogy tarthatnák-el fokáig azokat, holott többnyire csak kevés ideig kedves izűek? hová lenne az ő drága jó izek, a' mellyet érezni szokunk azokban? Hogy lehetne jó izű a' Tsereźnye, 's más nyári gyümölteők, midőn a' fagy mindeneket el-borít? és vallyon nem etzetté válnék-e a' Bor, ha a' élő, a' mellynek nedvességéből kétfittetik ez a' nemes ital, a' heves nyári időben meg-érnék? Hát még azoknak a' fok ezernyi-ezer nyomorult állatoknak, mint lenne dolgok, a' mellyekre mindazáltal olly kegyelmes gondja volt a' Teremtőnek, mint éintén az emberekre? Mit csinálnának azok, ha mindenféle gyümölteők egyfzersmind érnének-meg? fok fáz nemek vagnak ollyanok, a' mellyek, egyedül csak virágokból táplálják magokat; miből élnének mindezek, ha csak egy két hónapokig tartanának a' virágok? gyűjthetnének-e ezek annyit

nyit öfve, hogy elegendő eledetek légyen? Igaz ugyan, hogy többnyire minden Bogarak, semmit sem éznek télen által; de ugyan e' végre, ugy vagyon formálratva az ő testek, hogy a' melly részében az éztendőnek, nem találnak eledelt ő magoknak, akkor mély álomban merülnek, a' mellyben nintsen-is semmi éűkségek az eledetekre. De ez meg-nem eshetnék nyárban, mivel akkor a' meleg, fel-ébrezteti az aluvó állatokat. Ezek érent bizonyos az, hogy mind az emberek, mind az oktan állatok, éűkséget szenvednének, sőt el-is vészének az éhség miatt, ha más forma lenne a' Termézet folyása, mint sem most. Méltán el-mondhatjuk tehát, hogy az embereknek, 's oktan-állatoknak tápláltatások, fővebb oka annak, hogy a' Plánták országában, éűntelen munkálkodásra való hajlandóságot, nyomott a' Termézet URa.

XXIII. Ha meg gondolyuk továbbá, a' zemnek, és fűnek gyönyörűégeit, mellyeket a' Termézet által adott, a' Teremtő az embereknek; ugy találjuk vízőntag, hogy épen így kellett rendeltetni a' Termézetnek, a' mint vagyon. Nem volt az elég, hogy min-

minden lehető szépségekkel fel-ruházva hozzon elő mindenféle virágokat; hanem ennek felette *szükség* volt, azon ékességet, egész *éztendőn* által fenn tartani, hogy ne csak egy kevés ideig, hanem sokáig élhetne az ember, ezen gyönyörűségekkel. Mikor ki sétál az ember Tava^{zz}al, hogy lássa meg, mit készít a' kegyelmes Teremtő az ő tápláltatására; sokkal *szébbeknek* tetszenek lenni ő előtt, a' fáknak a' magok dízében, és ékességében, *lévő virágoi*, hogy sem mint a' leg pompásabb földi Király-is, az ő leg-drágább, 's leg-tzifrább öltözetében. Ha továbbá, nyár kezdet felé, a' vetésekre fordítja *szemeit*, akkor-is sok ezer virágok állanak elé, az ő gyönyörködtetésére. Valameddig csak el-láthat, mind újabb-újabb nemeket *szemlél*, kit-kit a' maga rendében. Midőn pedig a' hideg tél a' házba rekeszti az embereket, hogy ezen nagy változás után, annál nagyobb hatótsággal érezzék, a' Természetnek szépségét; akkor olyan féle Plántákat hoz elő a' Természet, a' mellyek ugyan nem annyira *szembe tűnök*, de mindazáltal más *házonra* szolgálnak. A' mellyből ismét láthatod kedves Barátom, *hogy az embereknek gyönyörködtetése*

ködtetések-is egy kiváltképen való fundamentoma annak, a' mellyért az Isten a' fellyebb le-irt mód ferint, rendelte a' Természetet.

XXIV. Látod e'képen, mitsoda törvények *szérent* rendelte a' Teremtő, a' Plánták országát. Mindeneknek a' képen kellett lenni, a' mint most vagynak, hogy az embereknek, 's oktalan-állatoknak tápláltatásokra, az elsőbbeknek pedig az eledel mellett olly nagy vigasztalásokra, 's gyönyörködtetésekre szolgáljanak, a' mennyire csak lehetséges. Ez a' törvény tselekezi azt, hogy némelly Plánták Tava^{zz}al, mások Nyárban, Ő^{sz}zel, vagy Télben jöjjenek elő a' magok virágokkal. Ez által határozottatott-megmindeniknek a' maga ideje, hogy épen akkor jöjjön elő, a' midőn leg-több *háznót* tehet; ennek rendelése *szérent* láthatod, hogy némellyek úgy állanak mint meg-hóltak, a' midőn mások a' magok virágokkal *kevénykednek*. Lásd-meg, melly igen *külömbb-külömbb* féle módon rendeli a' dolgokat, tsupán csak ez az egy Törvény. A' melly ok azt tselekezi, hogy a' Plántáknak egy része, Tava^{zz}al keljen-ki, ugyan az, Ő^{sz}i időre *halaftja* azoknak a' másik részét. Melly sok ezer féle Plántákat láthattz, a' mellyek között

között mindenütt, ugyan azon egy törvény uralkodik! Midőn mindenk, a' mellyek valamelly dologra tartoznak, azon egy bizonyos régula szerint vagynak el-rendeltetve, azt szoktuk mondani, hogy abban jó rend vagyon; ha pedig ellenben valamelly dolognak egy része, egy felé, más, más felé hever, minden ki-tettző vég nélkül, ott rendetlenség vagyon. Mint-hogy pedig a' Teremtőnek ezen nagy kertében, minden dolgok ugyan azon egy törvény szerint, vagynak el-rendeltetve, el-mondhatjuk: *Hogy abban mindenk igen szép rendel, és kelletekorán állanak elő.*

XXV. Elmélkedjünk egy kevésé erről a' dologról, kedves Barátom, és tégyük azt némelly erköltsökre tartozó jegyzéseknek fundamentomává. Azt mondja POPE.

A' jó rend az Égnek leg-fővebb törvénye,

Mellyhez szabja magát minden Teremtménye.

Lehetne-e a' leg-főbb Valósághoz illendőbb törvény, mint a' jó rend, ugy mint a' mely az Istennek egyik természet, és szükséges tulajdonságát, a' változhatatlanságot mutatja-ki? A' jó rendet mondom, a' melly kedves minden okos

okos teremtés előtt, a' melly minden valóságos lépségnek kut-feje, a' melly által lehet egyedül a' fel-tett véget elérni: A' jó rend azért egyedül az a' Törvény, a' mellyet minden ő munkáiban lémei előtt tartott a' Teremtő, és a' melly okra nézve ezek is olly' lépek, és olly' tökéletesek. Soha sem áll-el ettől a' régulától, ez a' változhatatlan Valóság. Nem tsak a' Plánták bizonyítják ezt, hanem a' Teremtőnek minden egyéb munkái is e' szerint vagynak rendelve. Melly igen bámulásra méltó szép rendet találunk, ez egész világnak alkotványában, és annak minden részeiben? Nem ugyan azon egy törvény szerint forognak-e minden bűjdosó Tsillagok? (*Plánéták*) Nem az által áll-e ki ki ő közőlök, a' maga meg-határozott helyén? Nem azon egy Régula szerint, rendeltettek-e-el az emberi testnek minden edényetskéi? Visgálj-meg bátor mindent, valamit lémeiddel el-láthatz, végy elő akármit, a' Teremtőnek munkái közül, a' mi leg-hamarább lémeid eleibe akad. Fontold-meg annak formáját, tizkál-d-meg a' mesterségnek akár melly ézoros régulái szerint annak állását, és tulajdonságait; jó rendnél egyebet soha se találz abban. Egyedul tsak a' jó rend tettzik hát a' leg főbb-

fobb Valóságnak. És mint-hogy minket-is a' maga képére teremtet; mi belénk-is a' jó rendhez gerjedező éreteret nyomott. Azért ha látunk valamit, a' miben jó rend vagy, kényszerítettünk azt éretni, ha éintén nem tudjuk-is mi légyen annak a' éreternek oka. Ez ugyan-is a' mi Lelkünk termérete.

XXVI. De valyon, miért nyomott mi belénk az Isten, illy nagy éreteret a' jórendhez? Miért terjefti olly világoson éemünk eleibe, az ő munkáiban lévő éép rendet? kétség kívül azt akarja, hogy hasonlatosok légyünk ebben a' részben ő hozzája, és álhataroson a' jó rend éerént éljünk; hogy a' mint éintén az ő munkái, ugy minékünk is minden tselekedeteink jó rendel légyenek. És bizonyára a' mi dolgainkban való jó rend, azokban lévő állandó egyenlőség, és változhatatlanság, tsalhatatlan éközök arra, hogy az Isten előtt kedvesek, és ő hozzája hasonlatosok légyünk.

--- Tenacem propositi Virum

Illum adscribi quietis

Ordinibus patiar Deorum. Horat. Carm.

Lib. III. oda 3.

az-az: A ki állhatatos fel-tett éándékában,

Bé-irom a' boldog Istenek- íorában.

XXVII.

XXVII. Légyen hát kedves Barátom, állandó régula ez mi előttünk; kövessük mindenekben a' jó rendet, hogy így minden okos teremtelek előtt, és a' mi nagyobb, az Isten előtt is kedvesek légyünk. Távoztassuk-el tőlünk a' Bolondoknak állhatatlan, és törvénytelen életereit. Mint-hogy ezek távol vagynak e' Felséges Teremtőnek követéséről, és sokkal alacsonyabbak, mint sem a' jó rendben uralkodó éépséget által láthatnák, 's éerethetnék; ezokaért, vagy tellyességgel semmi törvények nints nékiek, hanem minden előre való vigyázás nélkül élnék, és tsak az időről, 's a' jelen való éélnek fuvásától engedik magokat igazgattatni, azt sem tudván, mit, és mi okra nézve tselekeéznek; vagy pedig az ő magok oktan indulataikat követik, a' mellyek minden órában más formára változnak. És így hasonlatosok az ollyan hajóhoz, a' melly árbotz-fa, 's evező nélkül lévén, a' éélvésektől, most ide, majd amoda hanyattatik, és végezetre özve rontatik. Ha ezek valami éines rendeletlenségeket látni képzelnék, a' Teremtő munkáiban, légottan kézen van az ő tisztáralan nyelvek, annak vádolására, holott ok a' magok tselekedeteikben, semmi régulára nem figyelmez-

nek. A' mit a' leg-tökéletesebb valóságban, kárhozzatnak, azt tisztességre lenni tartják magoknak, a' midőn leg kisebb elé-forduló dolog is elégséges az ő munkájokba mindent meg-változtatni. Melly utálatos rendeletlenség láttzik az ilyen emberekben? Melly igen nagyon kell ezektől irtózni, az okos teremtetéseknek, midőn ez ő regulát nem esmérő tselekedeteket által látják? hogy a' jó rendnek kut-fejéről, a' kinek a' szép renden kívül semmi egyéb nem tethetrik, ne-is ilylyak.

XXVIII. Az ilyen rendeletlenség, és állhatatlanság, felette illetlen az okos teremtetéshez. Mitsoda példát gondolhatunk, tökélete-sebbet a' követésre, mint a' végzetetlen valóságot, a' melly minket ő magához hasonlatosokká teremtet? keressük fel-hát mindeneknek előtte azt a' fő regulát, a' mellyhez kell fűzni a' mi tselekedetünknek rendét. Az a' fő regula, a' mellyhez képest vagy on a' Plánták országában lévő szép rend alkalmaztatva, az embereknek, és oktan-állatoknak hasznok. Mindenek ezen regula szerint vagynak itten el-rendelve. Ilyen fő regulának kell lenni minékünk is, a' melly szerint határozzuk meg, mit kellyen minékünk véghez vinni, vagy el-mulatni. E' szerint

rént kell állanunk, vagy halgatnunk; mindent, valamit tselekezzünk vagy el-mulatunk, ehhez képest kell véghez vinni, vagy el-mulatni. Ha ezt a' regulát követjük, mindenkor alkalmas időben állott becédek fűz-maznak a' mi fűjünkben; és ez által épen olyan szép egyesség léfzen a' mi munkáinkban is, a' minéműt, a' Termézet munkáiban szokunk tsudálni. És a' miképen a' Plánták országában semmi fűtsen, a' mellynek fundamentumát a' fellyebb elő-adatott regulákból, által nem lehetne látni; ugy a' mi egész életünkben-is, tsak egy lépésünk se léfzen, a' mellynek oka, ezen közönséges regulában ne lenne. Oh melly sokkal fellyebb kell betsülni, egy ilyen jó rendel, és igaz szépséggel tellyes életet, az olyan rendetlen emberek életénél, a' kiknek tselekedeteinek semmi jó rende, és bizonyos fundamentuma nintsen! Valósággal annyival előbb való az ennél, a' mennyivel nagyobbra lehet betsülni, egy olyan mesterségesen készült órát, a' mellyben minden kerekek tsak egy rugó által mozgattatnak, egy olyan egy-másra hányattatott rakás kerék-nél, a' mellyek közül mindeniket külön-külön kell mozgatni, a' melly mozgatásból mind-az-által még se lesz utóljára semmi.

XXIX. Ne nyugodjunk hát, mind addig kedves Barátom, míg nem minden mi tselekedeteinket, ilyen szép rendben állítjuk. Eleintén ugyan iok gondolkodás, és nem kis fáradság kívántatik erre; de minekutánna egyszer a' fővebb dolgot véghez vittük, semmi fints azután könnyebb, mint abban elébb-élébb menni. Bajlódjanak bátor mások fűntelenül ujjabb-ujjabb *Projectumokkal*; előttünk mindazáltal, mindenkor annak az egy dolognak végben vitele fog forgani, a' mellynek el-érésére tzeleznak, egyedül minden mitselekedeteink. A' miképen az épületben, nem csak a' gömbölyű és fegeletes oázlopokra, és nagyobb fegelet kövekre; hanem azon közönséges regulára-is vagyon tekintet, a' melly, ferént az szép, és állandó lehet: így fűkség minékünk-is, hogy leg kissebb tselekedetünk-is, mint ételünket, italunkat, alvátunkat, 's a' t. egy közönséges régula ferént rendeljük. Melly igen ekes épület, válik ebből utóljára? Melly nagy meg-elégedés fűrmazik mi bennünk, a' midőn ezt a' szép rendet fűemléljük?

XXX. Tsak egy vagy két-főt emlitek még kedves Barátom. Jól tudod melly sokszor befűllgettem Te veled, a' Termézetnek minden munkáiban láttzó nagy meg-

egye-

egyezésről. Itt-is fűintén ugy lehet élni, az egyeűségnek reguláival. Ha a' Plánták orfágában ilyen szép rend vagyon; az elő-állatok orfágában, és az egész természetben, sőt a' tett nélkül való Lelkek között-is, hasonlatosnak kell lenni. Mert ugyan azon egy Valóság teremttette mind azokat, a' melly minden ő munkáiban, azon egy regulára figyelmez. A' miképen pedig, a' jó rendnek törvénye ferént, nem azon egy időben jönnek elő minden Plánták, nem egy forma hozzű idejük, vagy tartófok, nem-is egyenlő nagyságuk: hasonlatosképen vagyon a' dolog, nem tsak az élő-állatok, hanem a' lelkek orfágában-is. Nem lehetnek mind egyenlők egy-máshoz. Némelyek erősebbek, értelme-
sebbek, ferényebbek 's a' t. mint mások. Ez igen szépen ki mutatja minékünk, miképen kelljen itélnünk a' világnak rendes vóltáról, az emberek között lévő külömb állapotokra, 's tűtsűgekre nézve. Nem lehetnek azok mind egy forma bűltsek, egy forma mester-sűg tudók, egy forma hatalmasfok. A' jó rend egyiket felsűnek, a' másikat alsűnak, a' harmadikat közepsűnek tűűi, (* épen mint a' testes világban vagyon a' dolog.

Nem

C 4

Nem hogy rendeletlenséggel lehetne tehát vádolni, e' miatt a' világ igazgatását; hogy sőt inkább ez, az abban lévő szép rendet bizonyítja. Minden teremtésnek épen az a' helyly jutott, a' melly hozzája illet. A' melly régula, fényes Királyi Koronát tézen egynek a' fejére, ugyan az, a' rongyos koldusok sorában, mutat helylyet a' másnak. A' ki más forma igazgatás módját kíván, az olyan dolgot akar, a' melly a' közönséges jó rendel ellenkezik.

XXXI. E'képen kell ítéletet tenni minékünk, az egész világ alkotójának munkáiról. Azon kell igyekeznünk, hogy találhassuk ki azt a' regulát, a' melly szerint rendelt-el minden dolgokat, ez a' nagy hatalomság; és legottan meg-rapasztaljuk, hogy jó rendnél, szépségnél, ékességnél egyebet, az egész világban nem lehet találni, a' melly szerint tartozunk mi is, mint kicsiny teremtek, minden mi teledeteinket igazgatni. És ugyan az a' bölts rendelés az, a' melly szerint vagyok néked,

Kedves Barátomnak

el-kötelezett Hived.

HAR-

H A R M A D I K
E L M É L K E D É S
AZ ÉLŐ ÁLLATOK KÖZÖTT
LÉVŐ SZÉP RENDRÖL. (*)

XXXII.

Neh ezen lehet azt meghatározni, hogy vallyon, a' természet munkáinak egy átaljában (*generáliter*) való meg-gondolása, vezérlene-e bennünket, nagyobb tekintetű igazságokra, vagy pedig azoknak, egy egy különös részének magánaton, és az egész munkától el-fakasztva való meg-vissgálása. Ez ugyan-is, tsupán csak egy különös munkában, olly igen fok mesterséget, hatalmat, és böltsétséget mutat minékünk; a' mellynek, a' maga egész nagyságában lehető meg-fogására, minden teremtetett Valóság alkalmatlan. Amaz ellenben, azokat a' fundamentomos regulákat fedezi-fel mi előttünk, a' mellyek szerint rendelt-el a' mindenható Teremtő, az egész természet; és azokat a' közönséges törvényeket, a' mellyek által azt a' maga jó rendében, és szép-

C 5

sé-

ségében fenn tartja. Ennek felette fok olyan elmélkedésekre ad alkalmatosságot, a melyeket mi magunkra szabhatunk, és azokból az élet folytatására tartozó regulákat, tanulhatunk. Ennek példáját lehet látni, e' következő elmélkedésben.

XXXIII Igen fok féle módokat, követnek a' Termézet Viszálok, midőn az élő állatokat, azoknak különböző tulajdonságaik szerint, Rendekre, Nemekre, és Familiákra osztják, hogy így egy Nemet, minden más Nemektől, meg különböztethessenek. Ezekben az osztatokban, csak azokra a' bélyegekre szoktak ugyan figyelmeztetni, a' melyek természeti különbséget téznek, az állatok között, hogy e' képen a' mennyire lehet, a' természetben fundáltassék az osztás, ne hogy p. o. az Egér és az Élőfánt egy rendbe tételük; hanem hogy a' melly állatok, azon egy rendbe vagnak, azok némü-némü képen a' magok természetekre nézve-is, egyezzenek-meg egymással. Ha mind az által ettől különböző véget tézen-fel valaki, figyelmeztet az állatoknak más egyéb Tulajdonságaikra-is, a' melyeket azoknak-el osztásokba, fundamentumul vethet. Sőt, a' természet Historiájának, nagyobb tökéletességre való vitelére nézve, hasznos

hasznos volna, ha olly fok rézekre osztatnának azok, a' mennyire csak lehetséges. Némem nem tételom ezt itten véghez vinni; hanem csak, az ő eledeleknek különböző nevei szerint, közönségesen akarom az állatokat el osztani, mivel-hogy ezek, némely erkölcsi elmélkedésekre, foglaltatnak nekem alkalmatosságot.

XXXIV. Ezen tekintetre nézve, három fővebb rendekben állithatjuk az állatokat. 1) Az első rend, magában foglalja azokat, a' melyek más állatok' husával élnek. 2) A második azokat, a' melyek a' Plánták országából vezik, a' magok eledeleket. 3) A' harmadik, rendben lévők pedig, a' kövek országára tartozó, élet nélkül való dolgokból, táplálják magokat. Azt pedig meg-kell jegyezni, hogy fok állatok, a' magok fővebb eledelek mellett, szeretnek némelly más eledeleket, a' mellyekkel a' más rendből való állatok, szoktak élni. p. o. A' melly állatok kérőznek, rend szerint a' Plánták országából vezik, a' magok eledeleket; mindazáltal a' kövek országából-is, szeretik a' Sót.

XXXV. Az első fővebb rendet, ismét különböző forra lehet osztani. Némelyek ugyan-is, csak a' négy lábú állatokat szeretik meg-

meg-enni, mint p. o. az Oroslán, Farkas's a' t. mások csak a' madarakat, mint a' Nest, mások csak a' halakat, mint a' Menyét, mások pedig végezetre csak a' bogarakat, mint fok féle madarak vagynak olyanok-is, a' mellyek az említett állatok között fokakat, egy formán éretnek. Így p. o. a' Róka meg-ézi mind a' Tyúkat, mind a' Nyúlat, a' Matska-is nem csak Egérrel, hanem Hallal, s Madárral-is él; a' Sas is, mind négy lábú állattal, mind pedig madarat eszik. 's a' t. Mindazáltal, minden-féle nemnek vagyon, maga különös eledele. Ezeket az oltásokot, ismét el-lehetne kisebb-kisebb rendekre, és nemekre osztani: mert noha el-lehesse azt mondani valamely állatról, hogy az négy lábú állattal él; mindazáltal nem mindeniket egy formán éretti, hanem gyakorta csak némely bizonyos nemeket. De nem tzelem, ebben illy nagyon bé-erezkedni.

XXXVI. Visgáljuk-meg a' második főrendben lévő állatokat-is, a' mellyek a' Plánták országából élnek. Itten ismét különbb különbb féle alsóbb rendeket tsinálhatunk; mivel majd minden féle Plántának, maga különös éretője vagyon, az élő-állatok között. Némely állatok, a' füvet éretik inkább, mások

fok a' gyümöls fát 's a' t. De e' mellett, nyilván való külömbség vagyon, azon állatok között-is, a' mellyek ugyan azon egy Plántát éretnek. Mert némelyek, annak a' Plántának csak a' gyökerével, mások csak a' levelével, mások pedig csak a' szárával, fájával, egy fővel, csak a' testével élnek. Olyanok-is vagynak, a' mellyek a' Plántának csak a' bélit, vagy csak a' magvát, vagy pedig az egész gyümölsét éretik. Vagynak végezetre olyanok-is, a' mellyek az egész Plántával élnek. Ha egy öreg Tölgy-fát egészen végig lehetne nézni, meg-lehetne látni, hogy némelyek a' levelén által mászván, reá sem tekintenek arra, hanem csak a' gyümölsét keresik; mások ellenben el-mellözvén a' gyümölsét, csak a' leveleit válogatják; fokban vízontag meg-vervén mind a' levelét, mind a' gyümölsét, csak a' derekát kedvelik. 's a' t. És így vagyon a' dolog minden más Plántákkal, a' mellyeknek külömböző részeivel, külömböző nemű állatok tápláltnak. Itten-is fok ujjabb el-oltásokot, lehetne még tsinálni, ha valaki bővön akarna erről beélleneni; de ez, a' mint már meg-mondottam, nem szükséges az én tzelemre.

XXXVII. A' melly állatok a' kövek országá-

szágából táplálják magokat, azok többnyire bogarak, a' mellyek közül mellyik Nem, mitsoda eledellel él, nehéz meg-mondani, mivel ezen apró állatotskákat, nem olyan könnyen lehet meg-látni, mint másokat. Annyi ugyan tsak nyilván vagyon, hogy némelylek azok közül, földel, mások pedig kövekkel élnek. És ha meg gondoljuk, hogy alig vagyon egy olyan állat, vagy egy olyan Plánta, a' melly némelley állatoknak eledele ne volna; könnyen el-hihetjük, hogy a' kövek országában is, épen így vagyon a' dolog.

XXXVIII. Ennek alkalmatosságával, egy néhány elmélkedéseket mondok elő, a' mellyeket nem illetlen lézen itten emliteni. Az egész föld golyóbífsának, a' mellyen mi lakunk, a' Nappal, Hóldal, és bujdosó Tsillagokkal való egybe köttetéséből, következik egy bizonyos Nagysága, és nehézsége; az-az vagyon abban egy olyan bizonyos rész matéria, a' melly az eftendőnek, hólnapoknak és napoknak hosszúságával, vagy egy főval a' Földnek forgásával meg-egyezik. Ha már fel-tézzük ezt, hogy a' Teremtő annyira meg-ekesítette azt a' darab matériát, a' mennyire lehetséges volt; a' férént ki lehet azt
ebből

ebből hozni, hogy ebből a' matériából annyi étellel, és magoktól való mozgással bíró testeket formált, a' mennyinek táplálására elégséges, ugyan ezen matériának, ezektől az élő testektől fenn maradott más része. Ez meg-erősíti azt, a' mit már emlitettem, hogy t. i. ebben a' föld nagy golyóbífsában majd semmi fintsen, a' mi az étellel bíró teremteseknek eledelekre, és fenn tartásokra, ne folgálna.

XXXIX. Ezeket rövideden meg-jegyezvén, mégyek már az én fővebb tzéломra, és ezen természetitapaftalásokra, egy néhány erköltsöket illető elmélkedéseket építek. Az eddig mondottakból tartsuk-meg, e' következő dolgokat:

1) Épen olly fok különböző né-mű állatok teremtettek, a' melly fok külömbb-külobbb féle eledelek találtnak, azoknak tápláltatásokra.

2) És így minden féle állat, találhat a' maga természetéhez alkalmaztatott, eledelt e' földön.

3) Mellyhez képest, elég tétetik mindennek, és ritkán efik az meg, hogy egyik akadályára légyen a' másíknak: (Nem éolok pedig itt külön-külön a' magános állatokról, hanem

hanem csak azoknak neméről:) A' mit egy Nem meg-utál, azt a' másik kedvelli, és a' mire amannak Éüksége vagyon, oda engedi.

XL. Menjünk által már, az hasonlatoságnak reguláit követvén, más dolgokra. A' külömbb-külombb nemü állatok között, az ő eledelekre nézve, és a' külömbb-külombb emberi lelkek között, arra nézve, a' mi kedves, ki ki előtt azok közzül, vagyon valami hasonlatosság. Azért erre a' tekintetre nézve, mint fíntén az oktan-állatokat, úgy az emberi lelkeket-is, bizonyos rendekre, és sorokra lehet osztani. Vagynak mélyen, élesen, elmésen gondolkodó; vagynak ellenben együgyü, és ostoba lelkek. Ezen lelkeknek eledelei között, ismét olly nagy külöbség vagyon, mint fíntén az élő állatok eledelei között. Még világosabban tékem-ki, a' mit gondolok, a' melly dolgokban az embergyönyörüséget talál, azok az ő lelkének eledelei. És így, olly fok féle, külömböző gyönyörüségekre tartozó, dolgoknak kell lenni, a' melly fok féle nemei, vagynak a' lelkeknek. A' melly hogy valósággal-is úgy legyen, a' tapasztalás bizonyítja. Menjünk elébb ezen fel-tételünkben, és vizsgáljuk-meg fémesebben, ezt a' külöbséget, hogy az

Is-

Istennek, ebből ki-tettző jóságának, és böltsétségének tsudálkozásra méltó jeleit által láthatjuk.

XLI. Figyelmezzünk leg-elsöbben az embereknek külömböző gondolkodásoknak módjára, a' melly tekintetre nézve három fővebb rendekbe állithatjuk az emberi lelkeket.

1) Az elsöben vagynak azok a' lelkek, a' mellyek könnyen által láthatják azokat a' másoktól külön fakaftatott közönséges igazságokat, (*veritates abstractas et universales*), a' mellyek éles elmér kívánnak.

2) A' második rendbéliekben nagyobb a' képzelés tehetsége, a' mellyért alkalmatosabbak a' meg-lett dolgokban lévő szép rendnek, 's ékességnek által látására.

3) A' harmadik rendbe azok vagynak, a' kiknek igen kevés, vagy épen semmi tilta gondolatjuk nintsen. Ezek merő testiek; az honnan ök nem is az elmére, hanem csak a' külső érzékenységekre tartozó dolgok körül foglalatoskodnak, és csak azokban gyönyörködnek.

XLII. Meg-jegyzették azt a' Filosofusok, hogy az igazságnak ésméretéből öröm, és gyönyörüség származik. Az honnan, az elsöbb, és második rendbéli emberek az igaz-

D

ság-

ságnak meg-gondolásában találják az ő lelkeknek eledelét.

1) Az első rendben lévőek nevezetesebben, a' tiszta, és más igazságokból kihozott közönséges Metafizikai igazságokban fóktaak gyönyörködni. Midőn az ilyen ember VÓLFUSnak, vagy más *Filósofusnak* Metafizika Matériákról írott munkáit olvassa, főkkal nagyobb gyönyörüséget vézen abból, mint akár melly más foglalatosságból, mivel-hogy az e'félésre vagyon az ő lelkének, természeti hajlandósága.

2) A' kik pedig a' második rendben vagynak, azok több gyönyörüséget találnak a' meg-lett dolgokban. A' képzelődés tehetsége munkálkodik leg-többet ezekben, és azért inkább kedvellik az igazságot, midőn le-festet képekben adatik az elő. Némelly az ég' szemlélésében gyönyörködik, más pedig az egész természetnek egy átaljában való vizsgálásában foglalja magát. Ez a' Plántáknak, amaz a' köveknek, érzeknek, és oktalan állatoknak vizsgálásában, találja a' maga gyönyörüségét. Sokan csak egy átaljában éreztik vizgálni az embert; sokan pedig az országokban, 's tartományokban, vagy pedig a' tudományokban élni fókott változások tizir-

kálá-

kálására fordítják elméjeiket. Egy főval, minden ember a' maga lelkének természetéhez képest, olyan eledeleket keres, a' mellyek leg-alkalmasabbak ő néki; mint éintén az állatok között-is, egyik egy, a' másik másféle eledelt, keres magának.

3) Az harmadik rendbéliek, a' külső érzékenységeket illetett dolgokról formált homályos gondolatokban, találják a' magok gyönyörüségeket. Egyik előtt semmi egyéb nem kedves, hanem csak a' mi az ő indulatának hizelkedik; nem-is érez semmit, hanem a' mi merő azon hijába valóság. Más ellenben csak azt tartja gyönyörüségnek, a' mellyet, a' kedves izü eledeleken, érez az ő fájja és nyelve. Némely vizontag csak a' szemeket, más pedig, a' füleket tsiklándoztató dolgokban, keresi a' valóságos gyönyörüséget. A' leg-hafontalanabb dolog, sőt néha a' tsupa képzelődés az, a' melly leg-inkább gyönyörködteti őket. Hafontalosok ezek az oktalan állatok között azokhoz, a' mellyek a' gyümöltsőknek csak a' külső hajával élnék, a' béliit pedig oda hagyják.

XLIII. Nem külömben vagyon az emberi gondolatoknak állapotja-is. Kinek-kinek az ő képzelődéseibe képest maga különös

gyönyörűségei vagynak; a' mellyeket ha el-érhet, nyugott elmével vagyon, örüli a' maga szerentséjét, másokon pedig, a' kik egyebekben gyönyörködnek, éanakozik. Minden azt gondolja, hogy egyedül ő találta - fel azt a' dolgot, a' melly valóságos gyönyörűséget ad az embernek.

XLIV. Ha egy buzgó együgyű ember, egy fok fel-kiáltásokkal (*exclamatiokkal!*) tellyes prédikáziót hall, de a' mellyben semmi jó rend, semmi tudomány nintsen, éintén annyi gyönyörűséget tapasztal ő abban, mint egy *Filozofus* a' VÓLFÍUS tanításának hallásában; és egy nyomoru vadász, ha vitézi módon el-löhet egy nyulat, fokkal többet képzel maga felől, mint HUGENIUS, mikor egy nagy égi testet (*Planetat*) talál-fel. Egy betű éámlálgató *Grammatikus* midőn hallja a' LEIBNITÍUS találmányának hírét, melly szerént egy végheretlen kitsiny mennyiség által, a' görbe Lineáknak természeteket ki-lehet találni, (*o pe quantitatis infinite parvae naturam curvarum invenire:*) nevei magában az ollyan embereknek balgatagságokat, a' kik e'féle házontalan dolgokkal gyötrik magokat. Miért tselekezi pedig ezt? épen csak azért, mivel a' Napokban

meg-

meg-fejté a' *Helvetziai Journálból* (olv. *'Surnálból az-az, Ujságokból*) egy homályos Mesének a' titkák. Már semminek fints előtte betsülete, ha csak nem *Anagramma*, *) vagy *Logogrifus*. **) Egy Mammon éolgája vízontag.

Ki minden napjaít az ő életének,

Szenteli csak a' fok kints keresésének.

És hogy az éfé, erkölts, 's virtus tifteltetik

Másfól, 'Sidó módra töle neveltetik.

HAGEDORN.

Annyira gyönyörködik a' maga pénzében, hogy által nem láthatja, mimodon lehessen az, hogy ezen kívül egyéb aránt éorgalmatoskodhassanak az emberek. Sajnállya azoknak bóldogtalanságokat, a' kik a' pénz helyet az Igazság keresésében fáradoznak, égyedül csak magát ítélvén bóldognak lenni. Hát még egy hijába-valósággal teli Udvari-ember, mitsoda ítéletet tézen a' világ felől? tsufolja azt a' ki elméjével dolgozik; megtálja azt, a' ki fokkal méltábban utálja ötet.

D 3

A'

*) Midőn egy szóban, vagy egész mondasban lévő betűk, egy-mástól el-hányattatván, ismét ugy rakattatnak özve, hogy más szó, vagy egész mondas légyen belőlök, azt hívják *Anagrammának*.

**) *Logogrifus* fok felé magyaráztatható Mesét tézen.

A' maga képzelődése férént egyedül ő az, a' ki tudja mi módon lehet valóságos hasonlalt tölteni ezt az életet, és a' ki követi-is azt.

LXV. Nem valóságos példáját látjuk-é itten az Isten jóságának, mellyel az emberi Nemzethez vífeltetik? midőn abban nem tsak a' leg-felsőbb rendből való, hanem a' leg együgyüebb lelkekre-is gondja vólt? Mit tsinálnának ezek, a' nyomorultak e' világon, a' kik nem alkalmazatosok, a' tisztán való gondolkodásra, még-is leg-nagyobb fámmal vagynak, mit tsinálnának, mondom ezek, ha nem vólnának olyan dolgok-is, a' mellyek nagy gyönyörűségek-re vagynak ő nékiek? épen olyan gondja vólt az Istennek az alatsónabb lelkekre, mint éintén a' leg-magos-fabban járó elmék-re. Mindnyájan az ő Teremtései czeek. Ha mutatott LEIBNITIUSNAK egy merő igazságok' Országát, (*Regnum veritatum*) NEUTONNAK pedig a' Tsillagok országát, hogy magokat azokban gyönyörködtessek: azonképen a' több lelkek fámmára-is rendelt olyan dolgokat, a' mellyekben ki-ki ő közzülök a' maga természetéhez alkalmazatos gyönyörűséget találhat; nem különben, mint éintén a' több állatok között-is épen

épen úgy táplálja a' leg-alább való férget, mint az erős Oroslánt.

XLVI. Olyan ez a' világ, mint egy ritkaságokkal tellyes kamara, a' mellyben olly' igen fok egy-mástól különböző emlélére méltó dolog vagyon, (vagy olly' nagy a' emlélésre méltó dolgok között való különbség) hogy abban minden ember találhat valamit, a' mi őtet gyönyörködtesse. És ugyan ez annak az oka, hogy mindenek olly' tsudára méltó nagy böltsétséggel tartatnak fenn abban; annyira, hogy mindenek igen nagy rendeletlenségben, és zürzavarban lennének, ha más formán vólnának rendeltetve, a' világi dolgok, mint sem most vagynak. Melly igen meg-hólt lenne eza' világ, ha tsupán tsak mélyen gondolkodó emberekkel vólna teli; melly rendeletlen lenne, ha tsupán tsak testi emberek; és végezetre, melly éktelelen, ha tsupán tsak hijában valósággal puffadozó emberek, vólnának annak lakosai? Azt reménylhetjük annakokáért, hogy valameddig illy nagy különbség uralkodik az embereknek elméje között, a' minémüt most látunk: akármelly fok változások eszenek a' világban jövendőben, tsak ugyan mindenkör úgy fog e' maradni, hogy annak lakosai, mint éintén

ma, ugy ezután-is minden időben, a' nékik rendelt gyönyörűségnek, ki szabott mértékét, fel-fogják találni, a'nak öfve szerkeztetésében.

XLVII. Méltó okunk vagyon itt-is, hogy az Isteni böltsefséget tsudáljuk. Lehetett volna-é véghetetlen böltsefség nélkül, ugy rendeltetni a' világnak, hogy az olly sok ezernyi-ezer különböző léleknek tettezhetnék? Nem kellett-é mind ezeket a' lelkeket előre eszménni annak, a' ki illyen formán rendelt mindeneket? De még sokkal tsudálatosabb az, hogy ugyan azon egy dologról-is, különböző ítéletet téznek az emberek. Egyik azt tartja szépnek, a' mi a' másik előtt disztelennek, és rendeletlennnek lenni láttzik. A' mi egyet gyönyörködtet, az unalmára vagyon a' másnak. Ugy tudott mindeneket el-rendelni az Isteni böltsefség; hogy majd minden tsak azt látja a' világban, a' mi kedves előtte, egyebek pedig, a' mellyek unalmára lennének ö néki, el-titkoltattak ö töle.

XLVIII. Innen vagyon az, hogy majd minden azt gondolja, hogy ö néki kívánt leg inkább kedveskedni a' természet. A' *Botanicus* azt tartja, hogy tsak e' végre teremtetek a' Plánták, hogy azoknak lépségében, és jó rendében gyönyörködjenek az emberek;
a' mel-

a' mellyért ugy képzeli az egész világot, mint egy nagy virágos kertet. A' Paraft ember, ellenben azt hízi, hogy tsak ö érette, és az ö marhájáért vagynak mind azok. Az Orvos pedig azt itéli azok felől, hogy az ö mestersége kiváltképen való oka, a' Plánták termésének. A' Kereskedő az egész világot egy piatznak; a' Katona pedig egy ütközet helyének lenni képzeli. Igy lehet gondolkodni, minden egyéb dolgot felől. Kiki a' szerént ditséri a' Természeten lévő rendet, a' mint látja, és a' mint hasznos ö néki. Híjába keresünk, egy ollyan mester-embert, a' kinek munkáját, avagy tsak riz különböző gondolatú emberek kedvellének; de illyen a' leg-Főbb Böltsefségnek munkája.

XLIX. Láttatom mindazáltal hallani, mintha ellene mondana valaki az én befejeдемnek, és azt kérdené: Hát ugyan valósággal vagynak-é mind azok? Tettzik-é ez a' világ mindeneknek? Fel-találja-é abban minden a' mit keres? Nem azt bizonyítja-é sőt inkább a' tapasztalás, hogy vagynak ollyan emberek, a' kik hibát találnak az Isten rendeléseiben?

Nem e' világ-é az, a' mellyben piszkálnak

A' Böltsek? és a'ban sok hibát találnak?
Mellyet tsak Bolondok tömlöztének vélnek,

*Hol magokat gyötrik, 's kinok között élnek.
Hol MANDEVIL a' jót fel-nem találhattya,*)
Rofstul külömbségét a'nak nem láthattya.
Munkánk hol gonfsból eredetet véfen,
Az érzés sem egyéb fenvedés egéfen.*

L. De tsendeledjunk egy kevésé! és vizsgáljuk-meg fenelesebben a' dolgot. Mit mondtam én e' világról? Ezt, hogy minden találhat abban olyat, a' mi épen alkalmas, az ő természetéhez. Ollyan igaz mondás ez, hogy annak bizonyosságát semmi kételkedés, meg-nem tántoríthatja. Ha vagynak ollyan emberek, a' kik magok elrontják az ő természeteket, vagy pedig hasonlóképen, a' romlottság miatt ollyan dolgokat keresnek, a' mellyek ellenkeznek az ő természetekkel; hogy lehet azt, a' természetnek, vagy pedig annak Urának tulajdonítani? A' miképen az emberek, és az oktan állatok között úgy-meg vesztegetődhetik az ételhez, és italhoz való kívánság, hogy természetekkel ellenkező ártalmas eledeleket éfnek: épen úgy vagy on a' lélek eledelire nézve-is a' dolog. De avagy nem lef-e jó e' miatt az a' rend, a' mellyet a' Termézet szabott

az

*) MANDEVIL a' vétkeket fíntén úgy fűksé-
fűkséknék, mint a' virtusokat, és minden tselekede-
teink indító okának, álitotta lenni.

az Élő-állatok eledeli között? azt bizony senki se állítja. Illyen rend vagy on azon dolgok között-is, a' mellyeket az embereknek magok gyönyörködtetésekre rendelt, a' kegyelmes Teremtő. Ha tsak annyi egyenelséggel akarunk-is banni a' Teremtő munkáiról való ítéletben, a' mennyit hasonló finu dologban, egy embertől se vonnánk-meg: könnyü lézen a' Teremtőt meg-menteni. Egykor azzal vádolta, egy paraft ember, a' messter embert, a' ki egy pipa gyújtó üveget (*Ufforiumat*) adott vólt el néki, hogy megtsalta ötét, mivel-hogy éjfaka meg-nem gyújthatja azzal a' gyergyát. Nem másképen vagy on a' dolog, a' midön valami ollyas dolgot keres az ember a' világban, a' melly az ő természetével ellenkezik. Minden ember természetéhez illendő képen teremtette az Istene' világot. Ha már valaki meg-vesztegeti a' maga természetét, az ő kedvéért, tsak ugyan nem változik más formára a' világ, és e' miatt nem lehet hogy tefsék az ő néki. Épen így vagy on pedig akkor a' dolog, a' midön valami ollyan dolgot kíván az ember, a' melly ellenkezik az ő természetével.

LI. Jegyezzünk - meg ebből két tudományt. Midön az Isten munkáiról akarunk ítéle-

ítéletet tenni, őrizkedve járunk abban. Melly nagy efeltenség volna, egy átaljában itélni azokról, hanem tudná valaki, mitsoda végei voltak azokban, a' bölts Teremtőnek? Megrudhatjuk-é pedig az ő Felsege végeit, ha mind azokat a' dolgokat, a' mellyekre figyelmeztet, jól nem esmérjük? Az Isten, e' világnak minden lakóisait, tette tzélul ő magának. Oh vakmerő emberek, a' kik tsak a' szerént szemlélik, és a' szerént itélik e' világban lévő rendet, a' mennyiben ő reájok tartozik! Ha fíntén találunk-is olyan dolgokat, a' mellyeknek fundámentoma el-titkoltatott, sőt a' mellyek épen rendeletleneknek lenni láttatnak mi előttünk: soha se itéljünk mindazáltal, tsak vaktában. Nem tsak mi érettünk áll fenn ez a' világ, sok ezernyi-ezer emberek vagynak még rajtunk kívül, a' kiknek épen olyan rézek vagyón abban, mint mi nekünk. A' mi rendeletlenség mi előttünk; amazokat illeti, azokat gyönyörköd-teti az. Azokban vagyón az-az ok, a' mellyért, e' féle dolgokat-is akart elő hozni, a' Teremtő.

LII. Melly fokban vagynak, a' kik hibát keresnek e' világnak olyan formán való alkottatásában, a' melly rendel magyarázza azt

Ko-

KOPERNIKUS, és a' melly olly igen szépnek tettik mi előttünk? Mi vádoljuk azokat, a' kik illyen efeltlenül itélnek, nem vizsgálván bölts szemekkel az eget. Meg lássuk azért, ne hogy mi magunk azt tselekedjük, a' mit hibának tartunk másokban. Kövessük ama' bölts *Filosófust*; és abból, a' mi minket-is illet, a' mellyből tudunk valamit, hozzuk ki, hogy a' világ alkotványának a' több része-is, mind ollyan szép, mind ollyan mesterséggel, és böltsésséggel készített. Így mindennek gyönyörtüségünkre léznek minékünk e' világban, és szabadosok lézünk ezen utálatos vétektől, t.i. a' leg-főbb Valóság ellen való Igazságtalanságtól. Minden ő munkáit jó-nak fogjuk tartani, és hozzás elmélkedéseink után jobban-jobban észre vesszük, *hogy minde-
neket jóvá teremtett.*

LIII. A' második Tudomány, a' mellyet illő meg-tartanunk, ez: *hogy kövessük a' Terméketet.* Egy valóságos Isteni tanáts-adás ez, a' mellyet tsak egy képzelt Isten fuval-lott régenten, egy hires Római Orátorban, midőn az, a' maga életének folytatása aránt tanátsot kérdett volna. Szükség hogy mi-is, a' Terméketet kövessük, ha a' mi dolgainkat jól akarjuk folytatni. Egézen a' mi termé-

ketün-

Életünkhöz vagyon alkalmaztatva ez a világ; azt vizsgáljuk azért, és kövessük egyenlő akarattal. Lehet-e annak boldogul élni e világon, a' ki tanulásra adja magát, holott Katonaságra rendelte a' természet? Oh melly boldogok lennének az emberek, ha a' természetet követték! Valóságos boldogtalanok ellenben azok, a' kik ellene járnak.

LIV. Boldogtalanok azok a' gyermekek, a' kiket erőltetnek az ő füléik, hogy az ő magok természetekkel egészen ellenkező élet módjára, adják magokat. Ebből származik a' Szerentsétlenség felől való fok panasza; ebben kell keresnünk, a' romlottságnak valóságos kut-fejét: Mi vitte, a' mi első Atyánkat a' maga Teremtőjétől való gyalázatos elpártolásra? ez, hogy a' maga Természete ellen maga ura, egy Isten akart lenni. Oh fok igazgatásra alkalmatlan Uralkodók! Tanulatlan Orvosok, a' kik mindennap újjabb-újjabb temetőket készítetek! Oh fok éanakozásra méltó élhetetlen Könyv' Írók, Vers készítésre való tehetségtől megfosztott Poéták! Oh ti fok világhoz ragadott Papok, a' kik jobban illenének a' kapára, 's az eke éarvára, mint sem a' Prédikáló-Éékbe! Ti mindnyájan természetetek ellen, választottatok a' ti életerek-

nek

nek módját; mert ha a' Természetet követték volna, tsudálnának most titeket, avagy leg-alább nem volnátok meg-utáltattak.

Leg-első igyekezetünk legyen hát, a' mi természetünknek meg-vizsgálása. Esmérjük meg valójában. *Quid valeant humeri, quid ferre recusent. Mit bírnak vállaink, mit nem vihetnek-el. És kövessük egyenlő akarattal, a' Természetet; mert egyedül csak ez az Ut, az igaz boldogságra.*

NEGYE-

N E G Y E D I K
E L M É L K E D É S
E'VILÁG ALKOTVÁNYÁNAK.
N A G Y S Á G Á R O L. *)

LV.

Azok a' kitsiny testetskék, a' mellyeket LÖVENHUCK, a' nagyot mutató üveg (*Microscopium*) által vett észre; és az ezeknél még sokkal kisebb testetskék, a' mellyekre egymásból folyó okoskodása által jutott LEIBNITIUS, **) valóságos kut-fejei, a' tsudálkozásnak; kivált az olyanok előtt, a' kik, a' magok minden eszköz nélkül néző erőtelen szemeket, akarják a' testel bíró dolgok nagysága, vagy kitsinysége felől, ítéletet mondó bírává tenni.

LVI.

*) Irattatott 1740-dik Ektendőben.

**) Ugyan-is azokról a' Him magban találtató apró állatotskákról állott LEIBNITIUS, a' mellyek a' világ kezdetével együtt teremtetek; nem pedig a' *Monáfork*ról, a' mint magyarázta azt valaki: az-az akármelly élő testnek azon igen kitsiny részetskéjéről, a' mellyre jutnánk, utóljára, ha az a' test, a' még csak gondolattal érhetjük, föntelen kisebb-kisebb részekre osztattatnék.

LVI. Hasonlóképen vagyon, a' nagy Égi testekkel, és e' Világnak azokból egybeferkeztetett roppant alkotványával-is a' dolog, a' mellyet a' Tsillag Visgálóknak mestersége tett észméretefsé. Ezen nagy alkotványnak, és annak nevezetesebb részeinek nagysága, épen olyan távol vagyon attól a' közönséges észmérettől, vagy gondolattól, a' mellyre, a' szem, és egyéb érzékenységek által lehet jutni, mint éintén, a' tsak most mindjárt említett apró testetskéknek világos észmérete. Midőn e' világnak, és az Égi testeknek nagyságát leg-először kezdettem képzelni; olyan indulatok éarmaztak én bennem a' tsudálkozás miatt, hogy zűkség lett légyen egy egy kevés ideig meg-állapodnom, ne hogy a' rendfelett való bámulás miatt egészen magamon kívül ragadtassam. Ha a' természetet, és nevezetesen az Eget, egy kevésel jobban észmérte volna HORATIUS, kétség kívül nem minden ki-fogás nélkül mondogta volna, *Nihil admirari*, az-az, *semmin sem kell tsudálkozn*i. Bizonyára az olyan ember, ha ugyan tsak találtatik valahol, a' kit az Égnek helyes móddal tett visgálása bámulásra nem juttat, minden érzékenységtől meg-foktatott.

LVII. A' midőn egy kevésbé erőt vettem azon a' nagy bámuláson, a' melly egészen el-foglalta volt az én elmém, a' mikor legelőször kezdettem esmérni az Eget; külömbkülömb féle elmélkedések jöttek élmémre, a' mellyekre e' Világ alkotványának nagysága adott nékem alkalmatosságot. Reménylent kedves Barátom, hogy nem fog unalmodra lenni, ha az abból vett tsudálkozásomnak, gyönyörködésemnek, és épüлетemnek, a' mennyire lehet, Tégedet-is részesévé tézlek.

LVIII. Emelkedjünk-fel hát elménkel, azon alá-való dolgok felett, a' mellyeket a' köz nép nagyra betsül, és gyakorta, a' Királyok-is tsudálnak. Által fogjuk látni, melly igen semmi minden emberi munka, a' vég-hetetlen Teremtő Munkáihoz képest; legottan el-felejtkezünk amazokról, mihelyt ezekről gondolkodunk; és ha mi tsudálkozás fármazhatott-is mi bennünk az emberi munkák által, úgy el-veszti ez magát amabban a' tsudálkozásban, a' miképen el-vész egy tsep vizetske, a' mély tengerben. Szükség pedig, hogy egy esmérletes nagyságu mértéket végyünk-fel, a' melly által az Égi testeknek nagyságokat, a' mennyire lehet, egy-mással özvé hasonlitsuk. Ha 860-för vészünk egy

Mért

Mért földet, az lézen a' föld kellős közepét félig által érő *Linéának* hosszúsága, (*semidiameter telluris*:) a' melly hosszúság legközönségesebb mérték az Égnek mérésében.

LIX. Tekintsük-meg elsőben a' mi Napunkal egybe kötöttett testekből álló alkotványt, *) (*Systema nostrum Planetarium*,) a'

E 2

mely-

*) Azt tanítja a' Tsillag vizsgálásról való Tudomány, (*Astronomia*) a' mint erről az Auctoris emlékezik ebben az elmélkedésben, §. 64. hogy az állandó Tsillagok, (*Stellae Fixae*) a' mellyek nem mástól vett, hanem magok tulajdon világosságával bírnak, a' végre rendeltettek a' Teremtőtől, hogy a' mi földünkhöz hasonló homályos Égi testeknek adjanak világosságot. A' mennyi Tsillagokat látunk pedig éjtzaka az Ég bóltózatján fejünk felett tsillámlani; mind azok állandó Tsillagok, (*Fixae*) az Auctortól ezen §-ban meg nevezett 16. Bujdosó Tsillagokat, és az űstökös-Tsillagokat kivéve. Következésképen, a' mint a' mi Napunk; melly egy az állandó Tsillagok közül, és csak a' mi hozzánk való közelebb voltaért láttzik a' többinél nagyobbnak, 16 homályos Égi testeknek ad világosságot: hasonlatosképen, mind azok a' megfájláhatatlan Tsillagok-is, vagy több, vagy kevesebb homályos Égi testeket világosítanak-meg. Egy ilyen tulajdon világosságával fénylő állandó Tsillag, a' körülötte forgó, és világosságot tőle vevő homályos Bujdosó Tsillagokkal egytitt, neveztetik egy alkotványnak; *Planetarium Systemának*; mint-hogy azok a' különös testek egy mástól függenek, egy-

mellyben a' Nap a' fővebb test, és más 16. testeket, a' mellyek mind olyan formák, mint a' mi földünk, világosit, melegit, és mozgat. Azok a' Testek, e' következők: *Mercurius*, *Venus*, a' *Föld*, a' *Höld*, *Márs*, *Jupiter*, a' körülötte forgó négy *Höldjaival* vagy *Darabontjaival*, (*Satellitibus*:) és *Saturnus*, az ő öt *Höldjaival*.

LX. A' Napnak kellős közepén lévő Ponttól, (*Centrumtól*) fogva, a' *Mercurius* közepén lévő Pontig, mikor leg-mézőbb vagyon az a' naptól, nagyobb távolság vagyon 10000 tiz-ezer olyan mértéknyi távolságnál, a' minéműt említettünk, az-az, tizezer olyan hozzű *Lineánál* vagy *rudnál*, a' melly a' föld *Éinétől* fogva, annak épen a' közepéig érne. A' *Vénus* közepén lévő pontig, ugyan tsak, a' nap közepétől mérvén, nagyobb lenne 16000. tizenhat-ezer; a' *Föld* közepén lévő pontig pedig 22000. huszonkét-ezer ilyen mértéknyi távolságnál, az-az, ennyiféle vétetett 860. mért földnél; úgy-hogy, e' féreént a' Napnak közepe, a' mi föl-

egy-mással egybe köttettek. Erre nézve, a' mi Napunk alkotványának hasonlatosságára, vagyon *Sirius* alkotványa, *Castor*, *Pollux*, *Andromeda*, *Bootes* 's a' t. alkotványa. *Systema Planetarium Solis*, *Siri*, *Castoris*, *Pollucis*, *Andromedae*, *Bootis*. 's a' t.

Földünk közepétől 18920,000 az-az tizenennyöltz *Millio* kilentz-ház huű-ezer mértföldnyire legyen. Melly irtóztató nagy távolság ez! a' mellyet soha egy ember se gondolt volna-meg, ha ez valóságos tapasztalásokkal nyilván valóvá nem tétetett volna.

LXI. De sokkal nagyobbak ezek a' *Éámok*, mint sem azok által jól fel-leherne venni azt a' nagy távolságot, a' mellyet ki-fejzenek. Kerefsünk azért más mértéket, a' melly kisebb *Éámmal* terjeszke azt előnkbe. Tégyünk úgy a' miképen *HESIODUS* tselekedett; a' ki az *Égnek* magótságát, és a' *Tartarus* vagy *Pokol* mélységét le-akarván irni, ezt mondja: hogy-ha egy vasból lévő ülő az égből le-vettetnék, a' földre tiz nap mulva; a' földtől fogva pedig a' *Pokol* fenekéig ísmét tiz nap mulva érkezhetnék-le. Az ülő vas helyet végyünk-fel egy olyan nagy sebességgel menő ágyu golyóbist, a' melly egy olyan rövid idő alatt, a' mig az ember testében lévő *Pulsus* vagy élet ere egyfére vér, 600. hát-ház lépésnyire menjen. Ennek a' golyóbisnak 25. *Éftendönél* tovább kellene repülni, mind egy forma sebességgel, a' mig a' Nap közepéből a' mi földünkig juthatna. De ez a' bámulásra méltó nagy távolság igen

kitsiny, ha azt a' több testek távolságával egybe hasonlítjuk. Mert ha ugyan azon egy Ágyu golyóbisnak a' *Napból*, *Márshá* kellenne menni, 40. Értendőnél; ha *Jupiterbe* 140. Értendőnél; ha pedig *Saturnusba*, 250. Értendőnél több időt töltene ebben az utban. El-kell bámulni mindennek ezen a' nagy távolságon; még sem ér ez a' Nap birodalmának utolsó határáig. Ékre vették ugyan-is azt a' közelebb való időkben, hogy a' Napnak birodalma alatt lévő némelly *űstökös-Tsillagok* sokkal mézsebb el-távoznak a' naptól, mint sem *Saturnus*.

LXII. Illyen ki beérlehetetlen mézsegre terjed ki minden felől a' Nap birodalma. Nem tsuda tehát, hogy a' hatalmas Teremtő, olly rend kívül való sebességet adott a' Nap sugárának, hogy ezt a' felettébb való nagy utat 50. Minuták alatt járhafla-el. De ne figyelmezzünk egyedül tsak a' Nap alkotványának illy félesen való ki-terjedésére; hanem tekintsük-meg azt a' helyet-is, a' melyet a' maga teremtetéseinek számára lakó helyül kézfített abban a' kegyelmes Teremtő. Ez által ujjabb tsudálkozás számazik mi bennünk.

LXIII. A' mi földünk fíjén vagyon annyi

nyi tágasság, hogy fok fáz ezernyi-ezer emberek élhetnének azon. Ha pedig a' Naptól világosodó több bújdosó Tsillagoknak, és azoknak Hóldjainak nagyságát egybe vetjük, ide nem számálván az űstökös Tsillagokat, a' melyek igen nagy számmal vagynak, és könnyen lakhatóvá tétetethetnének; *) úgy találjuk, hogy azokban a' bújdosó Tsillagokban, mind együtt vétetettvén, 1200 ezer-kétfázszor több helyi vagyon, mint az egész Földön. Mi azért, a' kik e' földön lakozunk, ezered részét se tézfűk a' Nap alkotványának azon részének, a' melly lakofokat tart. Ez tsak magában-is elégséges volna a' ra, hogy végye-ki mi belőlünk azt a' fenn héjazó képzelődést, mintha mi minden más Teremtések felett Nemesebbek volnánk. De mind ez tsak semmi ahoz képest, a' mit mindjárt fogunk szemlelni. Vessünk egy tekintetet egy kevésé az egész Világ alkotványára; és noha félő, ne hogy minden mi magunk felől formált magafsan járó kép-

E 4

zelő-

*) Nem ok nélkül állatják az ujjabb *Filozofusok*, hogy az űstökös Tsillagok mind ez ideig-is ollyan forma elegyes zűrzavar matériák légyenek, minémű volt eleinten a' mi Földünk; a' melyek lassan-lassan jobb rendbe éndetethetnek, és külömbkülömb Teremtések lakó helyeivé lehetnek, a' mikor helyesnek fogja azt itélni e' Világ Teremtője.

zelődésünk femmivé legyen; azért mindazáltal ne hagyjuk-el ezt az elmélkedést.

LXIV. Hogy minden állandó Tsillag egy olyan forma nagyságu legyen mint a' mi Napunk, ez olly' bizonyos, hogy a' felől senki se kételkedhetik, a' ki elméri az ég' alkotványát. Ha ez igaz, nem megleé va-
gyon a' tellyes bizonyosságtól annak hihető-
sége-is, hogy a' vég-is, a' mellyre mind a-
zok rendeltettek, ugyan az. Hihető hogy
mindeniknek vagynak Plánétái, töle világo-
sodó bujdosó Tsillagi, és hogy azok, mint
egy annyi fokaságú matériát mozgatnak, mint
a' mi Napunk. De azon egy forma fokaság-
nyi matéria igen nagyon különböző tágos-
ságot, vagy kisebbet, vagy nagyobbat tölt-
het-bé, ahoz képest, a' mint vagyon az a'
több testekkel egybe kötötte; véghetetlen
fokképen változhatnak a' környül álló dol-
gok. Innen meg-eshetik az, hogy minden
Tsillagnak alkotványa, minden más alkotvá-
nyoktól igen nagyon különbözzék. De té-
gyük-fel, hogy akármelly nagy különbség
legyen azok között, és a' miénk között; tsak
ugyan olly fok lakható tágaság legyen min-
denikben, mint a' mi Napunk alkotványá-
ban.

ban. Melly igen meg-foghatatlan fok
lakosai lehetnek e' érént az egész világnak.
Szédül a' fejem tsak egyférti tekintet miatt-is,
a' mellyet vetettem erre az ifonyu nagy-
ságra. Nem tsak éő, nem tsak éám, de még
elme fints elégséges erre.

LXV. Nints ugyan egy emberi elme-is,
a' melly a' Tsillagok éámát meg-tudná ha-
tározni; és talám mind azok a' éámok, a'
mellyeket meg-foghatunk, vagy ki-mondha-
tunk, tsak Ábécéje annak a' fok éámokból
álló nagy Nyelvnek, a' melly ki-fejezhetietz
a' ki-befélhetetlen nagy fokaságot. Annyit
mindazáltal bizonyoson mondhatunk a' Tsil-
lagok fokasága felől, a' mellyet ha ki olvas,
annyira fog azon bámulni, hogy annál job-
ban nem lehet.

LXVI. A' leg-jobb tapasztaláfok meg-
egyeznek annyira egymással, hogy azokból
ki-lehet hozni, melly hitel felett való nagy
távolságra vagynak, tsak a' leg-közelebb való
állandó Tsillagok-is mi tölünk. Ha tsak azt
a' távolságot vézfűk-is fel, a' melly a' Tsil-
lag Visgálók tapasztalása érént leg-kisebb
a' több Tsillagok távolsága között: el-mond-
hatjuk mindazáltal, hogy ez-is, ha nem na-
gyobb.

gyobb, leg-alább vagy on olyan, hogy-ha egy Ágyú golyóbis űntelen egy forma sebességgel repülne is, még-is 600000. hat száz-ezer eűtendök el-follyása alatt a' Naptól fogva a' leg-közelebb való állandó Tsillagig el-nem érne. Nem ok nélkül tsudákozol ezen, valaki olvasod ezt. De még sokkal inkább fogé tsudákozni, ha azt mondom, hogy ez a' minden ember előtt meg-foghattalan nagy távolság igen kitsiny, ha azt az Égnek egész szélességével egybe hasonlítjuk.

LXVII. A' híres Tsillag Visgáló HAL-léjus. meg-mutatta azt, hogy 13. Tsillagnál több nem lehet olyan közel mi hozzánk. Ezek pedig leg-közelebb valók lévén, legnagyobbaknak-is láttatnak mi előttünk, és azért *első nagyságú Tsillagoknak* neveztetnek: (*Stellae primae magnitudinis*) a' mellyek ezekhez leg-közelebb vagynak, neveztetnek *másod rendbéli nagyságú Tsillagoknak*, mivel-hogy ezek, a' mi tölünk való sokkal nagyobb távolságok miatt, az elsőbeknél, kisebbeknek lenni tétzenek. A' harmadik rendbéli nagyságúknak három annyi, a' negyedik rendbélieknek pedig négy annyi távolságra kell lenni mi tölünk, mint az elsőbeknek, *'s a' t.* Nem sokat mondana a' ki

a' ki azt állatná, hogy száz egymástól különböző nagyságokat meg-lehet jegyezni a' Tsillagok között. De tégyünk-fel tsak húsféle különböző nagyságokat lenni, tsak abból-is következik, hogy az egész Világ alkotványának, (a' melly tsak húz rendbéli Tsillagokból állana) a' közepén által menő *Linea* olly hosszú, hogy azon az említet Ágyú-golyóbis 24-millió eűtendök alatt végig nem mehetne. Ha már e' világ teremtetésének kezdetiben, a' mellyet a' közönségesen bevett idő számolás elején felyül nem víűnk, a' Világnak egyik farkától vagy végétől, a' másik vége felé ki-lövertetett volna egy Ágyú golyóbis; az ólta mind egy forma sebességgel repülén, még eddig az ideig tsak 6000. hat ezered részét se futotta volna-el ennek a' mi reánk nézve véghetetlen nagy távolságnak. Melly ki-mondhatatlan nagy számú teremtetések nem lakhatnak ebben a' hártart nem eűmérő roppant épületben?

LXVIII. Ha, a' mint fellyebb-is említettem, tsak 13. első nagyságú Tsillagok lehetnek; hasonló fundamentomokból ki-lehet hozni, hogy *második* rendbéli nagyságú, négyezer tizenhárom; harmadik rendbéli nagyságú pedig

pedig kilentzzer tizenhárom vagyon. 's a' t. és e' érént menvén elébb-elébb a' hu' rendbéli különböző nagyságu Tsillagok számlálásában, lenne mind ösze mint-egy 40000. negyven ezer Tsillag. Mint-hogy pedig bizonyos az, hogy egyedül csak abban az Ég közepét éles övedző formára kereztül fogó csoportos homályos Tsillagzatban, a' melyet *rejes utnak*, *via lacteának* neveznek, több vagyon 40000. Tsillagnál: ebből ki-lehet hozni, hogy sokkal nagyobb légyen az egész Világ alkotványa, mint sem fel-tettük vala. Ha azért fel-vézzük, hogy vagyon a' Tsillagok között száz rendbéli különböző nagyság; így, egyedül csak az utolsó rendben-is lévőnek 1,300,000. egy millió, és háromszáz ezer Tsillagok.

LXIX. Illyen ki-bezélfheterlen nagy alkotvány ez a' Világ. Illyen meg-foghatatlan számú fok Napoknak mutatott bizonyos helyet a' Felsőges Teremtőnek mindenható ereje, a' mellyek közzül mindenik olly fok ezerzer nagyobb a' mi földünknel. Mondja már most nékem valaki, hogy meg-foghatja e' világnak nagyságát az ő elméje! Bizonyára felyül haladja az, minden mi gondolatinkat.

tinkat. De gondoljuk-meg továbbá, melly igen nagyok kell lenni ő magának, e' Világ Teremtőjének; a' ki ezeket a' roppant nagy testeket, mint valami könnyü lapátakat, úgy forgatja? ha meg-nem foghatod e' Világnak nagyságát, ne mérézjeljed hát óh ember abból annak Teremtőjének valóságos nagyságát le-írni. Elég az, hogy véghetetlen nagy az; ő hozzá képest minden nagyság semmi,

*A' fényes Tsillagok tsendes méltósága,
Mellyekkel tündöklök az Ég tájassága.
El-siet előre mint a' mező füve,
Mellyet már meg-sütött a' nyári nap heve.
Mint az ékes Rosa, melly ifjú még délben,
Hervad mikor a' nap van le-menő félben.*

LXX. Tekintsük-meg egy kevésé a' földi dolgok között lévő nagy külömbiséget, és a' érént okoskodjunk az egész Termézet-ről. A' fok száz féle *Minerálék*, *Kövek*, *Sók*, *Értzek*, 's minden egyéb földből ki-áfatható dolgok, és azoknak tsudára méltó tulajdonságai; a' Plántáknak sok ezer nemei, azoknak tsudálatos formájok, 's erejek; az élő-állatoknak, mind a' négy lábúaknak, mind pedig a' Madaraknak, Halaknak, Bogaraknak, 's Fér-

's Férgeknek, réz-zerént a' Tengerben, réz-zerént pedig a' éarazon találtatható meg-foghatatlan nagy fokaságok, a' mi kevéséet esmérünk azok közzül, olly nagy bámulást indítanak mi bennünk, hogy csak nem úgy gondolkodunk, hogy a' maga hatalmának, böltsétségének, és jóságának minden kintseit egyedül csak a' mi földünk alkotására fordította a' végheterlen Teremtő. Figyelmezz ennek felette a' földön lakó fok ezernyi ezer emberekre, 's azoknak külömböző elméjekre; azokra a' fok mesterségekre, és tudományokra, a' mellyeket ezek világosságra hoztak; mind a' régi, mind pedig az ujjabb időbéli tsudára méltó fok Találmányokra. Fontold-meg mind ezeket, és valld-meg nékem, mitsoda gondolatod vagyon a' Földnek ékességeről, és pompájáról?

LXXI. De mind ezek, melly igen semmiség az egész Világhoz képest! Gondolj egy kevésé meg-foghatatlan nagy éámu fok földeket magadban. Abból, a' mit e' földön tapasztalál, képzeljed az egész természetben lévő nagy külömbiséget, és nagy ékességet, a' mellyek végheterlenül gazdagabban, és sokkal ditsőségesebben vagynak az egész Világon, mint

mint sem az, a' mit abból a' mi Földünkön láthatunk; noha alkatlanok vagyunk, a' Teremtőnek még annál-is nagyobb Böltsétségének, és hatalmának képzelésére, mint a' mellyek a' mi földünk vizsgálásában mindenfelé éüntelen éemeink előtt tündökölnék. Melly igen nagynak kell lenni annak a' Léleknek, a' melly mind ezeket a' fok dolgozat, azoknak külömb-külobb féle tulajdonságokkal együtt jól esméri; a' melly mindazokat neveken nevezi, és a' magok tulajdon *Nemek* és *Familiájok* zerént el-óktja; a' melly mind azoknak a' éámlálhatatlan Világokban lakozó fok ezernyi-ezer lelkeknek gondolatit távolról esméri; a' mellynek hire nélkül egy illyen nagy Világban, csak legkissebb mozdulás, legkissebb változás sem eshetik; és a' melly minden abban véghez menő éámtalan fok tselekedeteket azon egy fő végre igazgat. Méltán fel-kiálthatunk itt e'képen tellyes meg-gyöződésünkben:

*Oh Felséges Isten! ditső Hatalmasság,
Mennyei, földel bíró Szentséges URaság.
Melly igen kisdeded minden véges lelkek
Dolgaidban légyen, hogy nagy esméretek.*

Vég-

*Véghetetlen sokak azok, 's igen nagyok,
Hogy meg fogjam, én-is alkalmatlan vagyok:
És a' ki azokat fámba tudja venni,
Szükség annak, mint Te végetlennnek lenni.*

LXXII. Hát ha a' végre teremtetett az ember, hogy lassan-lassan az egész Világnak eszméretére jusson? óh melly véghetetlen gyönyörűségekkel tellyes kut-fő nyilik-fel ezen gondolat által én előttem! Nem tsuda így ha örök életre teremtetett a' mi lelkünk; mert örökké-valóság nélkül mimódon juthatnánk ilyen eszméretségre? Oh ti bódogtalan lelkek, a' mellyek a' testel együtt meghalni kívántok! Méltók volnátok bizonyára arra, hogy telnék-bé a' ti kívánságtok. Oh ti mézse látni nem tudó, és minden megvilágosíttatás nélkül való kegyes emberek, a' kik gyalázatnak tartjátok, és csak a' *Filosofusok* főz-fál hasogató okoskodásoknak lenni kiáltozzátok, a' meg-mérsékelhetetlen természetből meg-eszmérni a' Teremtőt! Távozzatok-el, a' ti Isten felől való alaton gondolatorokkal, a' mellyeket tellyefséggel semmivé tézen ez a' nagy Fényesség.

LXXIII. Ha a' Világ nagyságát a' mi Földünk kitsinységéhez; az egész alkotvány-

nak

nak fényességét, méltóságát ahoz a' kintsiny fényhez hasonlítom, a' mellyet mi látunk; ha meg gondolom azt, hogy a' mi földünk az egész világhoz képest csak annyi sintsen, mint egy fém fővenyetske egy nagy hegyhez képest; egészen el-borít engemet a' fégyen, ezembe jutván, mitsoda gondolattal voltam mind eddig, a' nagyság, és kitsinység felől. Hát ugyan lehet-e valami nagy dolog a' földön? eshetik-e valami nevezetes egy fém Fővenyetskén? meg-tettzik-e az egy nagy hegyen, ha a' fél egy, vagy ha ezer fém fővenyet vízen-is-el arról? épen így vagyon a' világra nézve a' dolog. Mi eshetnék olyas a' mi földünkön, a' melly az egész világra nézve valami tekintetet érdemlene? hajtsa bátor egy *Nagy Sándor* a' maga birodalmának páltzája alá, e' földnek minden orfágait; borítsa-el a' *Török* az egész Kezfényiséget; vagy az *Indusok* helyheztesék ismét szabadságba magokat, és légyenek Urai a' magok eddig való Urainak; vagy pedig hasonljanak-meg egy más között e' földnek minden Királyai; vallyon vége lesz-e azért az egész világnak? sőt vezzen-el az egész föld; boruljon homályba a' Nap; vezessék el minden bujdósó Tsillagok a' magok erejeket,

F

annyi-

annyira, hogy mindnyájan egy sivatag puſta darab sár gölyóbírsá váljanak, nagy tekinterre méltó dolog lenne-e ez, az egész világra nézve? nem nagyobb bizonyára, mint a' mennyit kiſtebbülne azzal egy hegy magoſſága, ha egy néhány ſzem porotska oda lenne rólla.

LXXIV. Ezen gondolat ſzerént tanuljatok itélſi ti kevély eſtelenek, a' kik azt mérſelitek kívánni, ez egész világnak Felséges URától, hogy az egész világot egyedül tsak a' ti haſnotokra fordítsa, a' ſzerént igazgassa. Iréjétek-meg az egész világ nagyságából, melly igen kevés, vagy épen ſemmi híjja ſe lenne a' mindenható ditsőſégének, ha éintén ti az egész emberi nemzettel együtt elveſnétek-is. Mert vallyon meg-eſmértetnék-e a' Mindenhatón, az egész emberi nemzet veſzedelméből következendő kár? hogy minket még-is ſeret, és meg-tart, az tsak onnan vagyon; mert véghetetlen Ő, és az Ő jóſága minden Teremtéſeire ki-terjed, és egy el-vetterett féregre éintén ugy gondja vagyon, mint a' Seraſim Angyalokra.

LXXV. Ezen gondolat ſzerént tanuljatok itélſi ti kitsiny Hitű, és félelmes Emberek, a' kik a' Világ végét közel lenni gondoljátok, hall-

hallván azt, hogy *Hockſtedt*nél 50000 Hangyák-meg ölettek. Oh nyomorultak! óh élehetetlenek! tsak olyan ez, mint egy ſzem fővenyetskén eſett haſadás, melly által ſok ezer apró állatotskák, a' mellyek azon laktanak, az ő féſzkekből ki üzettettek. Oh nagy balgaragság! Mind egy az a' Világnak, akár így, akár más formán légyen ez a' kis ſzem Fővenyetske. Tsak a' Te mértéked ez óh kis lelkeſült mozgó porotska. Mert a' mi egy ſzem Fővenyetske a' mi Földünk gölyóbírsához képeſt, ugyan az a' Föld-is az egész Világhoz képeſt, és a' mi egy hangya a' nagyobb állatokhoz képeſt.

LXXVI. Ezen gondolat ſzerént tanuljátok-meg itélſi a' ti Vitézi tselekedeteket, a' ti tiſzteſégteket, méltóságtokat, és ditsőſégteket, óh Ti kevély Földi Királyok! Légyetek hatalmasok, légyetek nagyok, uralkodjatok ſok ezernyi-ezer Hangyákon, a' minéműek igen ſokan nevetik a' Ti képzelt nagyságtokat; mitsoda minden Ti ditsőſégtek ahhoz képeſt, a' mit tsak ezen a' Földön mutogat minékünk a' Termézet? De hát mi lehet még az egész Világhoz képeſt? zengedezeſſérek az Egeket a' Ti öröm kiáltáſtokkal,

mikor vagy egy Várat meg-vehettek; egy nevezetes ujság leéz ez ottan. *) Menjetek tovább-is óh Ti tudatlan emberek, az Istenek közzé éámlálni másokat. Nevezzétek PLÁTOR, LEIBNITIUST, NEUTONT Isteni embereknek; (*Divinos homines*) hogy annak, a' minek tudására el-juthat az ember, egy véghetetlen kicsiny részét valamivel jobban által látrák, mint mások. De el-ne felejtkezzetek azonban a' Ti tanittatástokra vizsgálai a' Tsilagos Eget, hogy annak nagyságából a' Ti kicsinységeket, a' Ti kicsinységekből pedig az alázatóságot tanuljátok meg.

LXXVII. Ha mind igaz ez, ugy el-enyék minden mi méltóságunk, minden mi tudományunk? ugy semmi se marad, a' mivel ditsekedhessék az ember? Vagyon még bizonyára valami a' mivel ditsekedjék. Nem elég-é ez ő néki, olyan lélekkel birni, a' melly nem csak e' roppant Világ bámulásra mél-

*) Könnyen által láthatja azt, az értelmes Olvasó, hogy itt és a' fellyebb valókbán csak arról vagyon a' beféd, mimódon kellelsék az emberekről, és azoknak tselekedeteikről itélai, ha azok az egész Világgal egybe hasonlittatnak. Mert más tekintetben, méltan lehet azokat ugy nézni, mint a' mellyek nevezetes, és figyelmetességre méltó dolgok.

méltó nagy alkatványának, hanem lassan-lassan magának a' Teremtőnek - is esmérétere juthat? nem nagy méltóság é, az Istennek ezen ditsőséges Várofsának Polgár-Társának lenni? ebben kereshetjük a' mi valóságos nemesséágunket; és valami ezen dolgoknak esméréterét könnyebbíti minékünk, mind az nevezetes lehet előttünk. Degondoljuk-meg azt, hogy ha éintén mindent meg-tanúlnánk is a' földön, a' mire csak alkalmatosok vagyunk; még-is alig tudnók csak az első Betűit is annak a' véghetetlen nagy Abécének, a' melly által lehet az egész Világot ki-tanúlni. Ha csak abból a' kicsiny esmérétből is, a' mellyre juthatunk e' Földön, olly nagy gyönyörüséget tapasztalunk; melly sokkal nagyobbak kellene lenni annak az örömnek, a' melly egy ollyan véghetetlenül nagyobb tudományból fármazna mi bennünk, a' mellyre, a' soha eléggé meg-nem vizsgálatható Ter-mézetnek sok ház, sőt sok ezer éztendők alatt való tanulása után juthatnánk?

LXXVIII. Imádjuk azonba ebben a' ditsőséges Alkotványban Ötet illető félelemmel és alázatósággal azt a' Mindenható Valóságot, a' melly ezt a' maga tiétféségének

Templomává készítette. Tsudáljuk az Ö Nagyságát azoknak a' fok ezer Napoknak, és Földeknek teremtésében; de imádjuk fokkal inkább az ö véghetetlen jóságát, a' melly ezt a' rettenetes nagy tágaságot örökké tartó örömré rendeltetett fámtalan fok okos lelkekkel be töltötte.

ÖTÖ.

Ö T Ö D I K.

E L M É L K E D É S
A' FÖLDÖN LENNI LÁTTA-
TO N É M E L L Y S Z I N E S,
RENDELETLENSÉGEKRŐL. *)

LXXIX.

A' Termézet munkái azzal különböztetik meg kiváltképen magokat, az emberi mester-ség által készült munkáktól, hogy amazok annál szebbeknek lenni láttatnak, minél nagyobb értelemmel ítéltetnek; ezek ellenben minél élesebb elmével vizsgáltnak, annál hiánosabbnak találtnak. Végyünk-fel bátor akár-melly mesterséges emberi Mivet, a' melly a' termézettől formáltatott dologhoz leg-jobban hasonlít, és tégyük melléje azt a' Termézet munkájának, a' mellyet ábrázol. Engedjük meg, hogy ne lehessen azokat egy - mástól meg-különböztetni az ö külső formájokra nézve való tökéletes meg-egyezés miatt; ha-mindazáltal egy kised *Microscopiummal* v.

E 4

na-

Iratott 1743-dik. Ezendöben.

nagyobbat mutató üveggel nézi valaki mindeniket, leg ottan igen nagy különbséget fog ezek között tapasztalni. A' Mesterséggel készült Munka hibásabbnak, a' Természeti pedig tökéletesebbnak fog téttni. Ebből világosan következik, hogy a' Természet Munkáinak szépségéről az tud leg-jobbán ítélni, a' ki azokat leg-jobbán esmérí; és csak az láthatya által a' Természetnek minden szépségeit, a' kinek e' látható Világnak minden szépségeiről leg tökéletesebb esmérte vagyon, a' kinek nintsen ez az esmérte, az olyan mindenkor láttatik magának valami hibát találni a' Természet Munkáiban; és a' ki csak kívülről tekintí-meg a' Természetet, az soha se tud egyenesen ítélni annak Munkáiról.

LXXX. Innen éärmazik fok tudatlanoknak, némelly természeti dolgok felől való helytelen, és gyakorta neverséges ítéletek, innen vagyon az, hogy némelly bolond *Alfonfus* jobban akarná tsínálni a' Világot mint ő maga a' Véghetetlen böltsétségű, és hatalmu Teremtő. Innen vagyon az, hogy fok Tudatlanok fok rendeletlenségekkel vádolják ezt a' mi Földünket; annyira, hogy a' másként éles elméjű *Burnét Tamás-is*, nagy magagon-

gondolatlanságból azt mérje állítatni, hogy a' Föld alkotványában fok fűkségtelen dolgok 's rendeletlenségek, nevezetesebben pedig a' Hegyekben, Volgyekben, és Tengerekben fok hijába valóságok, és rokkul rendelt dolgok találtatnak. Nem-is lehet az másképen, ha valaki eléggé meg-nem fontolva, és a' rajta lévő dolgokat egy-mással illendőképen öze nem hasonlítva tekintí-meg a' Földet; hanem hogy fok ki verőt találjon abban. Mint-hogy ez az elmékedés fok nevezetes, és hasznos tudományokra taníthat minket; éánjunk reá arra egy néhány Levelet, hogy a' Mindenható Teremtőnek véghetetlen Böltsésséggel készült Munkáiról okofon tudjunk ítélni.

LXXXI. A' ki, a' mint fellyebb-is említém e' Foldnek közönséges minéműsegeit minden meg-fontolás, és a' benne lévő dolgoknak egy-mással való egybe hasonlítása nélkül tekintí-meg: az semmi nagy mesterséget, 's böltsétséget nem talál annak alkotásában. Végyük-fel p. o. a' Földnek két sarkához, a' *Polusok*hoz közel lévő helységeknek tulajdonságait. Ottan az Éftendőnek nagyobb részén olyan ifonyu hideg uralkodik, a' melly miatt sem az emberek, sem az oktalan-állatok meg-

nem lakhatják azokat; ott a' Hegyek űntelen tartó hóval, és fagygyal bé-borittatva vagynak; ott a' jegeknek fokasága miatt a' Tengeren hajókázni nem lehet. A' 24. orák-ból álló Napnak hét rézekre, u. m. Nappalra, és éjtzakára való el-őztattatása-is, ugy tétzik hogy ellenkezik ezeken a' helyyeken, ezzel a' hasonnal, a' mellyer ebből az el-őztattatás-ból véznek a' Földnek más részeiben lakó emberek. *) Egy szóval, ugy láttzik, mintha ezen helyyekre nézve semmi jó rendet, semmi mesterséget nem követett volna a' Termézet.

*) A' Földnek mind a' két sarka körül lévő Hellységekben vagyon-is, a' űntelen tartó fagyon, és hidegen kívül, fél Éztendeig minden éjtzaka nélkül való Nappali idő, és ugyan annyi ideig, minden Nap-fény világosítása nélkül való éjtzaka vagyon. p. o. A' míg a' Nap mi reánk nézve a' tavaszi és nyári égi Jegyekben jár, addig a' Föld északi sarka körül fekvő helyyekre nézve soha se mégyen-le a' Nap; és így ottan semmi éjtzaka nintsen. A' Föld déli sarka körül lévő helyyekben pedig, ez egész idő alatt soha se láttatik a' Nap, és következés képen itt addig tartó éjtzaka vagyon, a' meddig tart a' Föld másik végén a' világosság. A' midőn ellenben mi reánk nézve az őszi, és téli égi Jegyekben jár a' Nap, az egész idő alatt a' Föld déli sarka körül fekvő Hellységeknek nintsen semmi éjtzakájok, hanem űntelen tartó Nappalok. A' Föld északi sarka felé pedig ez egész idő alatt nints

mézet. Mennyivel febb volna az, ha ezekben a' helységekben-is épen olyan mérsékelt meleg, és hideg, annyi világosság, és letétség, és olyan termékenység volna, mint a' Földnek más felid természetű Hellyeiben? mert így, a' Föld' sarkaihoz közel lévő Tartományok-is termékenyek lévén, mint a' Földnek több rézeit, ugy éntén ezeket-is lakhatnák, és hasznokra fordíthatnák az emberek. A' mostani állapotja érént pedig a' Földnek nem kevés része csak hason nélkül, és örökös fivatagságba marad. Így ítélt csak az órra előtt lévő dolgokat látni tudó ember. (*Myops.*)

LXXXII. Nem másképen fog akkor-is ítélni, a' midőn a' Föld éinén lévő egyenetlenségeket csak hasonló figyelmeteliséggel tekintimég; a' midőn látja az egész Tartományokat el-fogó rengeteg erdőket, és fivatag.

nints a' Nap a' *Horizon* felett, hanem űntelen való éjtzaka borítja-el azon Hellyeket. Mitsoda Termézetű oka légyen ennek, és vallyon tökéletes feltéttséggel bajlódjanak-é azon Hellységeknek lakói, ha kik vagynak, midőn a' Nap világosításától megfoztatva ülnék, vagy pedig ebben a' részben vallott károkat más úton módon pótolja-ki a' Bölcs Termelő, arra itten ki terjeszkedni nints tzelom, sem alkalmatosságom.

tag Völgyeket. Gyakran lehet szemlélni olyan egy-más felibe tornyozott nagy Hegyeket, a' mellyek soha meg-nem olvadó jéggel vagynak bé-fedeztetve. Ha ezek között nézünk, mellyek eledt adnak-is valami állatoknak; más felől mindazáltal olyanok vagynak, a' mellyek sem az élő-állatok, sem pedig a' plántákat meg-nem évenvedik. Az ilyen izonyú Hegyek többnyire olyan rengeteg völgyeket, és puftákat ékták bé-keríteni, a' mellyekbe a' Nap-fény se süthet-bé, és a' mellyeknek csak-meg tekintések-is iktóztak bennünket; a' mint tapasztalhatták ezt mind azok, a' kik a' Frantziá, és Oloé Ország között fekvő rengeteg havafokon, (*per Alpes*) vagy akár melly más nagy hegyeken utaztak. Hol vagyon itt az a' jó rend, az a' kétség, a' mellyet másutt mindenféle olyan bövön mutogat a' Termézet? mennyivel kebb volna ha ezen izonyu Hegyek, és utálatos barlangok helyet mindenféle szép térségek, vagy leg-alább csak apró halmotokák volna? Ha a' Föld éinén azok a' fok ezer mért földek, a' mellyeket vagy a' éüntelen tartó hó, vagy a' kopár kö-éiklák, és tellyességgel házontalan pufták foglalnak-el, mind

mind éántó-földekké, kazáló-rétekké, és élő-hegyekké tétetnének?

LXXXIII. Így gondolkodhatik minden egy első tekintettel, valaki csak félig ésméri Termézetet; és ha csak azok-is, a' mellyeket elő mondottam, elégségesek nem volna az én tzeomra; éama nélkül fok a' éele dolgokat hozhatnék még-elő, a' mellyekből épen úgy lehetne itélni: Lássuk-meg azért rövideden, melly roé fundamentomon épültek légyenek az említett éines itélet tételek; mimódon légyenek azok, a' mik a' Földön rendeletlenségeknek lenni láttatnak; valóságos szép rend, és a' mik hibáknak teteznek, valóságos tökéletesség.

LXXXIV. Tégyük-fel egy kevésé, hogy a' Föld az említett gondolat éerént légyen alkottatva, és fontoljuk-meg azután, mi következnék éükségesképen ebből a' renddelésből: leg-ottan ézre véééük, hogy az egész Földnek minden rézeiben egy forma grádusu meleg, és hideg lenne, a' melly igen jónak láttatik lenni. De mondja meg nekem akárki, hová lenne úgy a' Termézet munkáiból az a' bámulásra méltó nagy külömbség, a' melly a' Földet oly fokkal tökéletesebbé tézi?

tézi? Hová lennének a' plántáknak, a' ten-
gerben, és Éárazon lévo állatoknak olly'
fok ezer Nemci, a' mellyek csak az ollyan
Tartományokban Éaparodnak, a' hol az ő
Termézetekhez alkalmaztatott grádusnyi me-
leg vagyon? A' Termézetben lévo olly fok
ezerféle dolgok között igen kevés vagyon,
a' mi minden Helységben egy-formán neved-
hetnék. A' hideg Hellységekben nagyobbára
csak a'féle dolgok vagynak, a' mellyek a'
meleget nem Éenvedhetik; ezekben ellenben
többnyire azok a' dolgok találtnak, a' mel-
lyek a' hideg tartományokban egészen el-vef-
nének. Ha a' meleg Országokból hozatott
plántákat a' mi Hazánkban Éaporítani akar-
juk; nem Éükséges-É, hogy az ő hazájoknak
nem csak melegségét, hanem még Éokott idő
járását-is mesterség által a' mennyire lehet
kövefsük. *) Bizonyos tehát az, hogy ha
mindenütt egyenlő meleg-vólna; a' Terméze-
ri dolgoknak leg-nagyobb Éépsége, és ez által
az egész Termézetnek-is nevezetesebb Éekésé-
ge egészen el-vefne. És ezen kívül melly

nagy

*) Lásd erről a' híres LINNEUSnak azon Mun-
káinak I. Tomusát, mellyeket a' Tudományok elő
mozdítására Svétziában fel-állitatott Királyi Akadémia
adott-ki.

nagy jót veÉtenek-el egyÉzersmind ez által?
Ha egy Helységnek se vólna ollyan jövedel-
mé, a' melly másutt nem találtnék; hová
lenne ugy a' kereskedés, a' melly olly fok
valóságos, és nem csak képzelt hijában való
háÉnot hajt minékünk? mert noha sokÉor
csak a' fosvényiség, a' bujálkodás, Éor gyak-
ran csak a' ÉiÉteÉségre, és betsültre ÉÉtele-
nül való vágyódás, nyitott urat az idegen Or-
Éágokra, és azoknak a' Termézettől adatott
ajándékit csak ez hozta mi közinkbe: mind-
azáltal valóságos háÉnot-is eleget véÉünk, a'
külömb-külömb Országoknak egy máÉsal illyen
formán ÉÉett egybe ÉövetkezeÉésekből. Mint
vólna dolga a' tudományoknak, ha egy Or-
Éág se vólna kéntelen a' másikkal társalkodni?
mert mi kénÉerítene bennünket az idegen
Országokra menni, ha ott semmi se vólna e-
gyéb, hanem csak a' mit a' mi Hazánkban-
is minden nap láthatunk?

LXXXV. De nem csak ezek az alkalmat-
lanságok Éármaznának a' Földnek, a' fellyebb
emlitett mód Éerént való rendeltetéséből. Ha
azt kívánod, hogy a' földnek minden részei-
ben egy forma meleg légyen; határozd-meg
azt-is, mitsoda grádusban kellene lenni an-
nak

nak a' melegnek. Ollyannak kellene-e lenni mindenütt, mint a' Föld közepén az *Aequator* alatt? ki maradhatna-meg az ilyen nagy hévségben? mint-hogy a' Termézet vizsgálók tanítása érént, ha egy hideg test közel mégyen egy meleg testhez, az ennek melegének egy részét magába vézi: innen a' hidegebb Tartományok is mindenkor magokhoz vonnak valamit a' melegebbektől. De ha minden Tartományok csak egy formák volnának; ugy az egész Földön lévő meleg fokkal nagyobb lenne, mint a' melly most a' Föld közepén az *Aequator* alatt éokott lenni. A' melly ha ugy volna, semmi se maradhatna-meg. Minden emberek, oktan-állatok, és plánták meg-halnának a' nagy hévség miatt. *)

LXXXVI. De tégyük-fel, hogy az egész Földön mindenütt olyan mérsékelt meleg volna, a' mellyet minden Teremtések élvezhetnek; úgy a' Föld mindenütt egyenlő magasságu, és egyenlőképen ki-élefedett lenne. Ez által pedig a' élekeknek legnevezetesebb oka lenne oda a' Földről. Melly meg-mondhatatlan károk éarmaznának pedig abból? Tudva vagyon, az bizonyos tapasztalá-

*) Lásd a' Termézet szépségéről v. Beszélgetést.

talásokból, hogy a' levegő ég, a' melly az emberek, és az oktan-állatok életének fenn tartására egy kiváltképen való eszköz; igen veszedelmes méréggé változnék azoknak, ha azt éüntelen nem tisztítanak, és nem tisztítanak a' élekek. És így a' melegnek a' Földnek minden részeiben való ilyen egy forma egyenlősége, végső veszedelmünkre lenne minékünk. Tudjuk ennek felette melly hasznofok légyenek a' élekek, fok más dolgokra nézve, a' mellyektől mind meg-foztatnánk az említett rendelés érént.

LXXXVII. E' érént nem Paraditsom lenne a' Földből, a' mint egy első tekintettel láttzik, hanem inkább egy rengeteg pusztaság, és bódogtalan zürzavar, ha olyan forma állapotja lenne, a' minéműt fel-tetünk vala. Ez által azért meg-győzöttetünk arról, hogy az emberek előtt fok dolgok lártzanak ártalmasoknak lenni a' Termézetben, a' mellyek igen hasznofok, és bőltsen rendeltettek.

LXXXVIII. Épen így vagyon a' Föld éinének egyenletlenségével-is a' dolog. Képzelj magadnak egy ollyan formájú Földet, a' melly mindenütt egyenes légyen. Igaz, hogy

G

ugy

ugy rendes Formájú lenne, mindenfelé mező-
el-láthatnál, könnyen utazhatnál; 's a' t. de
más felől mind azoktól a' haénoktól meg-
foztatnál, a' mellyeket a' Hegyek által fok-
tunk tapasztalni. A' fok kövek, értz nemek,
minden Folyó vizek, Kut-fejek, és Tók, e'
képen mind oda lennének. A' Tenger-is
tsak egy büdös Tóvá változnék. A' leg-ézebb
és leg-haénosabb Plántáknak nagy része, fok
élő-állatoknak Nemei, a' mellyek tsak a' ma-
gos hegyeken élhetnek, tellyeséggel odalen-
nének, a' mi Földünkről. Így látjuk ugyan-
is, hogy mind ezek a' dolgok a' hegyekben,
vagy a' hegyeken termenek, vagy pedig on-
nan tápláltatnak, a' mint ezt külön-külön-is
könnyű lenne meg-mutogatni, ha tzéлом
vólna.

LXXXIX. Gondoljuk-meg már, melly
nyomorultúl, és merő vadságban élne az
ember, ha tsak a' hegyekből ásatni fokott
Értz Nemektől foktatnék-is-meg? a' fok he-
gyek tetejét bé-fedő éüntelen tartó Hónak,
és Jégnek-is, nyilván való haénát látjuk, mi-
dön ezek által a' vizeknek éüntelen való
folyások fenn tartatik. *Európának* fok neve-
zetes vizei, a' hóval, és jéggel teli hegyek-
ből véfik eredeteket. Ha a' mennyi hó esik

a'

a' magos hegyekre, a' helyett annyi foksa-
gu viz esnék-le egyézersmind eső formában,
ugyan azokra; éükséges-képen mindeneket
el-borítana, mivel az a' fok viz egyézeribe le-
folyna a' hegyekről. Nyárban ellenben, mi-
kor leg-nagyobb éárazság vagyon, ezeknek
a' folyó vizeknek minden kut-fejei ki-apadná-
nak. A' Földnek mostani állapotja ézerént
pedig mind ezek el-távoztattatnak. Mert a-
kármedly fok hó esék egyézersmind a' hegyek-
re; attól mindazáltal semmit se lehet félni:
más felől pedig a' nyári időben el-olvadó,
és lassan-lassan le-folyó fok hó, és jég viz,
soha sem engedik ki-apadni a' kut-fejeket.
A' miképen azért egy felől meg-akadályoz-
tatják azt, hogy ne légyen egyézersmind ol-
lyan fok viz, mint az eső által lenne; ugy
más felől meg-bövicik, mikor fogyatkozása
vayon annak.

XC. E' képen vagyon a' dolog nem tsak
az említett, hanem ezeken kívül, fok ezer más
féle éines rendeletlenségekkel. Azt ugyan
nem mérem állatni, hogy minden éines ren-
deletlenségeket valóságos éép rendnek lenni
igy meg-tudnék mutatni; mivel erre az egész
Termézetnek minden részeinek, tökéletes es-

mérete kívántatnék, a' mellyel a' végheterlen Teremtőn kívül senki sem bír: olyan próbáink mindazáltal bövségefen vagynak, a' mellyekből, ama' régi *Filósófus*nak példája szerént, a' különös rézekből, az egész alkotvány-nak tökéletességét ki-hozhatjuk. Ne légyen hát senki olyan vakmerő, hogy a' Termézetben lévő rendet hibásnak állítsa, és az által, vagy a' maga tudatlanságát, vagy pedig Istentelenségét, ki-mutassa. Mert épen a' hol ő láttatik magának leg-könnyebben találni rendeletlenséget; ott fog tökéletesebb Böltsefséget tapasztalni: és minél többet vizsgáljuk a' Termézetnek titkos utait, minél jobban által látjuk azokat a' Fundamentomos regulákat, a' mellyek szerént éokott az munkálkodni; annál inkább meg-fogjuk esmérni annak tökéletes vóltát, és az ő Mindenható Teremtőjének végheterlen Böltsefségét, s Jóságát; annál inkább alkalmazások leszünk, az éfteleneknek hitetlen vádolásai ellen, annak meg-óltalmazására. Ah miért fordítják arra olly sok emberek minden értelmeket, elméjeknek minden élefségét, hogy tsak a' magok bólondságokat, és gonofságokat mutassák-ki, hogy tsak magokat, és másokat vakítsa.

kitsanak-meg. Oh vajha valaha azzal a' kézülettel a' Termézet titkos rejtekeibe behatni igyekeznének! Melly vezedelmes tsapást szenvedne így a' hitetlenség, ugyan azoktól, a' kik addig annak terjeztésében fáradoztak!

XCI. De hogy azt a' háfnót, a' mellyet ezen elmélkedésből vehetünk, egészen által láthassuk, menjünk elébb immár, és a' miképen vizsgálódtunk eddig a' látható Világról, hasonlatosképen tekintsük-meg egy kevésé, a' Lelkek Országát-is. Mindeniknek ugyan azon egy Teremtője vagyon, a' ki minden munkáiban ugyan az, ez okra nézve, a' látható és láthatatlan világ között való hasonlatosság-is, olyan bizonyos, és állandó; hogy ha meg-tekintjük azt a' közönséges regulát, a' melly szerént vagyon az egyik el-rendelve, semmit se találunk abban, a' mi a' másokban is hasonlatoson meg-ne vólna. Kerefsünk hát a' lelkek Országában-is olyan példát, a' mellyből ki-tessek, hogy azok a' dolgok, a' mellyek rendeletlenségeknek lenni láttatnak, valósággal hasznosok legyenek. Ezért pedig nem szükség meffze mennünk, mert magunkban-is fel-találjuk a' mit keresünk.

XCII. Melly tsudára méltó nagy rendeletlenségek, láttatnak lenni az emberi Nem-

zetben? végyünk-fel p.o. egy embert; melly igen fokféle rajta uralkodó, zürzavaros indulatoktól, gyötrettetik az? egy kis hajótskával játzodozó tengeri habok módjára, most ide, most amoda ragadják azok ötet. Melly nagy erőtelenségek nem köttettek, még a' leg-jobb lelkekhez-is? melly igen eztelen kívánságok nem éokták őstromolni még a' leg-erősebb lelkeket is? Hol vagyon az a' bődlog ember, a' kit gyakran meg-ne tsalnának az ő kívánságai? Hol vagyon az a' tökéletes, a' kinek leg-jobb tselekedetei-is olyan tiszták vólnának, hogy a' éoros próbát ki-állhatnák? Most ez, most amaz, most egyérsmind mindenik indulat, uralkodik rajta; és igen ritkán vagyon egyedül a' józan okoságnál, mint igaz Királynénál, az igazgatás kormánya. Egy éóval, hasonlatos *Áthénás* Várofsához az ember elméje, a' hol *Solon*nak igen ritkán, kegyetlenek, *Tyrannusok* pedig, vagy egyérsmind mind jók, mind gonókok, igen gyakran uralkodtanak. Egyedül tsak az álhatatlanság, és erőtelenség állandók, éüntelen ő nála. Ezért éóll e'képen az emberi éívnek egy Bölts ésmérője:

Ob

*Ob te hāfontalan Emberi Nemzetség,
Fāntasta Teremtés, tsudás nagy vesétség!
Olly eleven finmel valyon ki tud, birni,
Sok bolondságidat, hogy le-tudná irni?
A' magad ferelme, tistefség kívánás,
Irigység, kevélység, és nagyra vágyódás,
Őstromlják éüntelen a' te fived várát,
Hogy Birodalmodnak firsad éftán kárát.*

SVVIFT.

XCIH. Ha pedig ugy tekintjük-meg az embert, mint a' ki másokkal egy társaságban vagyon; melly fok gonófságot, gyűlölséget, irigységet, boézu-állás kívánást? melly fok vezekedést, hadakozást, puétritást, éemléltünk abban? a' gyilkoságok, lopások, tsalárd-ságok, az ártatlanoknak üldöztetések, az igazságnak el-nyomattatása, a' gonókoknak éeren-tséjek, leg-gyakrabban láttatnak ottan. Egy éóval, egy bolondok, és dühöt emberek ispotályához, hasonlónak lenni láttatik az emberi társaság. Sőt ugy tettzik, hogy maga a' Teremtő épen el-éftett fel-tett tzeljától, tellyességgel nem az lévén a' vége az emberek teremtésében, hogy ilyen nevetségre méltó

G 4

Nem-

Nemzetet hozna e' világra. Ugy tettzik, mint-ha az igazság, a' felettébb éorossan ítélő Bóaló (BOILEAU) pártján állana, a' ki az embert, minden más teremteteknek, utánna téfi. *Satyr. X.*

XCIV. De hová mégyek én ezen befédeimmel? Távol légyen ez tőlem, hogy az emberi Nemzetben, vagy pedig annak Teremtőjében, hibát keressék. Azt igyekezem sőt inkább meg-mutatni, hogy mind ezek a' fines rendeletlenségek, mind ezek a' gonoszak, a' mellyeket elő adtam, nem különben fok tökéletességeknél kut-fejei, a' mint éintén ezt, a' látható világban lévő fines rendeletlenségekre nézve, meg-mutattam; hogy épen azok a' dolgok, a' mellyek magokban gondoltatván nem egyebet, hanem csak zűrzavart és védeelmet láttatnak tsinálni, az emberi Nemzet bölcsőségére tartoznak; hogy épen azok a' dolgok, nem hogy akadályokra vólnának az Isten fel-tett tzeljainak végbe vitelésében, hogy sőt inkább azokat tsudára méltóképen segítik.

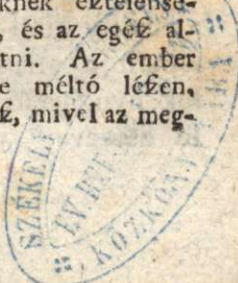
XCV. Visgáljuk-meg hát, mitsoda hasznos téznek az indulatok, a' mellyek az embert annyira el-rutítani, olly díztelenné ten-
ni

ni láttatnak. *) Képzeljünk magunknak egy minden indulatoktól szabad emberi Nemzetet. Ne légyen abban se magához való ézeretet, se tisztességre való vágyódás, sem külső érzékenységbéli bujaság, sem vetélkedés. Ennek ugyan szép társaságnak kellene lenni, a' midőn olly fok védelemes indulatok ki rekeztetnének abból; az ollyan emberek talám egészen Angyali módon élnének egy-más között. De hát ha azokból, az erőtelenségekkel együtt, a' mellyek az emberi társaságból, e'képen ki vettetett indulatokkal, mindenkor egybe vagynak kötötte, egyérs-mind minden jót el-vezténe? A' Só egy igen hasznos dolog, hogy az Idvezítő hason-

G 5

latos-

*) A' mellyeket itten az erköltsbéli rendeletlenségeknek hasznairól mondok, épen nem arra valók, hogy az embereknek bölcsőségeket, és gonofságokat, csak magokban gondoltatva, kissebbitsem, vagy mentegessem. Hanem ez által csak az Isteni gondviselet akarom meg-menteni, a' midőn ez a' gonofságot véghez menni engedi; és meg-akarom mutatni, mimódon hozhatki a' fetétségből-is világosságot, a' leg-főbb bölcsesség, és mimódon tudja az embereknek éztelenségeket, és gonofságaikat-is jó végre, és az egész alkotványra nézve hasznoson igazgatni. Az ember mindazáltal vétke, és büntetésre méltó lévén, De a' büntetés nem valóságos gonosz, mivel az meg-jobbult munkálodik.

latosságával éljek ; de ha el-vész az ereje, csak egy hazóntalan holt test lézen. Vedd-el az embertől a' magához való szeretetet ; egy olyan dologtól fojtod-meg ötet, a' melly minden ő tselekedeteinek leg-nagyobb őktöne, a' melly nélkül egy aluvó, sőt egészen meg-holt testhez hasonlatos lézen. Nem a' magához való szeretet-é fundamentoma, gyakorta az ember leg-nemesebb, és leg-hasznosabb tselekedeteinek ?

Az embernek önnön maga feretete,
Minden mozgásának igaz eredete.
Ez fókta a' Lelket munkára nothatui,
Másként semmi dolgot nem tudna folytatni.
Miképen a' Plánta tulajdon tövéből,
Eledelt végen a' Föld nedvességéből.
Attól nő, az által nagyra emelkedik,
Azután el-hervad.

XCVI. Vagy pedig ezt az erőtelenséget meg-hagyván az emberekben, hagyjuk - ki a' helyett a' haizontalan tisztetségre vágyódást, a' melly hitel felett való fok nyomoruságot tsinált e' világon. Mert így leg-alább olly fok nyughatatlanságot, hadakozást, és más féle zürzavart nem tsinálnának az emberek.

De

De ugy fok nagy Lelkek, minden ő virtussaikkal egyetemben, örökös homályba borulva maradtak volna. Az a' Vitéz, a' ki a' ditsőség-től öftönöztetvén, mind a' maga, mind pedig Katonáinak életeket fel-áldozza érerted; a' ki a' réad fenekedő véfedelmet magára véfi, a' kinek nagyra vágyódása vigyáz érerted, mikor te aluzol; az a' Vitéz mondom, *Niciás* módjára pénzen békefséget vásárolván magának, az ellenségnek engedné a' gyözedelmet. A' bölt ember hasonlatosképen, a' kinek böltsefsége többnyire a' tižtsefség által nyilatkozik-ki, vallyon meg-röviditené-é tsak azért a' maga életét, hogy tégedet a' maga böltsefségére tanithasson, ha a' tižtsefségtől meg-főztanád őtet? maga LEIBNITIUS-is, az a' legnagyobb lélek, a' mellyet látott valaha Német Ország, és a' mellynek leg-többet köszönhet a' maga meg-világosittatásában, keveset használt volna a' nélkül a' világnak; és ha lehet hinni a' hirnek, soha se láttuk volna e' nélkül, amaz igen hires Poétának Porének pár nélkül való meg-betsülhetetlen Verseit. Holott, ha a' tižtsefség soha semmit se tselekedett, volna egyebet azon kívül, hogy ezt a' két nagy lelket, a' Világ hasznára fel-gyujtotta,

tsak

tsak azért elég méltó volna arra, hogy Ol-
tárt emeljen ő néki az egész emberi Nemzet.

XCVII. Hát vallyon a' testi gyönyörű-
séghez való feleremet vetnétek-e ki e' Vi-
lágból? Nézzétek jól-meg előre! Az által az
emberi Nemzet faparodását, akadályoztatná-
tok-meg. A' férént, azt a' jó világot, a'
mellyet képzeltek, fok olyan nemes Mester-
fégektől fojtjátok-meg, a' mellyek ugyan a'
bújálkodók gyönyörködterésére találtattak-fel,
de a' mellyeknek ha'na fokkal félefebben
ki terjed. Nem a' testi gyönyörűség adott-e
elsőben arra alkalmatosságot, az embereknek,
hogy a' Termézetnek a' Plántákban, és az
élő-állatokban rejtetett kintseinek elméretére
juthassanak? Nem a' testi gyönyörűség-e az,
a' melly naponként ma-is, noha nem egyene-
sen, (*non immediate sed midiate*) alkalmatos-
ságot szolgáltat arra, hogy ujjabb-ujjabb Országok
találthassanak, és a' vad Nemzetek felidebb
erköltsökre taníttassanak?

XCVIII. Vessük-ki a' vetélkedést az em-
bereknek elméjéből, küldjük örökös fám-ki-
vetésbe a' Papok, 's Théologusok haragját,
a' melly annyi rosszat ferezett eleitől fogva.
De nem lehet ezt ugy véghez vinni, hogy

azzal

azzal együtt egyfersmind a' helyes vetélke-
dés-is ki ne vettesék, és hogy olly fok Tu-
dós Munkák, a' mellyek az Idvefég fundá-
mentomát erősgetik, egyfersmind el-ne ves-
zenek. A' vetélkedés támogatja az igazságot,
a' melly nélkül gyakorta gonoszal illetet-
nék az; és a' Harag fokör olly nagy jót
tselekezik, a' mellyhez soha hozzá nem fo-
gott volna, a' magát el-ereztő elme.

XCIX. De talám így gondolkodol, hogy
fennvedhetők volnának még eddig mind ezek
az indulatok: tsak az irigység, gyűlölség,
bozú-állásra vágyódás, mint az emberek
tsendefiségének meg-háborítói ne volnának;
mert így sokkal jobban lenne az embereknek
állapotjuk. De vallyon nem fok jők követ-
keznek-e minden Nap ezekből a' vérkekből?
Mimódon magasztalta-fel fokör némelly irigy
ember a' maga ellenségét? Nem ezek a' vét-
kek voltak-e azok, a' mellyek miatt JÓSEF az
Égyiptombélieknek el-adattatott, és így alkal-
matossá tétetett arra, hogy a' nagy fűkség-
nek idején egy egész Nemzetet fabadítson-
meg a' végső veszedelemtől? Nem ezek a'
vétkes vitték-e a' 'Sidó-Nemzetnek bölts Tör-
vény adóját MÓSEST, az Égyiptomi Király ud-

vará-

varába, a' ki által szabadította-meg 'az UR annakutánna a' maga népét a' kemény fölgálattól? és ezeken a' vétkeken kívül, mi volt egyéb oka annak, hogy e' Világnak Idvezítője, az emberi Nemzet boldogulásáért megöletett? Nem az ifonyu üldözések tettek-é Koronákat a' *Mártírok* fejekbe? és nem ezek terjeztették-é el a' Kerefityén vallást?

C. Igy lehet gondolkodni minden egyéb vétkekről-is, hogy azok-is az emberi egész Társaság tökéletességére főlgnak. Ily nagy böltsefűséggel rendelt-el mindeneket, a' Világnak véghetetlen nagy Monárchája, hogy a' különös embereknek hibái, és vétkei tselekedetei, az egész Nemzetnek boldogságát munkálódják. A' mi tsak különösön gondoltatván hiba, az a' többekkel egybe kötve tökéletesség. Tsudálkozásra méltó e' Világnak formája! Abban azok a' dolgok-is jók, a' mellyek leg-rofűzabbaknak lenni láttatnak. Mindenek igen jól rendeltettek.

CI. Állásuk hát bátorsággal, némelly fel-fuvalkodott tudatlan gyalázók, és fűntelen panafolkodó egyűgyűek ellen, hogy jó ez a'

Világ

Világ, és valami vagy on abban, az mind igen jól vagy on rendeltetve. *)

És noha által nem láthatunk mindeneket; noha fokak tsudálatosoknak, 's rendeletleneknek lenni tettzenek mi-elöttünk: mind-azáltal, mivel mind ezeknek ugyan azon egy a' Teremtőjük; hozzuk-ki ezt a' következt, hogy valami attól fűrmazik, az mind jó. Mindenek jók, az egész Világra nézve, még a' rofűz tselekedetek-is, és az azokat, ok-vetet-lenűl követő büntetések. Mind a' ki tévelyeg, mind pedig a' ki azt egyenes utra vezérli, használnak e' világnak; mindenek olyan

---

*) Különös gondolatim vagynak e' főlől én-né-kem. A' mellyek noha fokak előtt helyteleneknek lenni láttatnak: nékem mind azáltal ugy tettzik, hogy ez egy-másból folyó igazságokban fundáltat-tak azok. Én ugy ítéllek, hogy minekelőtte arról vizsgálodnánk, miért engedi-meg az Isten a' gonofűt, az előtt annak kellene jól végére menni, hogy mi légyen ez tulajdonképen, a' mit mi gonofűznak, vagy erköltsbéli rofűzáságnak, hibának neveziünk. Hát ha az emberek hibáin, és az onnan következő rofűzan kívül, semmi más mód nintsen, a' melly által az emberek nagyobb boldogságra kéfűztethetnének? semmit sem állatok még most. Egy példából világosabban ki tettzik az én gondolatom. Rofűz-é az Ifjakra nézve a' tanulás, és az azzal egyűtt járó unalom? Ha rofűz, azt el-lehetett volna kerűlni; de ugy mind örökké tudatlanul maradtak volna.

lyan ezköz, a' melly által akarja el-érni, e' Világnak URa a' maga rzélját. Ne nevezettség hát semmi zserentse, vagy zserentsétlenség! Mindenik jó a' Világra nézve. Távozzék-el innen minden zugolódás, és panaszkodás; mert minden a' mi bóldogulásunkra zolgál. A' mi egy magános emberre nézve zserentsétlenség, az javára vagyon az egész táráságnak.

CII. Ezokáért, meg kell minékünk elégednünk e' Világ formájával, és a' benne lévő rendel. Távol legyen az mi tölünk, hogy a' leg-felségesebb, és leg-jobb Valóság igazgatásának formájában, hibát keresünk, a' midön bövséges okunk vagyon arra, hogy azt a' véghetetlen böltsefséget, a' mellyet abban zsemélünk, méllységes tíztelettelimádjuk. A' jót és a' gonozt ne tsak magános zseméllyekre, hanem az egész emberi táráságra nézve vizsgáljuk. Nem tsak mi érettünk teremtetett a' világ, és azért nem-is kívánhatjuk, hogy tsak mi reánk nézve folyanak jól mindenek. Ugy tökéletes a' világ, ha egészen, gondoltatik az. A' Mindenható Teremtő, a' Világnak nem tsak ez vagy amaz rézfét, hanem közönségesen zollván az egész Vi-

Világot akarta tökéletes formával teremteni; és erre nézve minden magános dolognak tsak annyi grádustryi tökéletefséget adott, a' mennyi a' Teremtőnek rzélja zserint zükséges volt ő néki. Az egész Világ tökéletes voltrában kereszük tehát a' mi bóldogságunkat, ezt a' Mindenható Teremtőt pedig, a' ki mindeneket olly tsudálatoson rendelt, félelemmel, és bizodalma alá való alázatos magunk ajánlásával tízteljük.

H

HATO-

H A T O D I K
E L M É L K E D É S
A' T E R M É S Z E T
T I T K A I R O L.

CHII.

Sok nagy érdemű Emberek igyekeztek azon a' közelebb való időkben, hogy a' Termé-
fét Munkáit olly világosan terjeszthetnék az
emberek szemek eleibe, hogy azoknak meg-
gondolásából hozhatnák ki szükségesképen,
hogy mind azok tsudára méltó Mesterséggel
és böltsefiséggel készültek: mivel azokban
mindenek ugy rendeltettek-el, hogy azok ál-
tal leg-jobban, és leg-rövidebb uton lehet
azt a' véget el-érni, a' mellyre rendeltettek.
Egy ollyan ditséretes fándék ez, a' melly
által a' véghesterlen Lélek Böltsefiségeinek es-
mérerére juthatunk. De azokból, a' mellye-
ket mi meg-foghatunk, annál többet nem le-
het még ki hozni, hanem csak ezt, hogy az
a' Böltsefiség, a' melly által kézfittettek ezek
leg-alább vagyon ollyan nagy, mint az em-
beri

beri böltsefiség. De a' mellyek az emberi
böltsefiséget fokkal fellyül haladó grádusban
lévő böltsefiséggel készültek azokat meg nem
foghatjuk, által sem láthatjuk. Mert mihelyt
által láthatjuk valamelly dolog kézfitterésének
módját, leg-ottan nem lez abban lehetetlen-
ség, hogy valamit, ahhoz hasonlót kézfítsünk
mi magunk-is. A' miképen, a' ki által lát-
ja, mimódon esik az meg, hogy-ha a' Leve-
gő ég bizonyos mértéknyi erővel, és bizo-
nyos rész felé (*certa vi ac directione*) bé-ro-
han az élő-állat fájába és torkába; bizonyos
hangot tsinál ottan: az, mesterséges *Machi-
nák* által követheti-is ezt. A' midőn pedig
ollyan dolgokra találunk, a' mellyeket épen
meg-nem foghatunk; akkor meg-kell valla-
nunk hogy az minden emberi böltsefiséget
fellyül haladó böltsefiséggel kézfittetett. Vagy-
nak-is bizonyára, nem tsak ollyan dolgok,
a' mellyek minden emberi értelmet fellyül
haladnak: hanem még ollyanok-is, a' mel-
lyek a Józan okofságnak-is, t.i. a' mennyi
grádusban vagyon az, ebben az életben az
emberek között, egészen ellene lenni láttat-
nak; annyira, hogy azt egy ember se hinné-
el, hanem mint lehetetlenséget méltán meg-
vetné,

vetné, ha minden kétségen kívül lévő tapasztalások által meg-nem győződött volna arról. Az e'féle dolgok méltán neveztetheknek *Termézet Titkainak*, a' mellyekről való elmélkedés nem kevés hasznunkra szolgálhat minékünk. Visgáljunk-meg hát némelleyeket a' Termézetnek ezen Titkai között.

CIV. Két féle nemei vagynak a' Termézet Titkainak. I. Az első olyan dolgokat foglal magában, a' mellyeknek munkálkodásait világosan látjuk: de mimódon mennek azok véghez, azt nem tsak nem tudjuk; hanem még annak felette, épen lehetetlenségnek, és a' mi értelmünkkel ellenkezőknek tartottuk volna azokat, ha a' nyilvánosság tapasztalásból nem tudnók azoknak Valóságát. II. A' Termézet Titkainak második Neme pedig olyanokat foglal magában, a' mellyeknek formájakat, és kézületeknek módját ugyan jól tudjuk; de mi végre valók legyenek azok, az, vagy réz szerént, vagy egészen ellenkezni láttatik a' józan okossággal. Hozzunk elő mind a' kétféle Nemből egy vagy két példát.

CV. Némelly tudós Termézet vizsgálók, nem régen olyan tulajdonságokat vettek észre

re némelly élő-állatokban, a' mellyeket méltán a' Termézet Titkainak első nemére vihetünk: mivel azok olly igen ellenkezők a' mi gondolatinkal, hogy magának a' józan okosságnak-is egészen elenére lenni láttassanak; és a' mellyeket soha egy ember se hihetné el, ha olly bizonyos tapasztalásokkal nem erősítették volna-meg, a' mellyekhez semmi kételkedés nem férhet. Könnyen észre lehet venni, hogy a' *Polypus*-ról, az-az arról a' *fok lábú kis Férgeskeről* becéllek, a' melly a' vízbe szokott lakni: ez a' tsuda állatotska, olyanokat mutat minékünk, mellyek a' minden emberi okosság ellen hartzot indítani láttatnak. Ollyan dolgokra tanít az bennünket; a' mellyeket, ha a' bizonyos tapasztalásokból vett erősségek nélkül állatott volna valamelly ember; az bizonyára mint egy álom látó FANATIKUS, az egész Világnak tsufszága, nevetsége lett volna.

CVI. Ebben az állatban, a' melly a' jól meg-nem fontolt vakmerő ítélet ellen minden *Filosófus*nak intő példa lehet, ezt a' tsudálatos tulajdonságot vették észre, *) hogy

H 3

azt

*) Egy TREMBLEY nevű *Helvétziai* Fi, a' ki most a' *Genevai Respublikában Consiliáriusi* Tisztséget visel, és egyézersmind az Angliai Királyi Tártságnak

azt félire hozzára fémtelen fok rézekre el-le-
het vágdalni, a' mellyek közzül addig, az ideig
egyik

haságn k Tagja, a' Tudományok névelésére Parisban fel állitatott *Academia* nek pedig Correspondense, 1740 tájba Hollandiának Haga nevű városában a' *Graf* BENTINCK Fiának Tanítója lévén; hogy az Ifjú Urbiban a' Terméket vizsgáláshoz való kedvet indíthatna, egy Tó mellé vitte; a' ho vizet meritvén egy poharban midőn azt, vizsgálná, lát abban valami fonal forma apró réztesteket most fel-menni, majd ala-állani. De még ekkor nem is gondolkodott arról, hogy azok élő-allatok volnának. Hanem egyfőz történetből ketté vagván azok közzül egyet az ollóval, észre vette, hogy kevés idő múlva mind a' két darab ismét meg nőtt. Azután pedig erősebben vizsgálván azokat, valóságos élő-allatnak lenni találta, a' mit eddig csak gáznak, vagy kisded plántának tarthatott. Meg-írva ezen tapasztalását *Parisban* ama nagy hírű Terméket vizsgálónak REÓMÜRNEK, (REAUMURNEK) kérte ötet ez a' tudós ember, hogy küldene hozzája e' féle állatokat. Mellyet meg-teltelekvén, *Paris* köről tett forgalmatos vizsgálála után REÓMÜR-is igaznak lenni találta a' TREMBLEY tap. Étalását. Ollyannak tertzik ez az állatoknak, mintha planta volna, a' mellyben az ág forma rézek az ő fiai. (Lásd I. Elmékedést § 7.) Néha 10-12. Fiaik-is nőnek ki az anyának oldalából, és mikor fel-nevekednek, az Anya egyfelé, a' Fiaik más felé hajlván el-áladnak egymástól, és különös életet élnek. Fzen állatokskának Historiája le - vagyon a' többek között írva egy Frantzia Könyvben, mellynek ez a' Titulusa: *Memoire pour servir a' l' Histoire d'un Genre*
de Po-

egyik rész sem birt magától az egész állattól különös ételtel; de rövid idő múlva az elmetéltetett részek között mindenik olyan tökéletes állattá lézen, mint kintén az-az állat, a' mellyből ki-vagattattak. Ha a' hasának közepén vágják ketté, leg-ottan Fővé lézen az a' rész, a' melly csak most a' hasához tartozott vala. Ha pedig hozzáfára vágják-el, úgy-hogy a' feje, hafa, farka kétfelé hasíttassék; úgy-is mind a' két félből egész állat lézen. Egy olyan valóságos titok ez, a' melly nem minden mi értelmünknek ellenére vagyon, és a' mellynek módját semmi emberi értelem meg-nem foghatja. Ez a' Titok tartozik az első nemre.

CVII. Hogy a' második nemre tartozó
Tsudáknak példáját-is láthassuk, képzeljük ma-
gunkban, hogy jöne a' mi földünkre egy
emberi értelemmel fel-ruházott Valóság,
H 4   hogy

de Polyypes d'eau douce. avec Fig. Leide. 1744.
in 4to. A' melly Némethi-is meg-vagyon ezen Ti-
tulus alatt: TREMBLEYS abhandlungen zur Geschichte
einer polypen art des süßen wassers mit hörner
formigen armen, aus dem Frantzösischen mit zu-
sætzen herausgegeben von I. A. C. Goetze mit 14
Kupfertafeln gr. 8. Quedlinb. 1775. Rövidebben le-
het érni, és ennek külföldi Familiáról látni
BONNETNÉ, Contemplation de la Nature Tom. I.
Part. VIII. Capp. XI-XVIII. Pag. 204-244.

hogy a' rajta lévő dolgokat forgalmatoson vizsgálja-meg. Tégyük-fel, hogy ez az okossággal bíró Valóság fundamentumosan tanulya ki a' plánták, és élő-állatok testének tsudálatos alkotványát, és igen mesterséges formálatását; hogy az tökéletesen esmérje mind azokat a' lámtalan fok Machinákat, a' melyekből vagyon egybe érkezterve az élő-állatoknak testek. Ezaz okos Valóság kétség kívül tsudálkozni fogna azoknak Alkotójának meg-foghatatlan Mesterségén, és Böltsétségén. Mit ítélnünk, hogy gondolni fogna az a' Valóság, ha azt mondaná valaki ö néki, hogy mind ezek a' meg-foghatatlan mesterséggel készült Machinák csak igen rövid időre készítették, a' melly után ismét porrá lésznek. Sőt mit gondolna annál-is inkább, ha azt hallaná, hogy ezen tsudálatos Mesterséges munkának építője, gyakran önnön maga el-rontja azokat, míg még az ő kezeiből ki sem jöttek, és a' míg még egy ember se látta volna azokat? El-hihetné-e ez az okos Valóság, hogy mind az emberek, mind az okatlan-állatok meg-halának, és hogy többnyire minden plánták rövid idő mulva el-hervadnának? Hogy egy olyan meg-foghatatlan Mesterséggel

gel készült Machina, mint a' Szem, és Fül, a' melyekben ki-tettző Mesterség, minden emberi értelmet fellyül halad, csak olly rövid időre készítették volna? Tellyeséggel nem hinné, sőt erős okokra nézve azt állatná, hogy épen meg-nem lehet fogni, sőt egészen minden józan okossággal ellenkezik az, hogy egy olly kevés ideig tartó dolgot olly nagy Mesterséggel készítsen valaki; hogy egészen ellenére vagyon ez annak a' gondolatnak, a' mellyet a' Teremtőnek böltsétségéről az ő Munkáiból lehet formálni; és hogy az ilyen nagy Mesterséggel készült munkák szükséges-képen örökké való házonra folgálnak. Senki sem hozhatja azt kétségben, hogy az említett környül álló dolgokban épen úgy fogna ítélni egy okossággal fel-ruháztatott Valóság, és én bizonyoson el-is hiszem azt, hogy a' ki esméri az emberi test alkotványát, valósággal bolondnak tartaná azt, a' ki azt tanítaná, hogy meg-hal az emberi test, ha a' mindennapi tapasztalás meg-nem győzött volna erről benntünket.

CVIII. Nem eléggé tudva való dolog-e az, hogy sok *Filozofusok* olyan erősségekkel akarják meg-mutatni a' Lélek halhatatlanságát,

ságát, a' mellyekkel a' testnek halhatatlanságát-is épen úgy meg-lehetne mutatni? Hal-lyad mit énekel erről egy Poéta:

Lehet é hogy téged az Isten meg-veessen,

Illy fép, 's nagy Teremtést ismét el-vefessene?

Nézzed! erejéből a' Nemes Lelkeknek

Melly ditső dolgok, és gyümölcsök erednek.

Hísem! a' melly dolog Isteni; nem hal-meg.

Ugyan ezen erősséggel a' Testnek örök-ké valóságának meg-mutatására-is lehetne élni, ha más felől nem tudnók a' tapasztalásból, hogy ez nem igaz. A' test épen olyan nemes, és merő Isteni munkákat visel a' maga rendében, mint fíntén a' lélek. Hát ugyan olyan rövid időre kézfíttetett-é egy olyan munka, a' mellyre úgy láttzik hogy minden erejét reá fordította az Isteni böltsesség? Ki hiheti ezt? el-kell azt még-is hinnünk; mert a' mindennapi tapasztalás meggyőz arról bennünket. Innen tehát bátorsággal ki-hozhatjuk azt, hogy az halál hihetetlen dolognak láttzanék előttünk, ha meg-nem erősiténé azt a' bizonyos tapasztalás. Ez azért a' második nemre tartozó valóságos Titok.

CIX. Ha bellyebb mégyünk a' Termézet vizsgálásában, több dolgokat-is találhatunk, a' mel-

a' mellyek épen olyan hitel felett valóknak láttatnak. Tégyük-fel, hogy az az okossággal bíró Valóság, a' mellyet a' fellyebb valóknak bizonyoságul vettünk vala fel, a' Termézetnek a' szárazon való ditsóségét elegendé ki-tanulván, a' tenger partra vitesék. Ha azt mondaná itt néki valaki, hogy ebben a' nagy vízben épen olly nagy ditsóségét zárta a' Termézet, mint a' minéműt a' szárazon láttott vala, hogy ott-is épen olly fok plánták, élő-állatok, és másféle testek orzága találta-tik; olly fámtalan fok mesterséges Machinák, a' mellyeknek meg-gondolásában egészen el-vešti magát az emberi elme; hogy ezen mesterséges Machinák nagyobb részént a' tenger-fenekén formáltatnak, és ugyan ott el-is rothadnak senki esméretségére nem-is jutván. Nem tsupa költeményeknek tartaná az e fele beszédek-et is az az idegen lélek? avagy hol lehetne erősségeket keresni, a' mellyekkel hitelesse lehetne ezt tenni ő előtte, ha azt ő maga soha se tapasztalta? épen olyan képtelennek tétzenék ez ő előtte, mintha azt álítaná valaki, hogy a' föld gyomrában egy ilyen véghetetlen mesterséggel, és böltséggel kezült drága kints volna el-rejtetve. Nem látom mind-azál-

azáltal, hogy ennek állatása jobban ellenkezik a' józan okossággal, mint sem az a' példad, a' melyet elő mondtam. Az honnan ísmét ki-tettzik az, hogy olyan dolgok vannak a' Termézetben, a' melyek a' józan okossággal ellenkezni láttatnak.

CX. A' miképen láthatunk e' féle Titkokat a' Termézet munkái között; azonképen a' Világ igazgattatásának formájában is találatnak olyanok. Gondoljunk egy olyan Királyt lenni a' földön, a' kinek nagy böltsége, és az alatta valókhöz való jósa ezer meg ezer próbák által elég esmértes volna. Tégyük-fel hogy egyfzer ilyen hirt hallanánk felőle, hogy épített az, egy nagy és igen fényes Vároft, a' végre, hogy az ő alatta való egy bizonyos ideig abban munkálkodják az ő boldogságokat: de a' Városnak leg-zebb részét, a' hol leg-nagyobb boldogságot lehetne énni úgy el-rejtette, hogy azt nehezen találhatnák-fel a' lakosok; még-is nagy munkával, és költséggel tartja azt fűntelenül, noha bizonytalan az, hogy vallyon fel-találhatják-e valaha a' lakosok az oda vezető utat. Kirsoda adna hitelt mi közzülünk egy ilyen befédnek? A' leg-böltsebbek vol-

nának

leg-elsők annak meg-vetésében. CXI. Forditsuk már a' Világ igazgattatásának módjára ezt a' hasonlatosságot. Ez Nagy, ez az igen Bölts, és Kegyelmes Király önnön maga az Isten, a' Termézetnek URa, és fenn tartója. A' végre teremtette ez a' nagy Király a' Földet, hogy annak józan okossággal bíró lakosai, egy bizonyos ideig azon keresnek a' magok boldogságokat. De ennek leg-zebb részét el-rejtette, és mind ez ideig-is el-rejtve tartja. Vilegofabban ki-mondom az én értelmemet: Melly fok Tartományok vagynak e' Világon, a' mellyek közzül némelleyek nem igen régen miveltetnek, némelleyeknek épen semmi lakosfai nintsenek, némelleyeknek igen kevelők vagynak, némelleyek pedig tellyességgel nem tudatnak, holott a' leg-jobb országok közzé tartoznak? Melly fok ezer plánták és oktalan-állatok Nemei, mint meg-annyi tsudára méltó Machinák nevedek-fel abban, és vízontag ísmét el-enyésznek, mig még azokat semmi ember nem látta, vagy háfnát nem vette volna? és ezután-is, melly fok ezer tsudára méltó Teremtések nem vesnek-el hasonlatosképen, a' mellyeknek mes-

tersé-

terséges alkotványokat semmi értelem meg nem foghatja? Hasonlóképen vagyon a' mesterségek, és tudományok fel-találatásával is a' dolog, a' mellyek olly fokot foglálnak az emberi tártáság boldogságára. Melly fok ezer éztendők folytak el addig, a' míg azoknak esméretségére jutottak az emberek? és melly fok Nemzetek vagynak, a' mellyek előtt mind e' mái napig-is el-vagynak azok rejtve? Mi előttünk-is melly fok dolgok vagynak titokba, a' mellyek nagyon nevelnek a' mi boldogságunkat, ha esméretelek volnának azok mi előttünk? Elég világos az elő mondott hasonlatosság, a' melly arra tanít bennünket, hogy a' Termézet igazgatásában-is ollyan Titkok vagynak, a' mellyeket semmi emberi értelem által nem láthat.

CXII. Ez az elmétkedés fok hasznos tudományokat adhat minékünk. Leg-elsőben erre emlékeztet bennünket, hogy kövessük minden tudományokban az Igazságot, nevezetesebben pedig a' Termézet vizsgálásának tudományában, vagy *Physicában*. Melly igen örizkedve kell járni minékünk a' dolgok vizsgálásában, és meg-ítélésében? gyakran nem tettük mi előttünk az igazság ollyan hitelesnek,

lesnek, mint a' hiba; ez pedig a' mi erőtelten gondolatunk szerint minden hitelre méltónak láttatik. Innen vagyon az, hogy az igen kevély, vagy igen tudatlan, vagy a' kételkedésben meg-állapodni nem tudó vakmerő *Filosofusok* olly sokszor el-mellözik az Igazságot. És ez közönséges minden egyéb tudományokkal-is. Hát még azokról a' Termézet vizsgálókról mit mondjak, a' kik mindent tudni, mindent ki magyarázni, és a' Termézet eleibe füntelen Torvényt ízbni akarnak? Minél kevésbé esméri a' Termézetet; annál vakmerőbbek a' Termézet munkái okainak ki-magyarázásában. Az igaz Termézet vizsgáló, fél tsak hozzá is vetni a' Dologhoz; nem-is tselekezi azt egyébkor, hanem mikor a' Termézetben fundáltatik az, a' mit gyanit, mindazáltal így-is sokszor hibázik.

CXIII. Midőn meg-fontolom azt, hogy a' Termézetben lévő rend egy ollyan Valóságtól fázmazik, a' mellynek értelme a' miénknel véghetetlenül nagyobb, illyen gondolat fázmazik abból én bennem; hogy az emberi böltsétségnek a' Termézet el-rejtett dolgairól való gyanakodása majd mindenkor annak

annak a' jele, hogy az a' dolog, a' mellyről gyanakodik, nintsen-is e' Világon. Hogy találhatja azt ki egy ilyen erőtelen elme, a' mit a' véghetetlen lélek véghetetlen fok, és előttünk tellyességgel esméretlen okokra nézve jónak talált? Egy együgyü ember, tsak azt az effközt se tudja ki találni, a' mellyel élt egy okos *Politicus* a' maga végének el-érésére. Ez az első Tudomány.

CXIV. Világozon látjuk továbbá ezen elmélkedésből, melly bódogtalannak kell lenni gyakorta a' mi ítéletünknek, ha a' véghetetlen Valóság végeiről, tsak a' mi erőtelen értelmünknek gyanakodásai érént ítélnék. Ezen meg-foghatatlan Valóság tselekedeteinek Fundamentomai, *Maximái* annyira különböznek a' miéinktől, hogy igen ritkán találjuk az igazságot, ha annak Munkáit a' mi tselekedeteink régulái érént ítélnék. Ha vagnak olyan dolgok a' Mindenhatónak Munkái között, a' mellyeket ha éntén látunk-is, még se foghatunk-meg: mennyivel inkább hibázunk akkor, midőn az esméretlen dolgokról tsak gyanakodásból tézünk ítéletet; és ha tsak abból akarjuk-meg határozni, a' mi hihetőnek láttzik előttünk, mi légyen illendő,

hogy

hogy a' Mindenható Valóság ez vagy amaz állapotban tselekedjék, és mit fogna akkor bizonyosan tselekedni. Igen hasznos intés ez arra minékünk, hogy okoson járjunk a' Teremtő utainak, és Munkáinak meg ítéelésében. Gyakorta azt tselekezi a' véghetetlen Valóság, a' mi ő hozzája leg-illetlenebbnek lenni tétzik mi előttünk.

CXV. Ha azért az Isten Mukáiban, és a' világi dolgok' igazgatásának formájában olyanokat látunk, a' mellyeket meg-nem fogharunk, a' mellyek a' józan okofsággal ellenkezni lattatnak: abból nem hozhatjuk azt ki, hogy illetlen volna az, e' Világ URához. Avagy ne tartsunk-e valamit Isteni munkának lenni, tsak azért, mint hogy az nem a' mi értelmünk érént vagon formálva? Távol légyen. Gyakorta ez annak bélyege, hogy valamelly dolog az Istentől éarmazott.

CXVI Hadd hánytorgásák hát holmi idéetlen ezelösködő emberek a' ént Irásbéli igazságok ellen, és az Istennek ottan le-irattott utai ellen, a' magok ellen-vetéseiket; állásák bátor, hogy az ottan lévő dolgok, minden hitel és okofság ellen vagnak; engedjük-meg nekik, hogy olyan ellen-vetések

1 vagy-

vagynak azok ellen, a' mellyekre semmi ember eléggé meg-nem felelhet. Mi következik abból? Nem egyéb, hanem csak ez, hogy a' miképen a' Természetben, úgy fentén, a' fent Írásban-is vagynak titkok, és hogy ezért mind a' kettőnek ugyan azon egy szerzője vagyon, a' kinek utai meg-vizsgálhatatlanók. Valamit által láthatunk a' Természetben, az mind igen tökéletes, és a' leg-főbb Valósághoz igen illendő; avagy más forma lenne-e hát az, a' mit által nem látunk csak azért, mivel-hogy azt meg-nem foghatjuk? Melly el-fenvedhetetlen kevélység volna ez mi bennünk, ha így akarnánk ítélni? Valamit látunk a' fent Írásban, az mind jó, fent, és igaz; avagy más forma lenne-e hát az, a' mit tökéletesen által látni még eddig nem engedtetett minékünk? Hiddjék azért minden időben, hogy mind jók az Istennek Munkái, akárminéműeknek látsásának azok lenni mi előttünk.

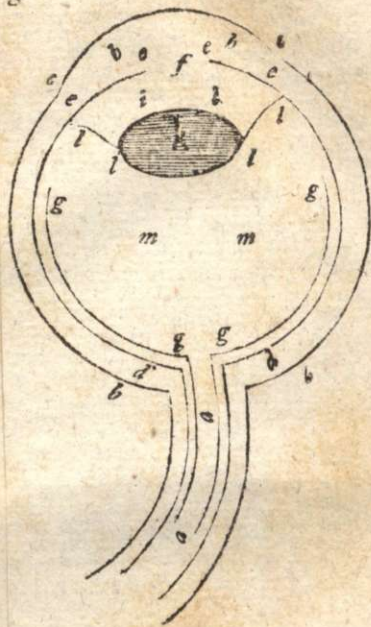
CXVII. Méltó okunk vagyon arra, hogy őrizkedjünk a' *probabilis*, az-az, a' bizonyos erősségeken nem fundáltatott *Theologiáról*, mint a' babonaságnak annyától. Ha bátorsággal akarunk járni, keressük a' bizonyossá-

ságot, a' jó erősségeket, vagy pedig a' megtsalni nem tudó tapasztalást; és semmit egyebet meg-ne engedjünk, hanem a' mit ezen kut-fejekből esmérünk. Minél tovább mégyünk a' Természet szemlélésében, annál okosabbak leszünk ebben a' reáiban. Az Isten igazgatja az egész Természetet; és ennek mindennapi szokott járása, azon véghetetlen Valóság tselekedeteinek *Régulája*, *Maximája*, a' melly az egész Természet rendét ki-íabta. Minél jobban esmérjük a' Természetet; annál inkább által látjuk, melly igen távol vagynak azok, a' mi Maximáinkról.

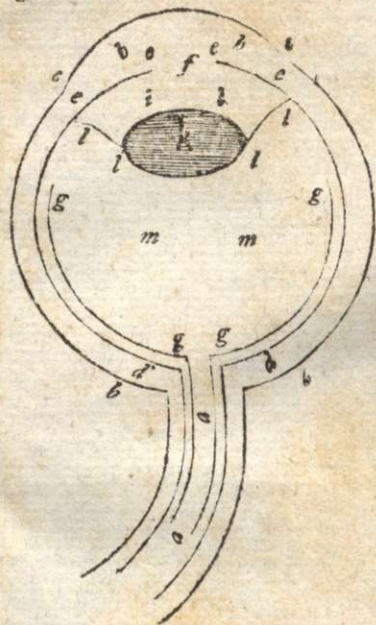
CXVIII. Meg győz végezetre bennünket ez az elmélkedés, a' mi magunk erőtelenségeinkről-is. Kéntenittetünk meg-vallani, hogy az a' Valóság, a' melly a' Természetet el-rendelte, véghetetlenül fellyül halad minket értellemmel. Melly nagy ditsóságre és tiszteletre méltó az, a' kinek értelméhez képest, minden emberi értelem, a' mellyet olly gyakran szokunk tsudálni, egészen semmivé léken? Ez a' Felséges Valóság, légyen minden mi álmélkodásunknak, és imádásunknak egyedül való tzélja.

V É G E.

EZEN ELMÉLKEDÉSEK'
MUTATO TÁBLÁJA.

E L S Ö
ELMÉLKEDÉS.

A' TEREMTETETT DOLGOK RENDÉ-
RÖL KÖZÖNSÉGESEN.

Tikelly. §

- A' Termézet Históriajának haznai. - - I
LÖVENHUCKnak a' Fog sárjában találtató
Férgek' formájáról, 's felettébb való
kitsínységekről való tapasztalásai II
Ugyan az, a' SULZER és GVÁRTIÉRI Uram Mi-
croscopiumaival is meg-erősítetik. *not.* H
Ennek alkalmatosságával formált elmélkedések, III
Melly fok Mesterségeit mutatta a' Termézet
a' Kövek, Plánták, és Élő-állatok' or-
szágában. - - - IV
Minden Plántákban, Élő-állatokban, és más dol-
gokban fok bagarak laknak. -
Azon egy dolognak fok féle hazna vagyon. V

MUTATO TÁBLA.

Szoros határokat tett a' Termézet a' maga	
Munkái között. Ennek példája a'	
Kövek országában.	VI
- - - A' Plánták országában.	VII
- - - Az élő-állatok országában.	VIII
- - - A' láthatatlan Lelkekben.	IX.X
Az emberen felyül lévő Lelkeknek tökéletes-	
ségek.	
- - - Az esméretre nézve	XI
- - - A' virtusra nézve	XII

ERKÖLTSI ELMÉLKEDÉSEK.

Ezen elmélkedésnek haszna	XIII
Ez által a' Teremtő Felségéről illendő gondol-	
lat formáltatik.	
Az emberi Nemzetnek tisztességére szolgál	XIV
Ezzel minden kevélység ki vétetik az ember-	
ből.	XV.XVI
Nemes nagyra vágyódást indít	XVII

MÁSODIK ELMÉLKEDÉS. A' PLÁNTÁK KÖZÖTT LÉVŐ SZÉPRENDRÖL.

A' Tavaznak gyönyörűsége.	XVIII
Mimódon állítja elő a' Termézet a' Plánta-	
kat.	XIX
Egész ezrendön által tartanak azok.	XX
Mi végre szolgálnak a' Plánták?	XXI
Az	

MUTATO TÁBLA

Az emberek, 's élő-állatok eledelére és gyönyörű-	
rűségére.	XXII
Nem lehetne egyfzersmind minden gyümölcstől	
bő-takarítani.	
Másképen sok állatok éhrel meg-halnának	
A' Szemnek, 's fülnel gyönyörűségei Tava-	
zal, és Nyárban.	XXIII
Minden Plánták kelletekorán állanak elő	XXIV
A' Teremtő minden Munkáiban a' jó rendet	
tartja fenei előtt.	XXV

ERKÖLTSI ELMÉLKEDÉSEK.

Ezt kell nekünk-is minden munkáinkban követ-	
nünk.	XXVI
Sok hibát találnak a' Teremtő Munkáiban, a'	
kik ő magok rendeletlenek.	XXVII
Minden mi tselekedeteinket egy fő régula fe-	
rént kell el-rendelnünk	XXVIII
Az embernek tselekedetei egy épülethez hason-	
littatnak.	XXIX
Ollyan szép rend vagyon az élő-állatok, és em-	
berek között-is, mint fíntén a' Plán-	
ták között.	XXX

HARMADIK ELMÉLKEDÉS. AZ ÉLŐ-ÁLLATOK KÖZÖTT LÉ- VŐ SZÉPRENDRÖL.

Mitsoda dolgokra figyelmeznak a' Termézet-	
visgálók, midőn az élő-állatokat bizo-	
nyos Rendekre és familiákra osztják?	XXXIII
Ebben	

MUTATO TÁBLA.

Ebben a' Reszben az ő eledelek Szerént három
részekre osztatnak az élő állatok XXXIV

1) A' Hússal élő állatokat ísmét kü-
lönböző részekre lehet osztani. XXXV

2) A' Plántákkal élő állatok is újra el-
osztattathatnak, a' Plánták azon ré-
zei Szerént, a' melyeket Szeret-
nek. - - - XXXVI

Némelly állatok, a' Plántának gyö-
kerét, mások a' Szárát, ágait, ha-
ját, levelét, gyümölsét Szeretik.

3) A' Kővek országából többnyire a'
bogarak élnek. - - - XXXVII

Annyi élő állatok formáltattak, a' mennyinek
rápláltatására elégséges az ő testek-
től meg-maradott matéria. XXXVIII

ERKÖLTSI ELMÉLKEDÉSEK

Ezekből folyó meg-jegyzésre méltó három dol-
gok. - - - XXXIX

Az emberi lelkeknek az ő eledelek Szerént va-
ló el-osztása. - - - XL-XLI

1) A' mélyen gondolkodó.

2) Az eleven énekkel le-festetett dol-
gokban gyönyörködő.

3) A' külső érzékenységbéli gyönyö-
rüsegeket kedvellő lelkek. - - - XLII

Az indulatokra nézve is ilyen külömbségek
vagyunk a' lelkek között. - - - XLIII

Az együgyü tudatlan ember, a' Vadász, a'
Grammaticus, a' fősvény, az Udvari
ember, melly külömböző formán gyö-
nyörködtetik magokat. - - - XLIV

Épen

MUTATO TÁBLA.

Épen olyan gondja vólt az Istennek az ala-
tsonabb rendü lelk kre, mint LEIBNI-
TIUSRA 's NEUTONRA. - - - XLV

Minden talál olyan dolgot e' Világban, a' melly-
ben gyönyörködtetse magát. - - - XLVI

Végzetelen Böltsétség rendelhetné úgy e' Vi-
lágot, hogy az mindennek tetsék. XLVII

Azon egy dologban is külömböző módon gyö-
nyörködnek az en b rek. - - - XLVIII

Miképen gyönyörködik a Plántákban, a' Botáni-
kus, a' paraszt ember, az Orvos? miképen
az egész Világban a Kereskedő, a'
Katona? - - - XLVIII

A' Világ ellen való panasza. - - - XLIX

Ennek el-hárítása. Az emb rek magok vezte-
getik-meg az ő természeteket. - - - L

Ezekből való tudomány. 1) Vigyázva kell itél-
ni a' Teremtő Munkáiról. - - - LI-LII

2) Követni kell a' Természetet. LIII

Bóldogtalanok azok a' Gyermek, Igazgatók,
Orvosok, Könyv Írók, Poéták, 's Pa-
pok, a' kik Természetek ellen vala-
jak az ő életeknek módját. - - - LIV

NEGYEDIK

ELMÉLKEDÉS.

E' VILÁG ALKOTVÁNYÁNAK NAGYSÁGÁROL.

Az Égi testek nagyságának világos esmérere
olly mélyre vagyunk mi rólunk mint
csak a' Microscopiummal láttatható
kis állatok esmérere. - - - LVI

Az

MUTATO TÁBLA.

- Az Égi testek nagyságának mértéke, a' Föld-közepén által menő lineának a' fele (Semidiameter Telluris) 860. mért-földnyi hosszúság. - - - - - LVIII
- A' Mi Napunk 16 Égi testeket világosít, 's melegít. - - - - - LIX
- Mit neveznek Systema Plánétariumnak? *not. §.* LIX
- A' Nap körül forgó Testeknek attól való távolságok mért-föld szerint. - - - - - LX
- Ugyan az a' távolság ágyúból ki-lövetett golyóbis példájában adatik elő. - - - - - LXI
- Egy ágyu golyóbis a' Naptól fogva a' Földünkig 25; *Marsig* 40; *Jupiterig* 140; *Saturnusig* 250. Ektendeig el-nem juthatna. - - - - - LXI
- A' Bujdoló Tsillagokban 1200-szor több lakható tágasság vagy on, mint a' földön. LXIII
- Mennyivel több tágasság vagy on ez egész Világon, ha minden állandó Tsillagoknak Plánétái vagynak. - - - - - LXIV
- Egy ágyu golyóbis a' Naptól fogva, a' legközelebb való állandó Tsillagig 600,000 Ektendőre el-nem érne. - - - - - LXVI
- Ha tsak 20 különböző Nagyságu Tsillagok vólnának-is; ugy-is 24. millio Ektendők alatt, végig nem meherne az Ég közepén, egy ki-lövetett ágyu golyóbis. - - - - - LXVII
- Ha az a' Világ teremtetékor ki-lövetett vólna, még eddig egy 6000-red részét el-nem futotta vólna. - - - - -
- Nem tsak hué, hanem Éáz rendbéli nagyságu Tsillagok-is vagynak. - - - - - LXVIII
- Melly nagynak kell lenni ezeknek Teremtőjének. - - - - - LXIX-LXXI

Né-

MUTATO TÁBLA.

- Némellyeknek az Isten Nagysága felől való helytelen gondolatjok. - - - - - LXXII
- Ollyan a' Föld az egész Világhoz képest, mint egy szem fenyetske, egy nagy hegyhez képest. - - - - - LXXIII

ERKÖLTSI

ELMÉLKEDÉSEK.

- Ennek meg-fontolásából formált Éép gondolatok, a' Földi változásoknak alatsonságokról Ezen gondolatokból vétetett tudományok a kevélyeknek, a' Féelmefeknek, a' Királyoknak, és Tudótoknak. LXXIV-LXXVI
- Miben lehet hát tisztessége az emberi Nemzetnek. - - - - - LXXVII
- Abban, hogy az Istennek ezen nagy Városának, ö-is Polgár-Tarfa. - - - - -

ÖTÖDIK

ELMÉLKEDÉS.

A' FÖLDÖN LENNI LÁTTATO NÉMELY RENDELETLENSÉGEKRŐL

- A' Termézet, és a' Mesterség munkái között lévő különbséget, ki-tudja meg ítélni? - - - - - LXXIX
- Némellyeknek a' Termézet felől való balgatag ítéletek. - - - - - LXXX
- Nem jobb lenne-é, ha a' két polusnál nem vólna ollyan nagy hideg, a' minémü vagy on? - - - - - LXXXI
- És

MUTATO TÁBLA

- És ha az egész Föld minden hegyek, völgyek, Kősziklák, rengeteg erdők nélkül való térség volna? - LXXXII
- Erre való Fellet. Ha a' polusoknál olyan hideg nem volna; fok plánták és élő-állatok nemei elvezénének, a' Kereskedés, a' Tudományok nem nevednének. - LXXXIV
- Továbbá, a' Szerént mindenütt nagyobb meleg lenne az egész Földön, mint most az *Equator* alatt. - LXXXV
- Ha mindenütt egy forma meleg volna, nem lennének szelek; ezektől nem tisztítottván pedig a' Levegő-Ég, vézedelmes lenne; - LXXXVI
- Ha a' föld mindenütt térség volna, ugy az ertz Nemek, Sók Plánták, és állatok nemei nem lennének. - LXXXVIII
- A' Hegyeket befedő hóból nem erednének fok nagy folyó-vizek; Nyárban minden kut fejek ki-áradóának. - LXXXIX
- Ne vádolja hat fenki rendeletiességgel a' Termézetet. - XC
- A' Lelkek Országában lévő Éines rendeletlenségek-is hasznosok. - XCI
- Az ember, csak magában gondoltatván, Éüntelen ostromoltatik a' rendetlen indulatoktól. - XCII
- Az emberi társaság pedig gyilkossággal, lopással, tsalárdsággal, s más gonofságokkal teli nagyon. - XCIII
- Mindezek nagyobb tökéletességeknek kut-fejei. - XCIV
- Ha ki vétetnék az emberből a' maga Szerete, az ő leg-nemesebb tselekedeteinek fundamentomától fosztatnék-meg. - XCV
- Ha

MUTATO TÁBLA

- Ha a' nagyra való vágyódás nem volna, nem őltalmazná a' Vitéz az országot; sem a' Tudós nem tanitana másokat a' maga Böltsétségére. - XCVI
- Ha testi gyönyörűségek nem volnának, ugy az emberi nemzet Éaparodása, és fok nem-mes mesterségek akadályoztatnának-meg. - XCVII
- Ha vetélkedés nem volna, el-nyomattatnék az igazság. - XCVIII
- Az irigységből, gyűlölségből, bozsu-allásra vágyódásból-is, minden nap fok jók Éarmaznak. - XCIX
- Melly nagy böltségsége láttzik ki ebből a' Teremtőnek. - C
- Mindenek jók az egész Világra nézve. Nints semmi Szerentse, vagy Szerentsétlenség. - CI
- Az egész Világot kell meg-tekinteni, mikor annak tökéletességéről akarunk itélni: - CII

HATODIK ELMÉLKEDÉS.

A' TERMÉSZET TITKAIROL.

- A' melly munkái a' Termézetnek felyül haladják az emberi böltsétséget, azokat nem foghatjuk-meg. - CIII
- Kétfélék a' Termézet Titkai. Némelly dolgoknak munkálkodását látjuk; de mi-módon mennek azok véghez, fel-nem vehetjük. - CIV
- Másoknak formájokat, s kézületeket esmérjük; de mi végre Éolgalnak, azt nem tudjuk.
- Az első Nemű Titkokra tartozik a' *Polypus*. - CV
- A' *Polypus* Hístóriája, s tsudálatos tulajdonságai. - CVI
- A' második Nemű titkokra tartozik a' plántak-

nak,

MUTATO TÁBLA.

nak, 's élő-állatoknak tsudálatos al-
korványok.

CVII

A' melly erősséggel élnek némellyek a' lélek
halhatatlanságának meg-bizonyítására;
azzal a' test halhatatlanságát-is meg-
lehetne mutatni.

CVIII

Hasonlatos titok vagyon a' Tengerekben lévő
Plánták, és állatok mesterséges formá-
jában-is

CIX

Nem különben a' Világ igazgatásában-is. CX

CXI

Sok Országoknak, plántáknak, és élő-állatoknak
lenki se véli hasznát.

CXI

A' Tudományok, és egyéb találmányok-is, sok
Nemzetek előtt későre lettek elnére-
telék.

ERKÖLTSI

ELMÉLKEDÉSEK.

Őrizkedve kell járni a' Természeti dolgok meg-
írésében.

CXII

Az emberi elme ki-nem találhatja azt, mit i-
télni jónak lenni a' véghetetlen Lélek. CXII

A' véghetetlen lélek tselekedeteinek *Maximái*
külömböznek a' miéinktől.

CXIV

Ha valamit meg-nem foghatunk, abból nem
következik, hogy az illetlen volna e'
Világ URához.

CXV

Ha olyan dolgok vagynak a' fent Írásban, a'
mellyeket meg-nem foghatunk; abból
csak a' következik, hogy ott-is vagy-
nak titkok, mint fentén a' Termé-
zetben.

CXVI

Jó erősségeken kell épülni a' Theológiának. CXVII

Meg-győz bennünket ez az elmélkedés, a' mi
magunk erőtelenségéről.

CXVIII

V E G E.

